

Роднае слова

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Гніламедаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
 доктар філалагічных навук І. Казакова
 доктар гістарычных навук,
 доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Ліс
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімовіч

доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў
 доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар педагагічных навук І. Паўлоўскі
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракацова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонок
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Г. Адамовіч, Р. Аладава, М. Аляхновіч,
 Г. Арцямёнак, А. Багданава, З. Бадзевіч,
 А. Белая, Д. Дзятко, Т. Казакова,
 В. Карамазяў, У. Каяла, В. Лемцогова,
 І. Лепешаў, Е. Лявонава, В. Ляшук,

В. Ляшчынская, А. Макарэвіч, У. Мархель,
 З. Мельнікава, П. Міхайлаў, М. Мушыньскі,
 М. Новік, В. Рагаўцоў, В. Русілка,
 У. Сенькавец, А. Солахаў, А. Станкевіч, П. Сцяцко,
 Т. Тамашэвіч, Н. Усава, Н. Шаранговіч, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, І. Булаўкіна,
 В. Давідовіч, В. Душэўская, Р. Ільіна,
 Г. Запартыка, З. Камароўская, В. Кажура,

Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, Л. Макарэвіч,
 А. Марціновіч, Г. Марчук, М. Пазнякоў, А. Панфіленка,
 Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская, Т. Шэляговіч

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт*: Міністэрства адукацыі прапануе, Метадыст прапануе, Актуальная тэма, Цікава ведаць, ВНУ – школе, Дыктант на ўроку, Настаўнік прапануе, У метадычную скарбонку, Рыхтуемся да алімпіяды; *Калі закончыўся ўрок*: Кола народных святаў),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*: З архіваў часу, Асобы, З юбілеем!, Віншуйце!, Майстэрства творцы, Мастацкі свет паэта; *Календар памятных датаў і юбілейных дзён*; Крыжаванка),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя*: Асобы, Мова маёй зямлі, Назвы роднага краю, Чароўная маляўнічасць прасторы, 3 гісторыі слоў, Малады даследчык прапануе, Крытыка і бібліяграфія, Новыя выданні),

Наталля Шапран (*Нацыянальная і сусветная культура*: Скарбніца паэзіі, Новае прачытанне, Лучнасьць музаў, 3 гісторыі выяўленчага мастацтва, Чароўная маляўнічасць прасторы, Грані супрацоўніцтва, Падзея),

намеснік галоўнага рэдактара
 адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурны рэдактар
 тэхнічны рэдактар
 галоўны бухгалтар

**Марыя Кныш,
 Вольга Барздова,
 Вольга Крукоўская,
 Ніна Ваніцкая,
 Канстанцін Лісецкі,
 Валянціна Ракіцкая.**

2013/3

(303)

сакавік

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДУКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ,
 ГРАМАДСКАЕ
 АБ'ЯДНАННЕ
 “САЮЗ
 ПІСЬМЕНнікаў
 БЕЛАРУСІ”

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 “РОДНАЕ СЛОВА”»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 “Беларуская мова
 і літаратура ў школе”)

Галоўны рэдактар

**Зоя Іванаўна
 ПАДЛІПСКАЯ**

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Жыбуль Віктар. “Адну ён паэзію сэрцам высвечваў...”: Пра Тодара Кляшторнага ва ўспамінах сучаснікаў і нядаўнюю архіўную знаходку	3
Рагачэўская Марына. Станіслаў Грынкевіч – пачынальнік псіхалагічнай прозы	7
Тычына Міхась. Кнігалюб, кнігазнаўца, крытык Серафім Андраюк	11
Пашкоў Генадзь. «Думай: “Бацькаўшчына – перш!”»: Вершы	13
Бармоціна Алена. Уплыў драматургіі Янкі Купалы на развіццё беларускай гістарычнай драмы ў XX ст.	15
Мацюхіна Таццяна. Імпрэсіянізм у лірыцы Міколы Малаўкі	18

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Новік Марыя. Шчыраверная слоў: Да 75-годдзя з дня нараджэння Галіны Малажай	21
Міхайлаў Павел. 3 гісторыі групойкі беларускіх гаворак	23
Багамольнікава Наталля. Я тут жыву: Лексіка-семантычная характарыстыка гелонімаў Гомельшчыны. <i>Заканчэнне</i>	26
Бабіч Юрый. “Чорныя косы, чорныя вочы...”: Чорны колер і яго адценні ў творах беларускіх пісьменнікаў. <i>Заканчэнне</i>	29
Абрагімовіч Марына. <i>Чорны</i> : 3 гісторыі слоў	32
Арцёмава Вольга. Тэарэтычныя і практычныя асновы складання беларуска-англійскага фразеалагічнага тэзаўруса	34

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Новік Марыя. Ад простага сказа да складанага: Метадычныя парады і рэкамендацыі (IX клас). <i>Працяг</i>	42
Праскаловіч Вольга. Змест вучэбных праграм па літаратуры: Тэарэтыка-метадалагічнае абгрунтаванне адбору і структуравання	46
Гаўрош Ніна, Нямковіч Ніна. Абагульнена-асабовыя сказы	50
Саламевіч Алена. Мнемоніка пры вывучэнні беларускай мовы. <i>Заканчэнне</i>	54
Мароз Святлана, Ржавуцкая Марына, Старасценка Таццяна. Дыктант як від практыкавання: Навучальны каменціраваны дыктант	57
Есіс Яўген. Тэматычны кантроль па апавяданні “Алені” Івана Пташнікава (VI клас)	61
Праскаловіч Вольга, Радзевіч Аляксандр, Савіцкая Ірына. Комплексная работа па беларускай	

мове і літаратуры: Трэці (абласны) этап XXIX рэспубліканскай алімпіяды. 2012/13 навучальны год (IX, X класы)

63

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Маскевіч Алена. “Каціся яечка ды з узгорачка”: Сцэнарый свята	68

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Гаўрылава Ала. Светапоглядная змястоўнасць візуальных формаў фігурных вершаў Сімяона Полацкага ...	70
Забалотная Ірына, Лявонова Паліна. Беларуская ваенная проза XX стагоддзя: нацыянальны і ўніверсальны кантэкст	74
Брыткевіч Дзіна. Музычная форма як структурная аснова кампазіцыйнай пабудовы жывапіснага палатна	77
Мельнік Кірыл. Познія карціны Міхаіла Савіцкага ...	81
Горва Галіна. Ноч і цемра: Семантыка чорнага колеру ў творах беларускага станковага жывапісу XX ст.	84
Трус Мікола. Філалогія ў сістэме тэхнічнай адукацыі: Прыклад гарманічнага суіснавання	86
Караневіч Кацярына. “Без вывучэння мінулага мы ніколі не зразумеем будучыню”	87
Вынікі II Рэспубліканскага конкурсу навукова-даследчых і творчых работ вучняў	90

Паэтычная старонка. Віталін З. Памяці Тодара Кляшторнага (6).

Пашкоў Г. Сон. “Тры зоркі...” “Ступаць у чысты снег...” (13). Хутар. Вось табе і маем. “Такая радасць ёсць...” “Ад былінкі малой...” “Такое сонца...” (14). **Маляўка М.** Вясна яшчэ ўсміхаецца здаля (20). **Свірка Ю.** Верны крэўнаму брацтву (64). **Вярцінскі А.** Дзівак чалавек (66).

Крытыка і бібліяграфія. Дзятко Д. Слова пра слоўнікі: Пра кнігу “Беларуская анамастычная лексікаграфія: фарміраванне, сучасны стан, вектары развіцця” С. Шахоўскай (37). **Даніловіч М.** Грунтоўнае даследаванне лексікі беларускай мовы: Пра кнігу “Лексіка беларускай літаратурнай мовы XIX – пачатку XX ст.: асаблівасці станаўлення і развіцця” І. Гапоненкі (40).

Цікава ведаць. Структурныя кампаненты слоўнікавага артыкула (53).

У метадычную скарбонку. Тэматычны (перыядычны) кантроль (62).

Да ўвагі аўтараў! (10).

Крыжаванка. Сопікава В. Полацк літаратурны (96).

Календар памятных датаў і юбілейных дзён на 2013 год: май (28, 49).

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навуках, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагагічных навуках (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы для прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rs.unibel.by.

Віктар ЖЫБУЛЬ

“АДНУ ЁН ПАЭЗІЮ СЭРЦАМ ВЫСВЕЧВАЎ...”

ПРА ТОДАРА КЛЯШТОРНАГА ВА ЁСПАМІНАХ СУЧАСНІКАЎ І НЯДАЎНЮЮ АРХІЎНУЮ ЗНАХОДКУ

110

Сучасны крытык і публіцыст Сяргей Дубавец у адной з аўтарскіх радыёперадач узняў тэму ўзаемнага заступніцтва пісьменнікаў у трагічныя сталінскія часы, а таксама тэму рэпрэсаванага пакалення, якое “выпала” з літаратурнага працэсу, прычым выпала не толькі фізічна. З прычыны ідэалагічнай падрэтушаванасці вобразаў рэабілітавання (многія пасмяротна) паэты маляваліся афіцыйным літаратуразнаўствам надзвычай аднолькавымі – “на адзін твар – як лётчыкі ў фільмах пра Чкалава” [7, с. 359], а іх асабістыя чалавечыя якасці нівеляваліся. Іх творчасць падносілася як цалкам адпаведная савецкім ідэалам, а ўсё, што ім не адпавядала, замоўчвалася альбо згадвалася як “памылкі, якія паэт паспяхова пераадолеў”.

Галоўным героем перадачы стаў паэт Тодар Кляшторны [26.02 (11.03).1903, в. Парэчча Лепельскага пав. – 30.10.1937, Мінск]. Чаму ён? Напэўна, таму, што на яго прыкладзе найбольш

яскрава відаць, наколькі моцна мог не супадаць вобраз рэпрэсаванага паэта, створаны савецкай крытыкай пасля рэабілітацыі, з яго рэальнай чалавечай асобай. Так, на думку С. Дубаўца, у асвятленні тагачасных літаратуразнаўцаў вобраз Т. Кляшторнага паўставаў як “вобраз камсамольца з правільнымі вершамі, маршамі, што ўслаўляюць Кастрычнік і Першамай” [7, с. 359]. Трэба зазначыць, што такі падыход быў ці не адзіным сродкам легалізаваць імя рэпрэсаванага паэта ў савецкай літаратуры. Неабходна было давесці, што ніякім ворагам савецкай улады ён не быў, а наадварот, “ішоў крок у крок з партыяй”. Натуральна, што пра тыя бакі яго жыцця, якія змусілі б засумнявацца ў гэтым, не згадвалі. Мяркуючы па архіўных рукапісах, з артыкулаў пра паэта, падрыхтаваных да друку, выкрэсліваліся нават згадкі пра аглабельныя напады на Т. Кляшторнага крытыкаў-вульгарызатараў з іх абвінавачаннямі ў шкодным уплыве С. Ясеніна [10, арк. 36].

Ужо ў наш час, калі адбыўся радыкальны перагляд ацэнак, дадзеных творчасці Т. Кляшторнага ў савецкі перыяд, стала магчымым адкрыта і без усялякай адмоўнай канатацыі сцвярджаць, што паэт “фактычна... быў адным з прадстаўнікоў беларускага імажынізму” (У. Конан) або імпрэсіянізму (І. Багдановіч), а яго творчасць “вызначалася альтэрнатыўным (у дачыненні да афіцыйнай нормы) метадам мастацкага пісьма, які ў асноўным адпавядаў эстэтычным прынцыпам мадэрнізму і дэкадансу” [3, с. 73]. Прыкладна тое самае адбылося і з асобай Т. Кляшторнага як паэта і чалавека. Аднаўляючы псіхалагічны партрэт творцы, разбіраючыся ў яго ідэйна-светапоглядных арыентацыях, С. Дубавец цытуе падборку ўспамінаў пісьменнікаў-эмігрантаў: Вольгі Таполі, Юркі Віцьбіча, Сымона Шаўцова. Паводле іх сведчанняў Тодар Кляшторны паўстае “чалавекам мяккага характару, бесканфліктным”, са слабасцямі і дзівацтвамі. І быў ён “ні савецкім, ні антысавецкім паэтам” [7, с. 359].

“Высокі, хударлявы, з капной густых, саламяна-святлых валасоў на галаве, з блакітнымі,

пад колер васількоў, вачыма, ён быў заўсёды неяк па-асабліваму сумны, нейкім смуткам веяла ад яго. Каля ягоных тонкіх бледных губ рана леглі складкі горычы. Ён рэдка сьмяяўся, і ягоная ўсьмешка таксама была заўсёды сумнай. І яшчэ быў ён ціхі, спакойны, ураўнаважаны, ніхто ніколі ня чуў і ня бачыў, як ён злаваўся...

...Увогуле Кляшторны быў вельмі чулы. Калі хто-небудзь зь ягоных калегаў чытаў свой моцны верш, які праймаў да сэрца, у Кляшторнага на вачах набягалі сьлёзы..." [7, с. 361] – такім запамніўся паэт Вользе Таполі, якая ведала яго з ранняга юнацтва. Ужо з працытаванага апісання можна скласці ўражанне, што Т. Кляшторны быў чалавекам з трагічным светаўспрыманням. І гэтае ўражанне В. Таполя падмацоўвае далей надзвычай запамінальным эпизодам:

– У мяне нейкае цяжкае прадчуванне, – ціха адказаў паэта. – Вось набачыш, мне яшчэ давядзецца зазнаць вялікія цярыненні, пакуты...

– Цярыненні?.. Пакуты?.. – здзіўлена перапытала дзяўчына. – Скуль? Чаго?

– За Беларусь, – яшчэ цяжэй адказаў Кляшторны, і ціхімі шлохамі вецер разьнёс ягоныя словы па хмызьняку..." [7, с. 360].

Яшчэ больш неардынарнай, "багемнай" асобай, "жывой прыкметнасьцю тагачаснага Менску" паўстае Т. Кляшторны ва ўспамінах "Мая адысея" літаратара Сымона Шаўцова, упершыню апублікаваных у 1995 г. у часопісе "Польмя" (№№ 6 – 7): «Кляшторны быў маім суседам па кватэры на пасёлку "Камінтэрн". Разам ішлі неяк з Дому Письменнікаў па прагнітых дошках ходніку па Ляхаўцы. Тодар у абдрыпаных нагавіцах: адна калашына закасаная вышэй калена, другая – спушчаная на падраны чаравік. Нёс на руках сваё малое дзіця, а за ім дробненька тупала ягоная малая, ічуплая жонка. За жончыну спадніцу трымалася малая дачушка. "Тодарка, родненькі, не ўпусьці дзіцятка!" – паўтарала жонка. Тодарка быў крыху падпіты.

Кляшторны часта насіў з сабою ў клетцы канарэйку, якую вучыў размаўляць. Рабочыя-муляры ведалі, што ён – паэт. З рыштаваньняў забачаць яго й гавораць: "Вунь, ідзе пралетарскі паэт!" Пыталіся: "Як сьпявае канарэйка?" "Не сьпявае, а плачыць у клетцы канарэйка", – адказваў Тодар» [7, с. 362].

Цяжка ўявіць, каб у савецкі час надрукавалі такія згадкі пра "пралетарскага паэта". Хоць пэўныя выключэнні ёсць. Некаторыя акрэсленыя С. Шаўцовым рысы (задуменнасць, адарванасць ад жыцця, рассяянасць, няўважлівасць да побыту, але разам з тым – шчырасць і непасрэднасць) калісьці, яшчэ пры жыцці паэта, падмеціў Алёша (Анатоль Вольны), паказаўшы іх шаржавана ў гумарэсцы "Тодар Кляшторны. Літаратурны сілуэт" (1932): "Некаторыя кажуць, што быц-

цам па сваёй раскіданасьці, Тодар пры пераездзе з адной кватэры на другую згубіў сваю дачку. У гэтым сэнсе, нават абвестка вісела некаторы час у доме письменніка.

Але гэта мана.

Дачку Тодар ня згубіў..." [2, с. 10].

Ужо ў часы перабудовы былы ўзвышэнец Максім Лужанін апублікаваў успаміны, з якіх відаць, што багемны стыль быў хоць і не асноўнай, але адной з неад'емных частак жыцця беларускіх літаратараў канца 1920 – пачатку 1930-х гг., а пакой Т. Кляшторнага часта рабіўся месцам цёплых сяброўскіх сустрэч письменнікаў, часам з пляшкай лошыцкага віна з агрэсту ці антонаўкі. У ганарарныя дні паэт ініцыяваў больш шыкоўныя сяброўскія бяседы «на закрытым ад цікаўных вачэй балкончыку рэстарана "Еўропа"» [9, с. 15]. Жартоўна яны назвалі сваё літаратарскае кола ТАВІЗ (Таварыства аматараў выпіць і закусіць) [6, с. 363 – 364], хоць у сапраўднасці не дазвалялі сабе апусціцца на тое "змрочнае прадонне, якое глынае, не дае падняцца хоць бы на кароткі час работы" [9, с. 15]. Нельга забывацца, што Т. Кляшторнаму трэба было забяспечваць сям'ю. Разам з жонкай Янінай Германовіч (1909 – 1959) ён гадаваў трох дачок: Тадзіяну, Весналіну і Маю. Старэйшая, Тадзіяна, таксама стала паэткай. У вершы "Спадчына" яна напісала: "Мне не пакінуў бацька мой нічога / У спадчыну: ні грошай, ні машыны. / На паўдарозе бацькава дарога / Раптоўна знікла з крыкам жураўліным. // Мне не пакінуў бацька мой нічога, / Не даспяваў і песню пры жыцці. / І толькі мне засталася дарога, / Дарога, па якой далей ісці" [1, арк. 28]. Яна пакінула пра яго вельмі цёплыя ўспаміны, якія друкаваліся ў розных выданнях. З іх мы даведваемся пра вялікую любоў Т. Кляшторнага да рыбалкі, што ў пэўным сэнсе спрыяла і паэтычнай творчасці: "Вялікай асалодай, нават ішчасцем лічыў бацька адпачынак на возеры. Там, крышачку адступіўшы ад берага, ляжаў, напалову вылезшы з вады, вялізны камень. Узаяўшы з сабою блакнот з алоўкам, вуду, ён садзіўся на яго, ногі апускаў у ваду, закідваў вуду, а потым у чаканні клёву пачынаў думаць і пісаць вершы. На гэтым камяні з-пад яго рукі з'явілася шмат вершаў" [8, с. 38]. Такім бацька і запамніўся дачцэ ў час яго апошняга наведвання роднай вёскі Парэчча ўлетку 1936 г., незадоўга да арышту.

У познесавецкія часы з'явілася яшчэ некалькі артыкулаў і ўспамінаў паэтавых сучаснікаў, дзе таксама можна знайсці шэраг дэталей, якія няблага дапаўняюць вобраз Тодара Кляшторнага. Тут і яркія апісанні паэтавай знешнасці, і згадкі пра асобныя біяграфічныя факты. «У 1931 годзе ўпершыню ўбачыў яго ў Доме письменнікаў, – прыгадваў С. Грахоўскі. – Высокі, танклявы, з рудаватымі хвалістымі валасамі, а выраз вачэй па-дзіцячаму збян-

тэжаны і разгублены. Ён быў неверагодна сціплы і далікатны. Амаль у кожным сказе само па сабе праскоквала “прабачце” і “калі ласка”. Ён кожнаму саступаў дарогу, асабліва губляўся перад жанчынамі, чырванеў, міргаў калматымі, як чмялі, вейкамі і гаварыў заўсёды толькі самае прыемнае. За лірыку і шчырасць вульгарызатары на Кляшторнага чаплялі не толькі бірку “правага папутніка”, але і абвінавачвалі ў больш страшных грахах.

Памятаю, з імнім надвечоркам Кляшторны, Алесь Дудар і Валеры Маракоў прапанавалі і мне, тады зусім маладзенькаму пачаткоўцу, пайсці з імі ў Акруговую Беларускаю Вайсковую школу на сустрэчу са слухачамі. Была яна на тым месцы, дзе цяпер Сувороўскае вучылішча. Ішлі пехатою. Па дарозе Тодар Тодаравіч бедаваў, што трэба перабудоўвацца пад густ тагачаснага галоўнага артадокса, які часам выходзіў на трыбуну не толькі з пракурорскім апломбам, але і з пісталетам на папрузе» [6, арк. 1]. Меўся на ўвазе крытык Лукаш Бэндэ, які ў адным з артыкулаў, прысвечаным творчасці Т. Кляшторнага, пісаў: “...страшэнная памылка ў наш час вялікага соцыялістычнага будаўніцтва на леры пілікаць, бо наш час шпаркага грамадзкага жыцця патрабуе не піліканьня, а гучнай музыкі, імпоніруючай пераможнай песьні будуючага соцыялізму. <...> Пілікаючыя лернікі, як і мінорныя гукі піліканьня, нікому не патрэбны” [4, арк. 2].

Паэт Станіслаў Шушкевіч запамніў сустрэчу з Тодарам Кляшторным у хаце сваіх бацькоў у вёсцы Шчытомерычы каля Мінска. Т. Кляшторны, які адслужыў у Чырвонай Арміі, завітаў у шынялі і будзёнаўцы і «прачытаў прысутным свае вершы, многія радкі з якіх былі аўтабіяграфічнымі: “А даль квітнее крозамі, / так многа розных дзіў. <...> Пад воплескі асеннія / вось там, у твая дні / мяне на той аселицы / расстрэліваць вялі. / Вялі п’яныя ворагі... / Вакол вароні баль... / Каму ж жыццё не дорага? / Кляшторны, стаў на банк! / Бяжы!.. А лес рубінавы / табе падасць руку / пад рогат гільяцінавы, / пад свісты дзікіх куль”» [10, арк. 40]. Магчыма, С. Шушкевіч выбраў для цытавання гэтыя радкі не выпадкова, а намякаючы на трагічны лёс Т. Кляшторнага, расстралянага ўвосень 1937 г. пад “вароні баль” сталінскіх прыслугачоў.

Згадкі пра Тодара Кляшторнага пакінулі таксама Алесь Звонак, Мікола Хведаровіч, Павел Пруднікаў... Хацелася б пазнаёміць чытачоў з

творам, што адшукаўся летась. Гэта верш-успамін “Памяці Тодара Кляшторнага” [5], напісаны адэскім беларусам, паэтам і празаікам Змітром Віталіным (Сергіевічам) у сярэдзіне 1990-х гг. З Т. Кляшторным ён быў знаёмы ў мінскі перыяд жыцця (1929 – 1933) і запамніў яго летуценным бясрэбранікам, які жыў толькі паэзіяй, “пра прозу жыцця не жадаючы дбаць”. Бадай адзінае, што вырагоўвала Т. Кляшторнага ад голаду, – гэта шылда “пралетарскага паэта” і вершы пра “багацейшыя саўхозы”: імі ён стараўся падтрымаць існаванне ў жорсткі і неспрыяльны для сапраўднага мастацтва час.

“Ён проста загінуў, як бажаволак, ведаючы, што ў гэтым сьвеце ні ад каго яму ня варта чакаць паратунку” [7, с. 365], – пад уражаннем ад успамінаў пісьменнікаў-эмігрантаў напісаў С. Дубавец.

Знойдзены нядаўна верш Змітра Віталіна цікава дапаўняе агульны корпус успамінаў пра Тодара Кляшторнага і адначасова гучыць як рэквіем па бязвінна загубленым паэце.

Спіс літаратуры

1. **Азаронак (Кляшторная), Т. Т.** Лісты да С. І. Грахоўскага, 1971 – 1995 / Т. Т. Азаронак (Кляшторная) // Беларускае дзяржаўнае архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ). – Фонд 201. – Воп. 4. – Адз. зах. 197.
2. **Алёша.** Тодар Кляшторны. Літаратурны сілуэт: гумарэска / Алёша // Чырвоная Беларусь. – 1932. – № 2. – С. 10.
3. **Багдановіч, І.** Матыў скокаў у творчасці Тодара Кляшторнага і эстэтычныя асаблівасці беларускага дэкадансу / І. Багдановіч // Пра час “Узвышша”: матэрыялы Узвышшаўскіх чытанняў (Мінск, 2003 – 2004); уклад. : Г. В. Запартыка, Т. В. Кекелева, Я. М. Кісялёва. – Мінск: РІВШ, 2005.
4. **Бэндэ, Л.** Ці варта сёння быць поэтай?.. (Адказ т. Кляшторнаму) / Л. Бэндэ // БДАМЛМ. – Фонд 66. – Воп. 1. – Адз. зах. 96. – Арк. 1 – 4.
5. **Віталін, З.** Памяці Тодара Кляшторнага : [верш] / З. Віталін // БДАМЛМ. – Асабісты фонд З. Віталіна (неапрацаваны).
6. **Грахоўскі, С.** Пакуль у лузе змоўкне салавей / С. Грахоўскі // БДАМЛМ. – Фонд 201. – Воп. 2. – Адз. зах. 164. – Арк. 1 – 2.
7. **Дубавец, С.** Вострая брама : беларускі культурны кантэкст на мяжы стагоддзяў / С. Дубавец. – Радыё Свабодная Эўропа / Радыё Свабода, 2005.
8. **Кляшторная, Т.** Мае дзіцячыя ўспаміны пра бацьку / Т. Кляшторная // Пра час “Узвышша”: матэрыялы Узвышшаўскіх чытанняў (Мінск, 2003 – 2004); уклад. : Г. В. Запартыка, Т. В. Кекелева, Я. М. Кісялёва. – Мінск: РІВШ, 2005.
9. **Лужанін, М.** Наш рух – калодзеж непачаты... / М. Лужанін // ЛіМ. – 1988. – 1 крас.
10. **Шушкевіч, С.** Кранаў душу і сэрца лірай : Да 70-годдзя з дня нараджэння Тодара Кляшторнага / С. Шушкевіч // БДАМЛМ. – Фонд 12. – Воп. 1. – Адз. зах. 1658. – Арк. 33 – 40.

Аўтар рубрыкі “З архіваў часу” Віктар Жыбуль і рэдакцыя “Роднага слова” просяць прабачэння ў чытачоў за прыкрую памылку ў артыкуле «“Буду слухаць песьні ветра...”: Да 100-годдзя паэта і перакладчыка Алеся Розны» Віктара Жыбуля. Першы сказ матэрыялу трэба чытаць так: “Пра вёску Вішнеў (Вішнева) Валожынскага раёна (былое мястэчка Віленскай губерні) можна прачытаць, што менавіта тут нарадзіліся Шымон Перэс (1923), сусветна вядомы ізраільскі палітык, прэзідэнт Ізраіля (абіраўся двойчы) і лаўрэат Нобелеўскай прэміі міру 1994 г., а таксама Нахум Гольдман (1895 – 1982), грамадскі дзеяч, заснавальнік і старшыня Сусветнага яўрэйскага кангрэсу”.

СТАНІСЛАЎ ГРЫНКЕВІЧ – ПАЧЫНАЛЬНІК ПСІХАЛАГІЧНАЙ ПРОЗЫ

У кантэксце беларускай літаратуры, беларускага руху пачатку ХХ ст., калі актыўна абуджалася нацыянальная свядомасць, калі развіццё асветніцтва, дзяржаўнасці і самабытнасці беларуса сутыкалася з рэпрэсіямі з боку як польскіх улад (для Заходняй Беларусі), так і савецкіх, хацелася б узгадаць адно імя – пісьменніка, які не паспеў зрабіць многа ў літаратуры, таму што яго напаткаў трагічны лёс, – Станіслава Сымонавіча Грынкевіча (1902 – 1945). Аднак нават і ў тых кароткіх аповесцях, што дайшлі да нас, праз асаблівасці мовы і стылю відаць адметныя рысы філасофскага, экалагічнага і псіхалагічнага мыслення. Гэта быў не толькі пісьменнік, але і грамадскі, рэлігійны і культурны дзеяч, лекар-псіханеўролаг, публіцыст, перакладчык, папулярызатар навукі.

Трагічны лёс С. Грынкевіча (па некаторых звестках, расстраляны бальшавікамі) не дазволіў яго культурным набыткам стаць даступнымі шырокай грамадскасці. Толькі напрыканцы ХХ – у пачатку ХХІ ст. былі надрукаваны кароткія звесткі і агляды пра жыццё і навуковую дзейнасць гэтага змагара за адраджэнне Беларусі (“Энцыклапедыя гісторыі Беларусі”, 1993; “Беларускія рэлігійныя дзеячы ХХ ст.” Ю. Гарбінскага, 1999; зборнік “Вяртанне да сваіх: Станіслаў Грынкевіч, Франук Грышкевіч, Уладыслаў Казлоўшчык”, 1999; “Гісторыя беларускай літаратуры ХХ ст.”, 1999 – 2003).

Яму належаць аповесці “Арляня” (1927), “Царква. Помста. Вязніца” (1928), а таксама п’еса “Жанімства па радыё” (1928). Што датычыцца яшчэ адной вельмі важкай справы – распаўсюджанне новых навуковых здабыткаў сярод інтэлігенцыі нашай краіны, – то гэта быў смелы, самаадданы і прагрэсіўны крок, паўтарыць альбо прадоўжыць які не адважыўся ўжо ніхто з беларускіх гуманітарыяў амаль да канца ХХ ст. Гаворка ідзе пра тэорыі і канцэпцыі З. Фрэйда, знаёмства з якімі адгукнулася, безумоўна, у большай ступені ў культуры і літаратуры тагачаснай Еўропы, чым у нас. С. Грынкевіч першы ў беларускай і польскай навуцы пазнаёміў грамадскасць з навуковымі распрацоўкамі З. Фрэйда і К. Г. Юнга, з прэтэнзіямі псіхалагічнай плыні ў галіне літаратуразнаўства і сацыялогіі. Доктар С. Грынкевіч ужо тады пісаў пра псіхааналіз: “...сыстэма, якая базуецца ў першую чаргу на гэніяльным уяўленні, сапраўднасць каторага пачувверджана; пацвярджае далей жыццё ў сфэры

патолёгіі адзінкі і грамады...” [1, с. 166]. І далей аўтар называе гэтую сістэму “магутнаю здабычаю думкі чалавецкае” [1, с. 166], “аснаўною здабычаю сучаснае культуры” [1, с. 169]. Адзначаючы ўплыў псіхааналізу на літаратурны працэс, С. Грынкевіч пісаў: “Сапраўднаю літаратураю будзе літаратура факту, нараджэнне якое мы наглядзілі пасля вайны [Першай сусветнай], а сёння бачым, можна сказаць, поўны яе заняпад. Прыклад канкрэтны гэнае кароткае гісторыі літаратуры факту бачым у пісьменстве савецкім. Літаратура належыць да праяваў інтэлекту. Аднак межы, якія яна абхоплівае, шмат шырэйшыя, чымся сам інтэлект. У гэтым творчым працэсе, як у кожным іншым, трэба зацікавіць аб старану, якая ў першую чаргу рашае аб вартасці і характары адзінкі, значыцца сфэру пачуццёвую. Мусяць яна закранаць інстынкты, мусяць абхапіць нясьведамасць. Бязумоўна, што літаратура спаўняла гэныя задачы шмат раней, чымся Фрэд апрацаваў свае тэзы, чымся ўкупіў у законы факты, абгаворываныя і паясьняныя ў літаратуры” [1, с. 171 – 172].

Уладзімір Конан, доктар філасофскіх навук, асабліва адзначаў публіцыстычную і тэатральную дзейнасць С. Грынкевіча, а менавіта яго супрацоўніцтва з газетай “Беларуская крыніца”, з часопісамі “Калосьсе”, “Студэнцкая думка”, “Шляхам моладзі”, “Хрысціянская думка” [2]. У. Конан прапанаваў агляд драматургічных дасягненняў С. Грынкевіча, а дакладней яго прац “Аб тэатры” (1927), “Народны тэатр” (1936). Парадаксальна, але адзіную п’есу-вадэвіль “Жанімства па радыё” можна лічыць спелым, гатовым да пастаноўкі на сцэне арыгінальным творам, дзе адмыслова завуалювана “беларуская ідэя”. Даволі просты сюжэт нагадвае традыцыі нацыянальнага тэатра В. Дуніна-Марцінкевіча і Я. Купалы: Лявон Новы, вясковы “бунтар” і “забастоўшчык”, які выступае за нацыянальнае адраджэнне Беларусі, кахае Ганулю Рыльчыкаву, але перад іх шлюбам паўстае перашкода: былы вясковец, а цяпер эмігрант-“амерыканец” Стась можа пасватацца да Ганулі, калі вернецца з Амерыкі, гэтага хацела б Гануліна маці. І тады маладыя людзі ладзяць спектакль. Лявон выдае сябе за амерыканца, пераапранаецца ў іншы касцюм і выступае па радыё, дзе прапануе руку і сэрца Ганулі. Але, як піша У. Конан, “Лявон як хрысціянін засаромеўся сваёю падманнай роляй” [2]. Праўда выходзіць наперак, аднак ніхто не па-

крыўджаны, усе задаволены. С. Грынкевіч завяршае п'есу словамі наказу: “Каб з Богам пайшлі яны ў новы шлях” [3, с. 38].

Ідэя-мара пра адзіную і незалежную Беларусь узнікала раней у праяўных творах С. Грынкевіча. Але яго проза адметная не толькі гэтым: яна багатая на вобразы і некаторыя новаўвядзенні, што, як нам здаецца, вынікаюць з навуковай дзейнасці аўтара. У апавесці “**Царква. Помста. Вязніца**”, якая складаецца з трох апавяданняў, галоўная тэма – духоўнасць, свабода веравызнання, права на выбар рэлігійнай канфесіі.

Калі польскія ўлады зачыняюць у заходнебеларускай вёсцы праваслаўную царкву, а потым намагаюцца знішчыць яе, галоўны герой Фэлька вырашаецца на помсту. На працягу ўсяго па большасці апісальнага наратыву аўтар уплятае ў аповед асаблівым чынам пададзеныя прыродныя замалёўкі – не проста лірычныя адступленні, якія даюць уяўленне пра хранатоп, але мажлівы паказальнік экалагічнага мыслення. Замалёўкам уласцівы іманентны дыялагічны характар, вобразнасць. Апісанні прыроды пададзеныя праз прыём увасаблення, персаніфікацыі. За людзьмі бесперапынна сочаць спрадвечныя ліпы, і іх, нібыта жывых істот, агортвае жалоба, туга, задуменнасць: ліпы вядуць унутраны маналог. Назіраючы за тым, як зноў ідуць спрэчкі за веру, ліпы разважаюць: “*Няўжо ж ізноў будуць іх наварачваць, ды на якую тады веру?! Ці мо нам прыдаецца, што даўно ня бачылі такое грамады?! Не, яны нейкія іншыя, відаць у іх гэткую-ж трываўкасьць, магутнасць, якую бачылі калісь у іхніх дзядоў... <...> Будзе нешта, гэта нездарма! Слухайма, слухайма! Мо пачуем нешта ад іх!*” [4, с. 15].

Ліпы нібыта ўдзельнічаюць у справах вёскі: дзівяцца, якая абраза нанесена царкве, не разумеюць, чаму людзі нічога не кажуць пра іх іншасць, успамінаюць мінулае, як некалісь “*вераб’і цьвікалі аб нечым такім, казалі, што бачылі сваімі вачыма, як разьбіралі касьцёл...*” [4, с. 24].

Паступова ў дыялог прыроднага наваколля, грамадскага жыцця і калектыўнай свядомасці ўплятаецца яшчэ адзін удзельнік – унутраны голас галоўнага героя Фэлькі. Для сучаснага чытача такое шматгалоссе – прыклад ідэальнай экалагічнай свядомасці. З самага маленства Фэлька тонка адчувае амаль роднасную сувязь з жывёламі і раслінамі. “*Фэлька гаварыў таварышам часта аб сваіх гутарках з жывёламі і дрэвамі. <...> Ці Бог Фэльку не надзяліў гэтакімі вачыма, мозагам, што бачыць ён таёмнасці, зачыненыя ўсенькім сьмяротным?*” [4, с. 35]. Любоў Фэлькі да прыроды ўсёахопная, “*ён любіў Бога, людзей, сьвет, ён любіў жывёлу, наветра, расьцінкі, ён*

шкадаваў крануць дубчыкам каня ў плузе, ці вырваць той дубчык, каб дрэву болі не рабіць...” [4, с. 42]. І на сваёй жалейцы Фэлька гутарыць і з воблакам, і з ветрам, і з барамі.

Усе тры сабраныя ў адну аповесць апавяданні сканцэнтраваны на ўнутраным свеце Фэлькі, яго свядомым і падсвядомым асэнсаванні сябе і свайго месца ў свеце навакольным, вонкавым. У апавяданні “Царква” герой праходзіць першую духоўную адукацыю: рэлігійнае выхаванне ў набожнай сям’і, праз уплыў дзедкі Міхала. І першае ўсвядомленае ўспрыманне парадку і законаў, паводле якіх жывуць беларускія сяляне на тэрыторыі, падпарадкаванай Польшчы, у Фэлькі закладваецца ў цеснай сувязі з вобразам магутнага Бога, што, як лічыць Фэлька, пакуль цярпліва чакае ад людзей спагады, супакою і ладу.

Ідэя помсты за адабраную ў праваслаўнай парафіі царкву не супадае з асэнсаванымі, свядомымі поглядамі Фэлькі. Гэтая помста – наіўная і дзіцячая. З дапамогай сяброў Фэлька скрадае ноччу з касцёла цымборы Еўхарыстыі з алтара, выказваючы такім чынам пратэст супраць навязвання канфесійнага ўнітарызму. Тэматычна-ідэйную накіраванасць твора высвечвае не столькі простая сюжэтная пабудова, колькі паглыбленасць ва ўнутраны перажыванні героя. Менавіта жаданне адпомсціць уступае ў канфлікт з хрысціянскімі каштоўнасцямі ў свядомасці Фэлькі. Цяжкі псіхалагічны канфлікт С. Грынкевіч перадае праз інтэнсіўны ўнутраны маналог персанажа.

Не здолеўшы вылезці з будынка касцёла праз маленькае, з жалезнымі кратамі акенца, Фэлька, ахоплены напалову жахам, напалову трызненнем, вядзе нячутную размову з Богам, з памерлым дзедкам Міхалам і з самім сабой. Эмацыйная насычанасць эпизоду сведчыць пра імкненне аўтара максімальна раскрыць псіхалогію героя з яго фрагментаванай, расхістанай свядомасцю. “*Помста за зьдзек, помста за благоцьце... Каб мяне аднаго закранулі, хай сэрца ад болі рвалася-б – дараваў бы ўсенька, хай Бог іх судзіў-бы... Тутака справа грамадзкая, тутака ня я, ня толькі браты мае ды суседзі... <...> Буду звязць толькі на сумленьне сваё, на загады ягоныя, дзедка гэтак казаў*” [4, с. 45].

Аповед ад імя трэцяй асобы максімальна адлюстроўвае той лімітаваны ўмовай заходнебеларускага селяніна дыкурс, што адначасова дазваляе зліцца з унутраным голасам Фэлькі, чые думкі нарэшце напрыканцы апавесці збіраюцца ў цэласную карціну свету, а таксама пачуць адасоблены голас самога аўтара, які пільна сочыць за кожным душэўным і маральным намаганнем персанажа.

Калі Фэлька ў трэцім апавяданні трапляе ў рукі паліцыі, ён сустракаецца з вязнямі, ад якіх даведваецца пра Беларусь, яе гісторыю, народную культуру, ідэнтычнасць. С. Грынкевіч скарыстоўвае прыём гіпертэкстуальнага паралелізму для апісання раптоўнага пачуцця гарачай любові да Айчыны, перажытага Фэлькам, да Беларусі, пра якую, як ён сам прызнаецца, ніколі нават не чуў. Такая любоў параўноўваецца з каханнем да дзяўчыны. Як нам бачыцца, С. Грынкевіч тут ужыў веды ў галіне псіхалогіі і псіхааналізу: “Судошаюцца гэтакія станы душы, калі вонкавае ўсенька быццам ня істнуе для нас, калі аб самых сабе ня памятуем, калі нат не пачуваем што ў нас! Ды ня хочацца дасьледаваць падрабязна, бо нясьведама суцэльнасьць нашае асобы імкнецца, каб найдаўжэй трывала тая раскошная асалода, якая прышла адначасна з пачуццём. Стульня злучаны з сабою й аб’ектыўнае пачуццё, якое маўляў дрэмле ў кожнай адзіны і каль не расьцярушыцца на маленькіх торжышчах жыццёвых, дык заўсёды выявіцца, а за ім сьледам ідзе суб’ектыўнае каханьне тае Бацькаўшчыны, а яго немагчыма аддзяліць ад насалоды, абхопліваючае нас у некаторыя часіны” [4, с. 101]. Далейшае апісанне нагадвае метаф “свабодных асацыяцый”: “Гэта будзе аднолькава з тою з’яваю, з якою ўсе мы дужа добра знаёмыя: чалавек сталы шмат бачыў, вучыўся мо чаго, адначасна свядома ў ягоных думках няма ўсіх абразоў, відавокаў, краявідаў, людзей, якіх спатыкаў на дасюлешнім шляху. Хай нехта толькі кране адну з струнаў, хай спамяне на адно толькі знаёмства, на адзін краявід, – калі ўсякае жыццё, маўляў, уваскросла прад ім. Усенька, што бачыў, што думаў, аб чым лятуцеў – стаіць, зіхаціць у памяці, быццам ніколі ён не забываўся” [4, с. 102].

Аповесць не мае дакладнай развязкі. У турме Фэлька атрымоўвае нешта больш каштоўнае, чым нават свабода руху: свабоду выказацца. Яго сукамернік Янка Бабыль, “стары партыйны сябра сацыялістычнае арганізацыі беларускае, быў адным з тых нялікіх людзей, што ўмеюць злучыць матэрыялістычны пагляд і веру ў непахібнасьць закону аб барацьбе за істнаваньне – адначасна з вераю ў тое, што ёсьць адначасна нейкі накшы закон у сусьвеце, які намі валадае, які дзеліць на часткі чалавецкае я, мяноўна на якія – няведама, хутчэй па характару свайму не цялесныя” [4, с. 105]. І Фэлька нарэшце складае цэласны аповед сваёй душы, так знянацку абуджанай нацыянальнай свядомасці, пачуцця прыналежнасці да народа і нацыі. Такое заканчэнне можна патлумачыць творчай задачай аўтара, акрэсленай ім самім у адным з эсаў: “...ня толькі трэба

вучыць, а трэба ўзгадоўваць характар чалавека. У імкненні да ўзгадаваньня нельга абмінуць інстынктаў. Хочучы дзеяць на інстынкты, трэба іх добра ведаць. Трэба адкінуць той вялізарны баляст ілжы, што ляжыць на кожным з нас, калі хочам закрануць самастойна якую колечы з галінаў жыцця. Афіцыйная мораль прымушае нас да пашаны кожнага аўтарытэту, незалежна, ці аўтарытэт гэны абаснаваны ці не” [1, с. 176]. Такім чынам, выхаванне характару пасродкам звароту да інстынктаў набывае своеасаблівую форму: сярод інстынктаў, згодна з мастацкай ідэяй С. Грынкевіча, таксама аказваецца і глыбіннае пачуццё нацыянальнай свядомасці.

Асобна можна адзначыць аповесць “Арляне”. Твор таксама ставіць на мэце абуджэнне нацыянальнай свядомасці беларуса. Галоўным героем аўтар робіць хлапчука адзінаццаці гадоў. Сірату Стасюка выправаджае з хаты мачаха, каб ішоў у суседнюю вёску Мазалёва пасвіць у пана статак. Па дарозе Стасюк сустракае святара з мясцовага касцёла, які аказваецца барацьбітом за самавызначэнне беларускай нацыі. Ксёндз разгледзеў у малым незвычайныя здольнасці, высокі інтэлект і нечаканыя прыродныя задаткі. І Стасюк праз кнігі, дадзеныя ксяндзом, раптоўна атрымоўвае такія веды, што робяць пераварот у яго свядомасці. Незвычайныя думкі пранікаюць у дзіцячы досвед. Слова *Беларусь*, нязвычайнае, дзіўнае, дзесьці пачуае, пачынае лунаць у абуджанай свядомасці, трывожыць ход думак, бянтэжыць нешта глыбока схаванае і рэпрэсаванае ў душы хлопчыка. Аўтар нават уводзіць у аповед сон, дзе памерлы бацька Стасюка адкрывае сыну ўсю гістарычную праўду яго народа. Але Стасюку не наканавана здзейсніць мару – падзяліцца новымі ведамі з сябрамі-пастухамі і парабкамі. Трагічнае здарэнне забірае сіроцкае жыццё, дарэчы, разам з жыццём раз’юшанай паненкі: яна ў злоснай пагоні за “правакатарам” з забароненымі кніжкамі не заўважае пагоні раззлаванага бугая – і абое гінуць...

Твор не падпарадкоўваецца аднапрамавай інтэрпрэтацыі, спараджае шэраг пытанняў. Ці мае канец аповесці сімвалічнае значэнне? Якім чынам архетыпавы казачны сюжэт (сірата, абражаны мачахаю, ідзе па яе даручэнні да нейкай яшчэ больш лютай асобы, Бабы-Ягі напрыклад, дзе яго можа чакаць нават горшы лёс) пераламляецца аўтарам у сучасную казку-трагедыю? Ці можна суаднесці ідэйны змест твора са светапоглядам і навуковымі інтарэсамі пісьменніка?

Пры адсутнасці крытычнага матэрыялу мы паспрабуем расшыфраваць мастацкія рэбусы, што ствараюць даволі складаны малюнак вобразаў і адценняў сэнсу. Выразны вобраз малага

сіраты з адметным розумам, талентамі і душэўнай дабрынёй сапраўды ўкладзены С. Грынкевічам у архетыпавы кантэкст. Казачны топас далучае аповесць да больш шырокага фальклорнага кантэсту, чым робіць яе гарманічнай, спрадвечна актуальнай і па-сапраўднаму народнай. А няказачная развязка – горкае асэнсаванне адабранай у беларуса свабоды і, яшчэ горш, нацыянальнай свядомасці. Сама нацыянальная свядомасць увасоблена ў вобразе Стасюка – такая ж юная, толькі народжаная, але такая ж пясроцку пакрыўджаная і нядужая. І таму яе лёгка знішчыць. Цікава, што ў брутальным фінале твора гіне і сірата, і яго “прыгняталніца”: “*Пярэсты як гакнуў па іх, дык паненку рагамі наскрозь, а хлапчуком бразнуў аб корч*” [5, с. 51]. Трагізм аповесці сімвалізуе трагічнасць лёсу цэлага народа: “*Душа пакінула без пары цела. Ня машака аднаго з тых, хто магутнымі крыльлямі розуму і духа баранілі-б шматпакутную сваю Бацькаўшчыну*” [5, с. 51].

Відавочнае прызначэнне твораў – увасабленне “*трагічнага крызісу*”. С. Грынкевіч у аднайменным эсе піша: “*У імгле, расьцярушанасьці сянняшніх эпохі ня вырастае нічога новага, што магло-б, ад часьці, быць лепшым за паміраючае старое*” [6, с. 96 – 97].

Дзякуючы шэрагу артыкулаў, надрукаваных у часопісе “Калосьсе” з 1932 да 1937 г., мы можам зрабіць выснову пра рознабаковы светапогляд Станіслава Грынкевіча і сцісла ахарактарызаваць яго сістэму мыслення як вельмі гарманічную ў разуменні лёсу і нацыянальнага характару беларуса. Суайчынніку патрэбна сапраўднае абуджэнне, ідэя пра псіхічную гігіену, без якой Станіслаў Грынкевіч не бачыць высокаразвітога культурнага грамадства, а таксама неабходнае

разуменне шкоднасці матэрыялістычных і індустрыяльных наступстваў цывілізацыі, што замінаюць чалавеку ясна бачыць самога сябе, уласны ўнутраны свет, прыналежнасць да прыроднага наваколля і чуць свой сапраўдны ўнутраны голас. “*Матэрыялізм – вось калецтва чалавека*” [6, с. 97]. Героі ўсіх згаданых твораў Станіслава Грынкевіча намагаюцца ажыццявіць аўтарскую філасофскую ідэю гармоніі з прыродай і наваколлем, псіхічнай цэласнасці ў светаўспрыманні і ў разуменні саміх сябе, але над імі пануюць непераадольныя пакуль што рэпрэсіўныя вонкавыя сілы, увасобленыя ў польскіх ці савецкіх парадках.

Спіс літаратуры

1. **Грынкевіч, С.** Псыхоаналіза і праблемы – літаратурныя і грамадзкія / С. Грынкевіч // Калосьсе. – Кн. 3. – Вільня, 1936. – С. 166 – 176.
2. **Конан, У.** Станіслаў Грынкевіч – драматург і тэатразнавец / У. Конан // Міжнароднае грамадскае аб’яднанне “Бацькаўшчына” [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: http://zbsb.org/index.php?view=article&catid=27%3A2008-04-29-09-05-06&id=799%3A-q-q&option=com_content&Itemid=94. – Дата доступу: 04.02.2012.
3. **Hrynkievič, S.** Žanimstwa pa radjo / S. Hrynkievič. – Wilnia: Bielaruskaje Krynicy, 1927. – 38 s.
4. **Hrynkievič, S.** Sarkwa. Pomsta. Wiaźnica / S. Hrynkievič. – Wilnia: Bielaruskaje Krynicy, 1928. – 126 s.
5. **Hrynkievič, S.** Arlianio / S. Hrynkievič. – Wilnia: Bielaruskaje Krynicy, 1927. – 51 s.
6. **Грынкевіч, С.** Трагічны крызіс / С. Грынкевіч // Калосьсе. II. – Вільня, 1932. – С. 96 – 101.

Марына РАГАЧЭЎСКАЯ,
кандыдат філалагічных навук,
літаратуразнаўца.

Аўтар выказвае падзяку за дапамогу і доступ да архіваў бібліятэкі імя Францішка Скарыны ў Лондане айцу Аляксандру Надсану.

ДА ЎВАГІ АЎТАРАЎ!

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў

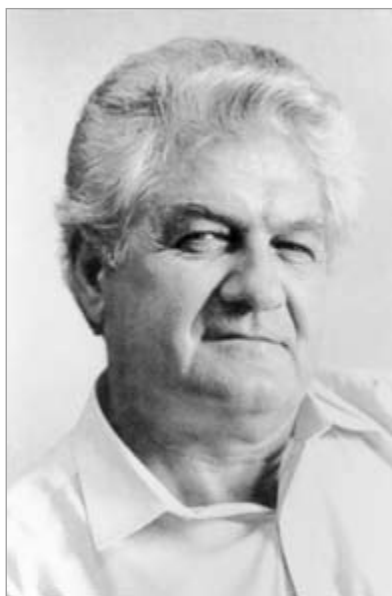
Рэдакцыя прымае на разгляд матэрыялы на беларускай мове аб’ёмам да 15 старонак у электронным выглядзе. Тэкставая інфармацыя мусіць быць запісаная ў фармаце doc або rtf, дапускаецца мінімальнае фарматаванне (шыфт Times New Roman, вылучэнні або курсівам, або паўтлустым прамым, або паўтлустым курсівам). Калі матэрыял дасылаецца па электроннай пошце, пажадана, каб і тэма ліста, і імя далучанага файла ўтрымлівалі поўную назву артыкула.

Уся нятэкставая інфармацыя на электронных носбітах (фота, графікі і да т. п.) можа быць запісаная ў любым графічным фармаце (jpg, tiff; ≥ 300 ppi), але не павінна знаходзіцца ў тэксце ў фармаце Word. Ілюстрацыі, знойдзеныя ў інтэрнэце, да публікацыі не прымаюцца. Фотаздымкі аўтараў павінны быць партрэтнага фармату, добрай якасці (ні ў якім выпадку не ксеракопіі!).

Неабходна ўказваць прозвішча, імя і імя па бацьку аўтара, месца яго працы, пасаду, вучоную ступень, званне, хатні адрас, тэлефоны, пашпартныя звесткі (серыя, нумар, калі і кім выдадзены, асабісты нумар, адрас рэгістрацыі). Без гэтых звестак матэрыялы прымацца не будуць.

На распрацоўках урокаў і сцэнарыях трэба пазначаць клас, чвэрць і месяц, калі тэма вывучаецца ў школе.

КНИГАЛЮБ, КНИГАЗНАЎЦА, КРЫТЫК СЕРАФІМ АНДРАЮК

Літаратуразнавец, крытык, лаўрэат Літаратурнай прэміі Саюза пісьменнікаў БССР імя Івана Мележа (1983) за кнігу літаратурна-крытычных артыкулаў “Жыць чалавекам”... Здаецца, жыццё і творчасць Серафіма Андрэюка паўтараюць звыклы шлях таленавітага літаратара па лесвіцы ўзыходжання паводле загадка напісанага і не ім адным пройдзенага сцэнарыя. Нарадзіўся 10 сакавіка 1933 г. у сям’і селяніна ў вёсцы Градзялі Беластоцкага ваяводства Польскай рэспублікі. Пасля вызвалення Заходняй Беларусі ў 1939 г. пайшоў у школу. Адносіцца да пакалення “дзяцей вайны”, якое ў маленстве зведала на сабе, на лёсе сям’і і роднай вёсцы, што такое вайна ў яе “сапраўдным крывава-барвовым абліччы” (калі выкарыстоўваць вызначэнне Льва Талстога). У 1945 г., калі родная вёска апынулася за мяжой у Польшчы, сям’я пераехала ў БССР (вёска Бербашы Карэліцкага раёна). У 1952 г., пасля заканчэння сярэдняй школы ў гарадскім пасёлку Мір, С. Андрэюк паступіў на філалагічны факультэт БДУ. З 1957 да 1962 г. працаваў выкладчыкам беларускай мовы і літаратуры ў Крываносаўскай сярэдняй школе Старадарожскага раёна. Паступіў у аспірантуру Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы АН БССР, абараніў кандыдацкую дысертацыю (1966). Стаў навуковым супрацоўнікам названай навукова-даследчай установы, прайшоў шлях ад малодшага навуковага супрацоўніка да старшага навуковага супрацоўніка.

У 1960 г. Серафім Андрэюк апублікаваў у газеце “Літаратура і мастацтва” (тады выходзіла

двойчы на тыдзень на чатырох старонках) пісьмо ў рэдакцыю пад пытаннем “Каму верыць?”. У наступным лісце ў рэдакцыю, надрукаваным тамсама 1 верасня 1961 г. пад назвай “У хрэстаматыю – творы хрэстаматыйныя”, прадоўжыў размову пра школьныя падручнікі, дапаможнікі і хрэстаматы. Звярнуў на сябе ўвагу палемічным задзеям і прагай абнаўлення літаратурнага школьнага навучання, тым самым далучыўшыся да кагорты маладых змагароў з вульгарна-сацыялагічнымі перажыткамі мінулае эпохі.

Хутка ў наступных публікацыях у рэспубліканскай, а неўзабаве і ў тагачаснай усесаюзнай прэсе С. Андрэюк абазначыў кола сваіх літаратурных і навуковых зацікаўленняў: сучасная праблематыка, традыцыйнае і наватарскае, новыя характары, творчая індывідуальнасць пісьменніка. Гісторыка-крытычныя развагі будаваў на матэрыяле творчасці прадстаўнікоў даваеннага і пасляваеннага пакалення (М. Лынькоў, Я. Скрыган, М. Лобан, А. Кулакоўскі, І. Мележ, І. Шамякін, Я. Брыль, М. Лупсякоў, А. Чарнышэвіч, А. Карпюк) і пакалення шасцідзясятнікаў (І. Пташнікаў, Б. Сачанка, А. Вярцінскі, У. Караткевіч, І. Чыгрынаў, П. Місько). Гэты спіс імёнаў неўзабаве дапоўніўся прозвішчамі тагачасных актыўных літаратурных даследчыкаў (У. Юрэвіч, Ю. Пшыркоў, А. Адамовіч, Д. Бугаёў, С. Гусак, Ф. Куляшоў, А. Матрунёнак). Уласныя крытычныя артыкулы і літаратурныя агляды С. Андрэюк прысвячаў актуальнай праблематыцы літаратурнага працэсу: “Шукаць галоўнае ў сучаснасці”, “У нагу з жыццём”, “Панарама часу – панарама літаратуры”, “Факт, дакумент і праўда жыцця”, “Каб крытыка была крытыкай”. Уважліва сачыў за творчымі пошукамі маладых праймаў (А. Жук, Г. Далідовіч, Л. Калодзежны, В. Гігевіч). Шмат пісаў пра І. Пташнікава, Б. Сачанку, Я. Сіпакова, у чыёй творчасці знаходзіў блізкае да ўласных навукова-даследчых пошукаў і каго ацэньваў як летапісцаў народнага жыцця, глыбокіх бытапісальнікаў, знаўцаў беларускай мовы. Сучаснікі хутка заўважылі літаратурную тройцу – Б. Сачанку, Я. Сіпакова і С. Андрэюка, якіх, акрамя чыста літаратурных інтарэсаў, аб’ядноўвала амаль хваравітая страсць да кнігі. Расказвалі пра іх фантастычныя кнігазборы і амаль прафесійнае паляванне як на кніжныя навінкі, так і на рарытэты. Прынамсі, самога Серафіма Антонавіча, імя якога часта згадвалі ў звязку з пушкінскімі радкамі “і шестикрылый Серафим на перепутье мне явился”, можна было

Барыс Сачанка, Алесь Савіцкі, Серафім Андраюк, Леанід Гаўрылкін, Янка Сіпакоў.
21 красавіка 1984 г.

амаль штодня бачыць у бібліятэках – тагачаснай Ленінскай, навуковай, акадэмічнай.

Прозвішча С. Андраюка выклікала павышаную ўвагу літаратурнага асяроддзя ў пачатку 70-х гг. мінулага стагоддзя, пра што грунтоўна і ўражліва гаварыў Іван Мележ у дакладзе на пленуме СП БССР 16 лютага 1972 г., прысвечаным пытанням беларускай літаратурнай крытыкі. Пазней, у 1991 г., калі адзначалася 70-годдзе народнага пісьменніка І. Мележа, я, рыхтуючы юбілейны артыкул для часопіса “Польмя”, наведаў сям’ю празаіка, каб адшукаць што-небудзь новае пра яго жыццё і творчасць у яго запісных кніжках. Лідзія Якаўлеўна Пятрова-Мележ, удава пісьменніка, ласкава дазволіла мне папрацаваць з прынесенымі запіснымі кніжкамі, якія занялі ці не чвэрць паверхні шырокага стала ў кабінце пісьменніка. Прызнацца, пасля працы з гэтым архівам Алеся Адамовіча (ён не толькі ўважліва вывучаў творчую лабараторыю празаіка, але і сумесна з Л. Пятровай-Мележ рэстаўраваў 4 і 5-ы тамы “Палескай хронікі”, незавершанай аўтарам), пасля тэксталагічнай апрацоўкі сямейнага архіва складальнікамі Збору твораў мне мала што засталася дадаць да зробленага. Аднак у нататніках І. Мележа пачатку 1970-х г. я наткнуўся на мноства запісаў, датычных С. Андраюка: гэта былі напаміны самому сабе, што трэба патэлефанаваць крытыку, запісы яго службовага і хатняга адрасоў і накіды тэксту будучага даклада, у тым ліку і часткі, у якой гаварылася пра рукапіс яго зборніка крытычных артыкулаў, рассыпанага яшчэ ў карэктуры рэдактурай пад кіраўніцтвам Х. Жычкі. Іван Мележ бліскуча выкарыстаў нагоду для таго, каб сказаць праўду пра кнігу С. Андраюка і пра літаратурнае жыццё.

Дамо слова самому дакладчыку І. Мележу, вылучым асноўнае: «Я сустрэўся з загадчыкам рэдакцыі Х. Жычкам, папрасіў расказаць, чаму за-

трымана кніга. Галоўнае ў тым, што сказаў Х. Жычка, зводзілася да трох пунктаў: Андраюк выказвае “ўстарэлыя погляды”, “ён не тых хваліць” і нават – запомнілася – выказаўся: у аўтара “не нашы погляды”. Я папрасіў даць вёрстку, прачытаў і адразу скажу, што, хоць кнігу там-сям і варта было яшчэ падрэдагаваць, ніякіх “не нашых”, не савецкіх, поглядаў не ўбачыў. Кніга, вядома, наша, савецкая. (Дарэчы, як можна так лёгка кідацца падобнымі абвінавачаннямі!) Што да абвінавачання: Андраюк не “таго хваліць”, то тут было над чым падумаць – Андраюк “хваліў” М. Лобана,

А. Чарнышэвіча, Я. Брыля, В. Быкава, У. Караткевіча, І. Пташнікава, І. Мележа і некаторых іншых. Хваліў і некаторых іншых і крытыкаваў. Чаму гэта не тыя, пра каго трэба пісаць?»*.

Сумная гісторыя з кнігай С. Андраюка, працягваў І. Мележ, не толькі адбілася на яе аўтары, але і “прымусіла задумацца не аднаго крытыка...”. Яго вердыкт: “Вось адна з прычын, чаму наша крытыка стала такой асцярожнай і лічыць за лепшае абыходзіць некаторыя творы і з’явы”.

Пасля завяршэння гэтай “сумнай гісторыі” (словы І. Мележа) Серафім Андраюк спакойна працаваў старшым навуковым супрацоўнікам Інстытута літаратуры. Быў узнагароджаны Ганаровай граматай Вярхоўнага Савета БССР. Ён аўтар манаграфій “Жыццё. Літаратура. Герой”, “Вывяраючы жыццём”, “Традыцыі і сучаснасць”, “Жыць чалавекам”, “Чалавек на зямлі”, суаўтар “Гісторыі беларускай савецкай літаратуры”, “Гісторыі беларускай літаратуры ХХ ст.”, кніг “Стыль аўтара”, “Янка Купала і Якуб Колас у кантэксце славянскіх літаратур”, “Актуальныя праблемы сучаснага літаратурнага працэсу”, “Сучасная літаратура” і дзясяткаў артыкулаў. У 1981 г. стаў галоўным рэдактарам выдавецтва “Мастацкая літаратура”. Сышоўшы на пенсію, працаваў у акадэмічным Інстытуце літаратуры, выконваў планавыя і пазাপланавыя заданні, дапамагаў маладым творча сталець і не баяцца нападак празмерна пільных калег. 80-годдзе юбіляр сустракае сёння ў добрым творчым здароўі.

Міхась ТЫЧЫНА,

доктар філалагічных навук,
загадчык аддзела тэорыі і гісторыі літаратуры
Цэнтра даследаванняў беларускай культуры,
мовы і літаратуры НАН Беларусі.

* Мележ, І. Збор твораў : у 10 т. / І. Мележ. – Мінск : Маст. літ., 1983. – Т. 8 : Жыццёвыя клопаты : артыкулы, эсэ, інтэрв’ю. – С. 491 – 492.

«ДУМАЙ: “БАЦЬКАЎШЧЫНА – ПЕРШ!”»

ДА 65-ГОДДЗЯ ГЕНАДЗЯ ПАШКОВА

Генадзь Пашкоў (нар. 23 сакавіка 1948 г.) – беларускі паэт, перакладчык, публіцыст. Нарадзіўся ў вёсцы Малыя Ліпавічы Чашніцкага раёна ў сям’і служачых Пятра Трафімавіча і Марыі Харытонаўны. У 1953 г. разам з бацькамі пераехаў у Смаргонскі раён.

Пасля заканчэння Войстамскай сярэдняй школы ў 1966 г. паступіў на факультэт журналістыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. У 1971 – 1972 гг. працаваў рэдактарам літаратурна-драматычных перадач для дзяцей і юнацтва на Беларускім радыё. З 1972 г. у часопісе “Полымя”: спачатку – загадчык рэдакцыі, потым – адказны сакратар, з 1979 г. – намеснік галоўнага рэдактара. З 1989 г. быў таксама кансультантам гуманітарнага аддзела ў апарате ЦК КПБ, працаваў намеснікам галоўнага рэдактара часопіса “Тэатральная Беларусь”, рэдагаваў “Цэнтральную газету”. З лютага 1996 г. да 2008 г. – дырэктар выдавецтва “Беларуская энцыклапедыя” імя Петруся Броўкі. З 2008 г. – першы сакратар Саюза пісьменнікаў Беларусі.

Сябра Саюза пісьменнікаў Беларусі з 1977 г.

У друку выступае з 1967 г. Выдаў зборнік паэзіі “Кляновік” (1975), “Дыстанцыя небяспекі” (1979), “Гравюры дарог” (1981), “Зямлю слухаю” (1983), “Маналог на кастрышчы” (1986), “Крокі” (1988), “Люблю, спадзяюся, жыву” (1990), “Журавінавы востраў” (1998), “Тваім святлом благаславёны” (2006). Выйшаў зборнік паэзіі для дзяцей

“Дзяўчынка з блакітным мячыкам” (1986), “Пціч” (1991), “Зорнае поле” (1999), кнігі нарысаў “Будзень як свята” (1977), “Палескія вандроўнікі” (1998). Адзін з аўтараў дакументальнага фільма “Я зямлю люблю так...”.

Лаўрэат прэміі Ленінскага камсамола Беларусі за паэтычныя зборнікі “Чырвоны жаўранак”, “Дыстанцыя небяспекі” (1980), Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь (1998). Узнагароджаны Ганаровай граматай Вярхоўнага Савета БССР, Ганаровай граматай Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь.

Генадзь ПАШКОЎ

СОН

Сніцца мне:
сонца песціца.
Ты. Цішыня. І дарога.
Бягу адчыняць весніцы.
Адчыніў – а нікога!
Родная!
Дзе ты?
Дзе ты?!
Чаму мне прыснілася гэтак?..
Калышацца заірдызлы
над галавою ветах.
Слухаю шолах.
Мо, крокі?..
Весніцы рыпнулі глуха...
Недзе цягнік далёкі
коламі ў ноч пагрукаў.
Хутка ўзыход разгарыцца.
Топяцца зоры ў тумане.
Вецер прабег па жыцце,
быццам тваё дыханне.

* * *

Ступаць у чысты снег
ні боязна,
ні смела.
Ён на алтар вядзе,
вядзе душу і цела.

У светлыню ступай,
хмялі душу азонам.
А скрушнае няхай
адвеецца са звонам.

На скроні,
далані –
нябеснае прычасце.
Ідуць Хрышчэння дні –
мароз,
агонь
і шчасце.

ХУТАР

Пад крык надрэчных чаек,
за рокатнай шашой,
зямельку вывучаю
уражлівай душой.
Пагоркі, панізоўі.
А збоч,
не праміні
памшэлыя ў хмызоўі
падмуркаў камяні.
Удзірванела дзічка.
Скурожылі гады.
Выспельвае па звячцы
драбнютка плады.
А ў полі,
воддаль хутара,
вузлястыя дубы
адвеку думна гутараць,
наморшчыўшы ілбы.
Абাপал вершаліны,
ружовыя вясной,
ускінулі яліны
сцяною крэпасной.
А ў вешчых ветраў гудзе,
ажно ўскіпае кроў:
– Жылі калісьці людзі...
Ні іх і ні слядоў...

ВОСЬ ТАБЕ І МАЕМ

Перанёсшы на гарбе
войнаў ліхалецці,
шчыт кавалі мы сабе,
жыць каб вольна ў свеце.

Думаі:
“Бацькаўшчына – перш!
Гэтым будзь шчаслівы!” –
заклікаў даклад і верш,
спелячы парывы.

Недаеў,
недалюбіў,
недаспаў народзе.
Спадзяванкамі ён жыў.
Маналіт узводзіў.

Выгіналіся ламы, –
прагрызалі шахты!
І не ведалі, што мы
будзем мець з той вахты.

Як жа так
нас развялі?!
Вось табе і маем:
сваёй зброяй,
кавалі,
у сябе страляем!

* * *

Такая радасць ёсць:
накручваюцца слёзы,
калі праб’е наскрозь
іскрысты дух марозу!
Разлог з лясоў і хат.
Зямлі і неба сіла.
Скіруецца пагляд
да мудрага свяціла.
Кладзеш глыбокі след
праз белізму бярозаў.
І молішся на Свет,
на чысціню і розум.

* * *

Ад былінкі малой
да самога свяціла
зіхаціць навакол
найчысцейшае дзіва.

Апусціся на лёд,
зазірні ў азярыну.
Жыццядай-кісларод
сініх вочак пакінуў.

У прыцемненым сне,
аглядаючы глыбы,
ходзяць вяла па дне
залачоныя рыбы.

Акаваны, цячэ
пушчы цёмнае з краю
нескароны ручэй,
стыні шкло выгрызае.

Парушынкi іскраць
над сінечаю вадкай.
Проста страшна ступаць
крышталёваю кладкай.

* * *

Такое сонца
выпырснула ў вочы!
Такая воля,
і такі мароз!
Скрозь – чысціня, аб’іная
ноччу,
пірамідальных елак і бяроз.

Як нехта ўдарыў
крамянёвым крэсівам.
Яшчэ ударыў, грэючы мароз.
Нібыта Свет,
прапаўшы, уваскрэснуў
у неабсяжным росхрысце нябёс.

УПЛУЎ ДРАМАТУРГІІ ЯНКІ КУПАЛЫ НА РАЗВІЦЦЁ БЕЛАРУСКАЙ ГІСТАРЫЧНАЙ ДРАМЫ ў ХХ ст.

У артыкуле аналізуецца ўплыў драматургіі Я. Купалы (найперш драмы “Раскіданае гняздо” і трагікамедыі “Тутэйшыя”) на развіццё беларускай гістарычнай драмы ў ХХ ст. Для п’ес Я. Купалы характэрны рысы гуманізму і крытычнага рэалізму, а таксама аналітызм, тыпізацыя характараў і абставін, прароцкі і маральна-этычны пафас, што складзе ў сукупнасці падмурак для развіцця беларускай гістарычнай драмы ў далейшым.

Ключавыя словы: *гістарычная драма, тэатр абсурду, экзістэнцыялізм, сімвалізм, рамантызм, дадаізм, гуманізм, сімвал, алегорыя, інтэрмедыя.*

In the article the author analyzes the influence of Y. Kupala’s drama (first drama “Raskidanaye gnyazdo” and tragicomedy “Tuteyshyya”) for the development of the Belarusian historical drama in the twentieth century. Plays of Y. Kupala are characterized by humanism and critical realism, and analytic abilities, characters and circumstances classification, prophetic and moral-ethical pathos that together will form the basis for the development of the Belarusian historical drama in the future.

Бываюць паэты большага ці меншага генія, больш ці менш моцнага ўплыву на розум і ўяўленне чалавека, але для нас, беларусаў, ён адзін такі. Ён – Купала. І гэтым усё сказана.

Уладзімір Караткевіч.

На пачатку ХХ ст. зварот беларускіх пісьменнікаў да гісторыі быў звязаны з “нашаніўскім” адраджэннем, з абуджэннем нацыянальнай самасвядомасці беларусаў. Адзін з напрамкаў асветніцтва нашаніўцаў – пераасэнсаванне беларускай мінуўшчыны. “Падымаць Беларусь”, весці яе да нацыянальнага адраджэння і самавызначэння магчыма толькі праз мастацкае аднаўленне гісторыі, бо народ існуе, калі ў яго ёсць гісторыя.

Беларуская фалькларыстыка апырэдзвала станаўленне нацыянальнай гістарычнай школы. Адпаведна, і ў літаратуры пачатку ХХ ст. асэнсоўвалася часцей фальклорная, чым гістарычная даўніна. Праўда, павялічвалася жанравая разнастайнасць твораў на гістарычную тэму. Па-ранейшаму пераважала паэзія. Мінулае ажывала ў паэмах “Бандароўна”, “Магіла льва”, “Курган”, “На куццю” Я. Купалы, цыкле вершаў “Старая Беларусь”, паэме “Максім і Магдалена” М. Багдановіча.

У час росквіту “нашаніўскай” драматургіі ў сусветнай літаратуры пашыраліся ўплывы дэкадансу і мадэрнізму. Актыўна працавалі ў гэты перыяд Г. Ібсэна, М. Метэрлінка, А. Стрындберга, Г. Гаўптмана, С. Выспянскага, С. Пшыбышэўскага, Л. Андрэеў – прадстаўнікі так званай новай драмы. Яны часта падключалі да дзеяння твораў сімвалічны падтэкст, стваралі містычную, ірацыянальную атмасферу спектакляў, спрабавалі спасцігнуць таямніцу чалавечай падсвядомасці. І беларускія драматургі актыўна засвойвалі новыя формы вобразнасці. Асабліва тыя, што нараджаліся пад уплывам сімвалізму (драматычныя паэмы “Адвечная песня”, “Сон на кургане”,

“На папасе”, п’есы “Раскіданае гняздо”, “Тутэйшыя” Я. Купалы).

Янка Купала ў час, калі без сімвала і алегорыі пісьменніку амаль немагчыма было выказаць радыкальную думку, побач з іншымі формамі “зашыфроўкі” выкарыстоўваў і міфалагічную. І ўсё ж тры яго драматычныя паэмы “Адвечная песня”, “Сон на кургане”, “На папасе” – гэта арганічны пераход пісьменніка ад лірычных жанраў да драматычных.

П’есы пісьменніка вызначаюцца “беспамылковым пачуццём гістарызму” [10, с. 63]. Вернасць гэтаму прынцыпу перадалася перш за ўсё ў дакладнасці адлюстравання духу эпохі, у выдатным адчуванні зрухаў тагачаснага грамадства. У драматургіі Я. Купалы філасофская, сацыяльна-палітычная змястоўнасць адыгрывае значную ролю, але пісьменнік, разам з тым, з’яўляецца рамантыкам паводле спосабу бачання свету і ў творах перадае трагічную рэальнасць.

Некласічная філасофія ХХ ст. спрабавала зберагчы асобу ад стандартызацыі, выявіць самакаштоўнасць чалавека як індывідуума. Яна ўжо не вырашала праблемы анталогіі, існавання і ў выніку вылівалася ў постмадэрнісцкую традыцыю (рацыянальныя схемы погляду на сусвет змяняліся ірацыянальнымі).

Драма абсурду (адмаўленне ад традыцыйных элементаў драмы: дзеянне, канфлікт, інтрыга, дыялог, характар, замена іх эстэтыкай бяссэнсіцы) – гэта феномен мастацтва ХХ ст., які мае глыбокія карані ў старажытнасці, фальклору і непасрэдна звязаны з філасофскім напрамкам экзістэнцыялізму. Характэрны вопыт беларускай драматургіі: яна пазней за іншыя сла-

вянскія літаратуры пачала асвойваць паэтыку абсурду, і такая паэтыка, можна сказаць, слаба прыжылася на беларускай глебе. Усё ж праз пэўны час найбольш яркія ўзоры драмы абсурду сталі часткай літаратурнай класікі і не маглі не паўплываць на беларускую гістарычную драму ўвогуле. У беларускай гістарычнай драме акрэсліваецца тэндэнцыя да “скрупулёзнай псіхалагічнай дэталізацыі характарыстыкі вобразаў” [3, с. 288]. У творах раскрываецца ўласна не сам факт гістарычнай падзеі, а ўплыў яе на лёсы людзей.

Адзначым на прыкладзе п’ес “Раскіданае гняздо” (драма ў пяці актах) і “Тутэйшыя” (трагічна-смяшлівыя сцэны ў чатырох дзеях) Я. Купалы найбольш характэрныя рысы тэатра абсурду. Аўтар уводзіць умоўна дзейных асоб (Незнаёмы, Старац, Абарванец, Дама, Поп, Спраўнік, Пан, Немец, Усходні і Заходні вучоныя). Дзеянне антыілюзорнае (персанажы няспынна занятыя: Зоська ўе вянок, Сымон робіць крыж, Марыля шые торбачкі, Данілка майструе скрыпачку, Гануля робіць панчоуху); музыка ў творах выступае як адмысловы шыфр, героі граюць на музычных інструментах (Данілка Зяблік – на скрыпачцы: “Зраблю, ды вось жа зайграю – цэлы свет дзіву дасца”, Янка Здольнік – на балалайцы: “Хоць раз пакачыце пад маю дудку”). Адбываецца хуткая змена карцін, гульня з чытачом. Сюжэт парадасальны (Марыля выкарміла ўласную дачку Зоську і паніча, які адабраў у іх зямлю і хату). Назіраецца душэўны стан вычарпанасці герояў (Лявон Зяблік: “Згіненне якоесь прыступае і душыць мяне з усіх старон... У вачах цёмна робіцца... думкі туманяцца... штосьці горла сціскае, дыхнуць не дае. Гара нейкая навалілася на плечы і цісне мяне, як каменнем усяго прыгнятае, а звяр’ё нейкае абсядае і на косці мае трухлявыя ласіцца... Дзе я? Што я? Цёмна, страшна кругом!..”), адчужэнне герояў (Зоська Зяблік страчвае розум: “Хто тут? Чаго вы назбіраліся? Разлучыць мяне хочаце з ім? Га? Ха-ха-ха! Не на такую напалі”). Выкарыстоўваецца шмат паўзаў, замоўчванне, разбурэнне сінтаксісу, пераўтварэнне слоў у “абрубкі”. Аўтар прынцыпова адмаўляецца ад дыдактыкі, ідэалогіі. Ужываецца гратэск, фабула снабачання. Яскравы прыклад апошняга – сон Зоські Зяблік (балота – гадзіны, вужакі; дзікі лес – звяр’ё, птушкі; рай – святыя, нехта незвычайны з мясяцам на галаве і сонцам у руках). Назіраюцца рысы авангарду (непрыняцце рэалізму), дадаізму, сюррэалізму (рэальны змест падрываецца віртуальнай рэальнасцю), экспрэсіянізму. Ужываюцца рэмінісцэнцыі, “алюзіі абсурду як

прыёму і светаадчування”, інтэртэкстуальнасць (нонсэнс, іронія, карнавалізацыя, шматузроўневая арганізацыя тэксту, цытатнасць). Гучыць матыў адзіноты чалавека, страху і няўпэўненасці, разгубленасці, адчаю, чакання смерці, самагубства (Лявон Зяблік: “Так, так, сам сабе яму глыбокую выкапаў... Без часу прыходзіцца ў яе лезці”). Прысутнічаюць антытаталітарныя вобразы (Сымон Зяблік параўноўваецца з арлом без крылаў), падкрэслены сацыяльны антаганізм.

Як адзначае М. Ярош, “рамантычная тэндэнцыя ў творчасці Я. Купалы, небеспадстаўна прэзентуючы на прыярытэтную і ў поўным сэнсе генеральную метадалагічную і мастацка-вобразную функцыю, не замыкаецца ў жорсткіх межах метадалагічнага і эстэтычнага ізаляцыянізму” [15, с. 10]. Рамантычнае светаадчуванне праяўляецца ва ўжыванні фальклорных матываў (падзеі “Раскіданага гнязда” адбываюцца на Купалле); выкарыстоўваюцца народныя выслоўі: “свайго не меўшы – трэба легчы спаць не еўшы”, “чалавек страляе, а чорт кулю носіць”, “запас бяды не чыніць”, “хто спіць, той не грашыць”, “салавей аднымі песнямі сыт не бывае”, “лахі пад пахі”, “аб торбах не павінны забывацца нават і тыя, што на пасадах сядзяць”.

Аўтар “Раскіданага гнязда” падымае ў творы заўсёды актуальныя тэмы: старавання і беднасці (М. Ярош бачыць у гэтым уплыў п’есы “На дне” М. Горкага; Марыля: “Гаспадарку ўсю змарнавалі, да няма, нічога не знайсці, і сягоння ўжо не ведае чалавек, дзе заўтра сонейка прыйдзеца сустрэнуць”, “Ці з багатым беднаму судзіцца? Пакуль з багатага пух, з беднага дух”), неразрывнай сувязі чалавека з зямлёй (Лявон: “...чалавек з зямлёй як гэтае дрэўца: ссячы дрэўца – засохне, адбяры ў чалавека зямлю – згіне”), барацьбы і супраціву (Сымон: “Не дадзімся жыўцом воўку ў зубы”), веры ў шчасце, светлую будучыню – “іншую старонку” (“Старонка, праз каторую плывуць крыніцы з жывой вадою. Калі напіцца тае вадзіцы жыватворнае, дык чалавек не ўмрэ”), раскіданага гнязда (Марыля: “Раскідваюць не людзі, а іхняя нядоля горкая раскідае”, Старац: “Час, птушка-маці, знімацца з гэтага раскіданага гнязда, каб іншых сваіх дзетак убараніць ад блягіх ястрабаў”).

Янка Купала выкарыстоўвае хрысціянскія вобразы-сімвалы (Сымон робіць крыж з рабіны на магілу бацьку і нясе яго на сабе); ужывае біблейскае запазычванне: “хто азірнецца – у слуп спячы заменіцца”.

Мова твора багатая на фальклорныя вобразы, параўнанні: “абаўюся, як хмель каля дубочка, як ручэйку кужалю – распушу касу сваю дзяво-

чую”; метафары: “даўно мясячык свае зоркі чакае”, “зоркі з неба залатыя збягуцца, мясячык срэбны прыплыве, воблачкі светлыя сьдудца... а вецер іграць маё вяселле будзе”; памяншальна-ласкальныя словы: *саколк, мясячык, торбачкі, дзядочак, дачушка, сонейка, кветачкі, птушачкі, божачка*; антытэзы: “у цябе, чую, сэрца б’ецца, а ў таго ў грудзях нейкі камень хрусцеў; у цябе вочкі, як зоркі, свецяцца, а ў таго, як галодныя вужакі, паглядалі; твае ручкі абымаюць, як матка дзіцянітка ў калысцы абымае, а той, як жалезнымі абыгамі, сціскаў мяне; той гаварыў, то як крумкач над непахаванымі касцямі крумкаў, а твой голас ліецца, як на жалейцы песня вясню”. Знаходзім матывы замоў: “пайду праз быстрыя рэчкі, праз шчырыя бары, праз сухія пяскі паплыву к яму”; паралелізм: Марыля параўноўваецца з падстрэленай зязюляй. Згадваюцца казачныя персанажы (смок-упыр, які “ўдоў і сірот у рабства голаду і холаду заганяе, а бацькам і маткам без часу дзетак назаўсёды ад грудзей вырывае”, “русалка з васільковымі вачамі”), фантастычныя пачвары, чорныя груганы.

Твор мае рысы аўтабіяграфізму: род Я. Купалы належаў да дробнай шляхты, пазбаўленай зямлі, дзед пісьменніка ў розных судовых інстанцыях даказваў свае правы на шляхецтва, на валоданне зямлёй, але яму гэта не ўдалося і ён разам з пяццю сынамі пакінуў даўно абжытае гняздо і падаўся ў белы свет у пошуках месца пад сонцам.

Калі п’еса “Раскіданае гняздо” насычана трагічным пафасам (ад унутраных супярэчнасцей персанажаў у асабістых памкненнях і ад знешніх сутыкненняў герояў з грамадствам), то ў п’есе “Тутэйшыя” пераважае сатырычны пафас. Гумарыстычнасць ствараецца наступнымі мастацкімі сродкамі: ужываннем у мове персанажаў слоў-паразітаў (“*меду протчым*”), зніжанай лексікі (“*мамаша*”), камічнымі дзеяннямі “*гаварыць як найгусцей у нос, рабіць рэверанс*”, іроніяй, выкарыстаннем інтэрмедый (палеміка Усходняга і Заходняга вучоных), метамарфозамі ў абстаноўцы, у адзенні (Мікіта Зносак стараецца падладзіцца пад палітычную сітуацыю).

П’еса “Тутэйшыя” Я. Купалы доўгі час не толькі не ставілася на сцэнах беларускіх тэатраў, але і не друкавалася, не ўключалася ў зборы твораў пісьменніка. А між тым у творы вырашаюцца глабальныя пытанні: існаванне незалежнай Беларусі, лёс Бацькаўшчыны. Як адзначае У. Навумовіч, «гэта п’еса аб тутэйшым насельніцтве, аб вытоках беларускага нацыянальнага характару, аб супярэчнасцях паводзін і складанасцях душы звычайнага чалавека, аднаго з многіх сярод тутэйшых жыхароў, аб нашых

шляхах “ад тутэйшасці” да народнасці, калі людзі пераадольваюць абмежаванасць, местачковасць, замкнутасць і, кансалідуючыся, становяцца нарэшце народам» [11, с. 237]. У п’есе гучыць шэкспіраўскі матыв адвечнага трагізму чалавечага існавання: “Быць альбо не быць?”

П’есам Янкі Купалы ўласцівы рысы гуманізму (хрысціянскія ідэі, ідэя роўнасці людзей, каштоўнасці жыцця кожнага чалавека) і крытычнага рэалізму (крытыка тагачаснага ладу дзеля ачышчэння, праўдашукальніцтва, імкненне да духоўнай свабоды, сінтэтызм рэалізму і рамантызму), а таксама аналітызм, тыпізацыя характараў і абставін, прароцкі і маральна-этычны пафас, што складзе ў сукупнасці падмурак для развіцця беларускай гістарычнай драмы ў 20–50-я гг. ХХ ст.

Спіс літаратуры

1. **Беларуская драматургія.** – Вып. 7. – Мінск, 2006.
2. **Драма. Драматургія. Драматычная паэма** // Тэатральная Беларусь : энцыклапедыя : у 2 т. – Мінск, 2002. – Т. 1.
3. **Казлоўская, М. М.** Рэцэпцыя “новай драмы” ў беларускай драматургіі першай чвэрці ХХ ст. : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук / М. М. Казлоўская. – Мінск, 2008.
4. **Канторовіч, О. К.** Жанровые модификации в драматургии (на материале белорусской и английской литературы 1950 – 1970-х гг.) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / О. К. Канторович. – Минск, 2008.
5. **Карнейчык, Г.** Тутэйшасць як стан душы / Г. Карнейчык // *Польмя.* – 2012. – № 7.
6. **Котовіч, Т. В.** Структура хронотопа тэатральнага произведения / Т. В. Котовіч // *Ученые записки УО “ВГУ им. П. М. Машерова”* : зборнік навуковых артыкулаў. – Витебск, 2008. – Т. 7.
7. **Купала, Я.** Збор твораў : у 7 т. / Я. Купала. – Мінск, 1972 – 1976.
8. **Купала, Я.** З кутка жаданняў : вершы, паэмы, п’есы / Я. Купала. – Мінск, 2009.
9. **Лаўшук, С. С.** Драматургія / С. С. Лаўшук // *Гісторыя беларускай літаратуры ХХ ст.* – Мінск, 2003. – Т. 4, кн. 2. – С. 88 – 116.
10. **Лаўшук, С. С.** Гарызонты беларускай драматургіі / С. С. Лаўшук. – Мінск, 2010.
11. **Навумовіч, У. А.** Беларуская літаратура / У. А. Навумовіч. – Мінск, 2007.
12. **Рагойша, В.** Первая из вершин / В. Рагойша // *Нёман.* – 2012. – № 7.
13. **Рублевская, Л.** Время и бремя архивов и имён / Л. Рублевская, В. Скалабан. – Минск, 2009.
14. **Шаблоўская, І.** Драма абсурду ў славянскіх літаратурах і еўрапейскі вопыт. Паэтыка. Тыпалогія / І. Шаблоўская // *Даклады XII Міжнароднага з’езду славістаў.* – Мінск, 1998.
15. **Ярош, М. Р.** Пясянр роднай зямлі : Жыццё і творчасць Янкі Купалы / М. Р. Ярош. – Мінск, 2003.

Алена БАРМОЦІНА,
аспірантка кафедры
беларускай літаратуры і культуры
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 12.11.2012 г.

ІМПРЭСІЯНІЗМ У ЛІРЫЦЫ МІКОЛЫ МАЛЯЎКІ

У артыкуле на прыкладзе творчасці М. Маляўкі (зборнік вершаў “Крыштальная галінка снегападу”) раскрываецца вобразна-мастацкае светаўспрыманне аўтара ў імпрэсіяністычным ракурсе. Вызначаюцца мастацкія прыёмы, характэрныя для імпрэсіянізму (узаемасувязь руху і святла; зрокавая суаднесенасць аблічча героя з яго акружаннем; кантраст як элемент мастацкай структуры і інш.). Увага акцэнтуюцца на з’яве інтэрферэнцыі; пазначаныя некаторыя тыпалагічныя прыкметы, характэрныя для імпрэсіянізму, і для рэалізму.

Ключавыя словы: *імпрэсіянізм, рэалізм, імпрэсіяністычны прыём, мастацкі вобраз, колер, гук, пах, дэталі, настраёнасць.*

The article on the example of M. Malyauka (poems “Crystal Snow Branch”) disclosed figurative art worldview in impressionistic perspective. Defined leading art techniques characteristic of impressionism (interrelationship of movement and light; the visual appearance of the hero’s correlation with his environment; contrast as an element of artistic structure, etc.). Focuses on the phenomenon of interference, highlights some typological features characteristic for impressionism and realism.

Паэт Мікола Маляўка нарадзіўся ў славутай коласаўскай вёсцы Мікалаеўшчына Стаўбоўскага раёна і скончыў філалагічны факультэт БДУ. У творчасці ён ужо многія гады звяртаецца да дзіцячай тэматыкі, аднак закранае і сур’ёзныя “дарослыя” тэмы: асоба і яе лёс, адданасць, вернасць пачуццю, любоў да Радзімы, каштоўнасць жыцця. Таму літаратурна-мастацкая спадчына гэтага беларускага аўтара мае выхаваўчую, спазнавальна-асветніцкую скіраванасць.

Сімвалічна-імпрэсіяністычнае светаўспрыманне аўтара ў поўнай меры раскрылася ў зборніку вершаў “Крыштальная галінка снегападу”. У свой час даследчык тэорыі літаратуры і эстэтыкі Ю. Бораў пры згаданні адкрыццяў імпрэсіяністаў адзначыў новае ўспрыманне рэальнасці, фіксацыю імгненнага, зменлівага, выражэнне адметнага, адзінкавага, якое адпавядае настрою мастака [2, с. 154]. У лірыцы М. Маляўкі названыя прыкметы, суадносныя з беларускім літаратурным імпрэсіянізмам, выявіліся ў высокай ступені. Настраёнасць вершаў вызначаецца творчай манерай пісьменніка, падобнай да манеры пісьма Я. Лучыны (фактаграфічнасць, выразна падкрэслены лірызм, апора на жыццёвыя факты, алегарызацыя, падрабязная дэталізацыя малюнкаў прыроды, эфект святлопаветранага асяроддзя).

Усведамленню аўтарскага “я” і “я” персанажа ў лірыцы М. Маляўкі дапамагае такое паняцце, як інтэрферэнцыя. Пра гэтую з’яву, спароджаную імпрэсіянізмам, пісаў Л. Андрэеў [1, с. 61]. Унутраны свет лірычнага героя падпадае пад уздзеянне знешняга асяроддзя і тых асоб, якія дзейнічаюць у ім (вершы “У цэлым свеце мы адны былі”, “Вечнае імгненне”). Аўтар яднае ідэю, уражанне і адчуванне, спыняе імгненне, каб перадаць свае пачуцці: “У цэлым свеце мы адны былі. / І зорка падала ў блакітным ззянні, / І мы з табой загадвалі жаданні, / Пакуль яны ляцелі да зямлі” [3, с. 46].

Лірыка М. Маляўкі, элегічная па сваёй сутнасці, характарызуецца кантрастыўнасцю,

антытэтычнасцю вобразаў (вершы “Сляды твае на беразе пясчаным...”, “Ад зоркі залацістай след пагас”). Могуць сумяшчацца дыялог і ўнутраны маналог як формы маўлення: “– *Прыязджай, – / Шапчу бязгрэшна, – / Я ў тайзе халоднай, шэрай / Падару табе падснежнікі / Вогнішчаў – / Чароўны неруш*” [3, с. 7].

Даследчыца Т. Студзенка ў кнізе “Эстэтыка імпрэсіянізму ў творчасці Э. Заля” вылучае шэраг імпрэсіяністычных прыёмаў: кадрыраванне (пейзажная замалёўка як “кадр” – акно для назірання за падзеямі) [5, с. 58], стварэнне прасторавага аб’ёму выявы [5, с. 59], узаемасувязь руху і святла [5, с. 65], зрокавая суаднесенасць аблічча героя з яго акружаннем, пейзажным ці прадметным [5, с. 70], кантраст як элемент мастацкай структуры [5, с. 75]. Іх мы знаходзім і ў творчасці беларускага аўтара.

Імпрэсіяністычны прыём кадрыравання (“стоп-кадр”) найбольш ярка раскрыўся ў такіх вершах М. Маляўкі, як “Чаромха болей аздабляла лес”, “Спіць зямля, цішынёю закалыханая...”. Аўтар суадносіць і ў той жа час дыферэнцуе вобразы *снегу і сонечнага промня, квецені* (верш “Вясна яшчэ ўсміхаецца здаля”), *снегападу і зялёнай вясны* (верш “Зямля адтала, дыхае вясной”), *пялёсткаў рабіны і гронак жару* (верш “У садзе першага спаткання”). Ён паэтызуе разнастайныя расліны: ружу, язмін (верш “Каханне”), каліну (верш “Ламлю чырвоную каліну...”), чаромху (верш “Чаромхавы цвет”), яблыню (верш “Яблыні ў цвеце”), рабіну (верш “Рабіна”), бярозу, дуб (верш “Між бярозаю і дубам”), вішню (верш “Пад вішняю белай”).

Мікола Маляўка звяртаецца і да прыёму стварэння прасторавага аб’ёму выявы, перспектывы. У такіх творах вылучаецца пярэдні план, дзе дзейнічаюць людзі, розныя жывыя істоты, і задні, другасны па сваім значэнні, што знаходзіцца на перыферыі і ўключае дэталі побыту, абстаноўкі. Унікальнасць аўтарскага светапогляду выяўляецца ў жывапіснасці, рухомасці зменлівых малюнкаў-кадраў. Так, у вер-

шы “Месяц і снег...” у цэнтры лірычны герой, які слухае, як “музыка ціхая льецца”, а вобразы месяца, снегу фарміруюць фон твора. Для паэта сімволіка важная для афармлення цэласнага партрэта лірычнага героя, што актыўна дзейнічае ў мастацкім свеце, пазітыўна ўспрымае жыццё. М. Маляўку ўласцівая эмпатыя – здольнасць глыбока суперажываць пачуццям і эмоцыям іншых і перадаваць гэта ў вершах. Духоўныя ваганні лірычнага героя, яго адчуванні становяцца “ядром” кожнага твора.

Узаемасувязь руху і святла ў лірыцы М. Маляўкі раскрываецца праз апісанне чаргавання святляных блікаў і ценю на адкрытай прасторы: “Святло і цень – уперамешку, / Бязрозкі на баках, здаецца, / Таксама асвятляюць сцежку – / І на душу святло кладзецца” [3, с. 157]. Для імпрэсіяністаў характэрнае выяўленне ў замалёўцы паўценьяў, паўтонаў розных колераў, што дае магчымасць вызначыць ролю колеравых плям, сонечных блікаў на жывапіснай карціне (верш “Пад асеннім сонцам...”). Акрамя таго, нярэдка М. Маляўка раскрывае значэнне аднаго колеру пры апісанні рэчаіснасці (верш “Блакiтныя цянеты” – блакiтны колер сэнсавызначальны, дамінантны).

Суаднеснасць аблічча героя з яго акружэннем, пейзажным ці прадметным, цікава выявілася ў такіх вершах, як “Мажорны спеў зялёных весніц...”, “Заляцела сняжынка...”. Акцэнт можа рабіцца на адчуваннях, стане лірычнага героя падчас сузірання прыроды, яе красы (вершы “Лісток вішнёвы”, “Зірнуць бы, як рунее збажына”) або на прадметным акружэнні (вершы “Далёка да грому”, “Яно не выпраменьвае святло...”).

Пейзажнае і прадметнае акружэнне, звязанае з абліччам героя, адрозніваецца ў ідэйна-сэнсавым плане, а не толькі ў плане формы. Так, у пейзажным акружэнні вялікае значэнне надаецца настрою лірычнага героя і танальнасці твора ў цэлым, а ў прадметным – лейтматыву мастацкага твора і міфалагемам, архетыпам, вобразам-тропам.

Кантраст – сэнсавызначальны элемент мастацкай структуры сучаснай беларускай паэзіі. Сярод вобразаў у лірыцы М. Маляўкі сустракаецца гіпербалізаваны вобраз вады як крыніцы жыцця (“вада не мёртвая – жывая” ў вершы “Люблю глядзець на чыстую ваду...”). Аўтар праціпастаўляе нябёсы і ваду як зямную “цвердзь” (верш “Халоднае сонца”), “промні сонечныя” і “вячэрні цень” (верш “Як Божы дар яшчэ адзін дзянёк...”). Аднак кантрасным у вершы можа выступаць не толькі яго пэўны элемент – мастацкі вобраз, але і кантэкст з супрацьлеглымі танальнасцямі. Так, у вершы “Для нас з табой,

здавалася, знарок...” матылёк сімвалізуе лета, шчаслівую часіну года, а халодныя снягі – гэта “напамін аб мімалётным шчасці” [3, с. 191]. Тут у поўнай меры выявілася віталісцкае мысленне паэта.

Адзначым, што аўтар выкарыстоўвае містычныя матывы: сон як ява (верш “Над рачной ракітай...”), успамін (верш “Асколкі”), згадкі, летуценні (верш “Згадка”), міраж (верш “Міраж”). Успамін жа і рэфлексія нярэдка судакранаюцца ў метанімічна-метафарычным плане: “Гавораць, б’ецца шкло на шчасце. / Якое шчасце? Я не рад. / **З асколкаў дробных нельга скласці / Тваю усмешку, твой пагляд**” [3, с. 49]. Згадка, успамін выступаюць у лірыцы М. Маляўкі ў якасці элементаў імпрэсіяністычнага светаўспрымання.

Як трапна адзначае Т. Студзенка, імпрэсіяністычнае занатаванне колеравай гармоніі, стварэнне святлопаветранага асяроддзя “змячаюць” і паэтызуюць падрабязную дэталізацыю [5, с. 61]. Паэтапная дэталізацыя ў лірыцы М. Маляўкі цесна звязаная з фактаграфічнасцю, аднаўляльнасцю вобразаў у памяці аўтара (“малінавы звон” у вершы “Блакiтныя аканіцы”), таму ў слоўнай карціне вылучаюцца шэрагі элементаў, дэталей, падрабязнасцей: “...І пахнуць успаміны перад сном / **Духмянай мятай, горкім палыном.** / Душу трывожаць, цешаць успаміны – / **Падзеі, постаці людзей, карціны,** – / Не ноч, а дзень за месячным акном” [3, с. 230].

Уражлівасць, тонкая ідэйная пранікнёнасць у свет як рэальных рэчаў, прадметаў (вершы “Забытыя арэлі”, “Вясёлка”), так і абстрактнай і паняццёвай разумова-мысленчай дзейнасці (верш “Над рачной ракітай...”, “Ад успамінаў святла за акном”) даюць магчымасць чытачу глядзець на свет па-новаму, кожны раз у іншым ракурсе. М. Маляўка не толькі вылучае саму дэталю, але і раскрывае ўмовы яе вылучэння на агульным фоне верша, напрыклад праз насычанасць і інтэнсіўнасць колеру: “Я глытаю дым гарачы, / Я дрыжу **над кветкай сіняй** – / Даражу агнём, / Як пращур / Даражыў у дождж, у іней” [3, с. 7]. Паняцце *святло* нараджае такія вобразы, як “сонечная душа” (верш “Вобраз мілы”), “лёгка падсінены сонечны след” (верш “Талісман”), “святло зямлі”, “святло нябёс” (верш “Крыштальны дзень”). Святло сімвалізуе ціхую радасць, спакойную сузіральнасць, бязмернасць нябёсаў: “**І ты маім святлом сагрэта, / І я табою не забыты, / А вось жывём – як дзве планеты, / Што маюць розныя арбіты**” [3, с. 48].

Увага да колераў, гукаў, пахаў, імкненне да іх адлюстравання – абавязковыя прыкметы творчасці паэтаў-імпрэсіяністаў. З прычыны таго, што важныя не сюжэты, а тоны [1, с. 65], у лірыцы аўтараў названага кірунку вялікае значэнне

надаецца колераспалучэнням. Як бачым, найчасцей М. Маляўка ўжывае каляронімы *залаты* (верш “Сляды твае на беразе пясчаным...”), *блакітны* (верш “У цэлым свеце мы адны былі”), *сіні* (верш “Ціха стукаюць у дзверы...”), *зялёны* (вершы “Глянула зялёнымі вачыма...”). Колеравая палітра аўтара кранае пяшчотнасцю светлых, паўпразрыстых вобразаў (“*вішня белая*” ў вершы “Пад вішняю белай”; “*полымя сонечна-празрыстае*” ў вершы “Каб пра свае пачуцці расказаць...”).

Вершы М. Маляўкі вызначаюцца песеннасцю, меладычнасцю метрарытмічнага і інтанацыйнага ладу (вершы “Спіць зямля, цішынёю закалыханая...”, “Дзе світаюць рэчкі”).

Не толькі гукі выклікаюць у паэта моцныя пачуцці і ўспаміны, але і пахі некаторых раслін, звязаных з дзяцінствам. М. Маляўка згадвае пах мяты (вершы “Заранка з пахам мяты”, “Адцвіло юнацтва мятай лугавою...”) і руты (вершы “Пакінуў бацька нам зялёны бор”, “Рутка”), што фіксуюць няўлоўныя і амаль непадуладныя рацыянальнаму асэнсаванню ўражанні аўтара або лірычнага героя [4, с. 213].

Важным прыёмам, да якога звяртаюцца паэты-імпрэсіяністы, можа лічыцца ліст ад невядомага, пасланне ў будучыню нашчадкам (у М. Маляўкі гэта ліст да каханай). Найбольш ярка такі прыём праявіўся ў вершах “Імя тваё свігальнае...”, “Чакаю адказу”. Аўтар адсылае незвычайны ліст каханай, перадае пачуцці ў кроплях дажджу: “*Распалася рук вязьмо. / Ты стала далёкаю марай, / І шлю я табе пісьмо – / У сінім канверце хмары*” [3, с. 87]. Дождж як пасярэднік дае магчымасць атрымаць праз гады адказ, “занатаваны” ў з’явах наваколля: у кроплях вады, у форме аблокаў, у літарых на зямлі, у абрысах агеньчыкаў ад полымя, на паперы.

Таццяна Студзенка падкрэслівае: адыход ад прынцыпу тыпізацыі ў імпрэсіяністаў звязаны з уяўленнем, што сітуацыя, імгненне, вобраз, стан прыроды не могуць быць вычарпаны – яны непаўторныя [5, с. 47]. Менавіта ў гэтым таямніца канцэпцыі мыслення аўтараў-імпрэсіяністаў.

Аднак рэалістычны погляд на свет не настолькі чужы ім, як здаецца на першы погляд. Менавіта ўнікальнасць асобна ўзятага імгнення надае мастацкаму свету, у якім дзейнічае лірычны герой, асабліваю значнасць і каштоўнасць. Нягледзячы на некаторую ступень мазаічнасці кампазіцыі ў вершах М. Маляўкі, адрывістасць аўтарскага расповеду (вершы “Светлы верш”, “Наяве ён ці сніцца, гэты цуд?...”), лірыка беларускага паэта характарызуецца цэласнасцю, адзінствам ідэйна-сэнсавай задумы. Вершы зборніка “Крыштальная галінка снегападу” аб’яднаныя зімовымі вобразамі, сімволікай снегу, які асацыюецца з чысцінёй, надзеяй на абнаўленне свету, радасцю жыцця.

Безумоўна, імпрэсіянізм як мастацкая сістэма абумоўліваецца эстэтычна-тэарэтычнай парадыгмай, якая складаецца з фактаў, абставін жыцця і ўражанняў пры ўспрыманні прыроды і чалавека ў ёй. Дынамічная, зменлівая карціна свету набывае ўласцівасць абнаўляцтва і пашыраць межы ўплыву на аб’ект (чытача) у канкрэтных лініях, абрысах, самой выяве прадмета-матэрыяльнага свету, што ў поўнай меры выявілася ў зборніку вершаў “Крыштальная галінка снегападу” Міколы Маляўкі.

Спіс літаратуры

1. Андреев, Л. Г. Импрессионизм / Л. Г. Андреев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980.
2. Борев, Ю. Б. Эстетика. Теория литературы : энциклопедический словарь терминов / Ю. Б. Борев. – М. : Изд-во АСТ, 2003.
3. Маляўка, М. А. Крыштальная галінка снегападу / М. А. Маляўка. – Мінск : Паліграфкамбінат імя Я. Коласа, 2011.
4. Сініла, Г. В. Импрэсіянізм / Г. В. Сініла // Беларуская энцыклапедыя : у 18 т. / рэдкал. : Г. П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 1998. – Т. 7 : Застаўка – Кантата. – С. 213 – 214.
5. Студенко, Т. С. Эстетика импрессионизма в творчестве Э. Золя / Т. С. Студенко. – Минск : БГУ, 2004.

Таццяна МАЦЮХІНА,
малодшы навуковы супрацоўнік
Цэнтра даследаванняў
беларускай культуры, мовы і літаратуры
НАН Беларусі.

ВЯСНА ЯШЧЭ ЎСМІХАЕЦЦА ЗДАЛЯ

Вясна яшчэ ўсміхаецца здаля.
У сад вярнуўся снег – густы, раскошны,
Цвітуць, здаецца, дрэвы, кусцік кожны.
І не хапае ў квецені галля
Хіба што басавітага чмяля
Ці сонечнага промня – з пчолкай Божай,
Каб стала ява казкаю прыгожай,
Каб ты паверыў, што цвіце зямля.

Жаночы дзень, пяшчотны і духмяны,
Кладзецца снег на ружы і цюльпаны –
Цнатлівую святочную красу.
Я выйшаў з крамы кветкавай, як з саду, –
І разам з ружамі табе нясу
Крыштальную галінку снегападу.

Мікола МАЛЯЎКА.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Асобы

ШЧЫРАВЕРНАЯ СЛОВУ

ДА 75-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ ГАЛІНЫ МАЛАЖАЙ

“Слова – усяго аснова. Душа крылатая ў слова”... Гэтыя афарыстычныя радкі Рыгора Барадуліна сцвярджаюць мудрую ісціну пра неўміручасць і моц Слова, а праз яго – пра адраджальную сутнасць усяго існага. Гэтаксамы душы чалавека. Душы народа. Слова звязваецца найперш з дарагімі людзьмі – бацькамі, родам, выдатнымі асобамі Беларусі, свету, бо з імі ўзрастае чалавек на сваёй зямлі, з імі ўключаецца ў неабсяжнае поле Сусвету, Космасу. Няма Словоу межаў, няма неадольных перашкодаў: вяртаецца яно з аддаленага часу – сказанае ці напісанае, застаецца духоўным набыткам, скарбам душы чалавека, душы народа.

Шчыраверная Словоу – гэткай перыфразай можна вобразна сказаць пра Галіну Мікалаеўну Малажай, вялікую і простую асветніцу роднай Беларусі. Менавіта асветніцу. І не толькі таму, што яе прафесійнае жыццё было звязана з асветай, з адукацыяй, але найперш таму, што была стваральніцай Кнігі, ішла заўсёды наперад і наперадзе, рэалізоўвала на практыцы новыя

ідэі дзеля ўзгадавання і ўмацавання беларускага Слова. Праз Кнігу несла святло чалавечнасці, дабрыні.

15 сакавіка 2013 г. Галіне Мікалаеўне Малажай споўнілася 67 гадоў. Няцяжка ўявіць яе, маладжавую, рухавую, у працы... Сёлета, 14 мая, будзе 8 гадоў, як яе, нястомнай працаўніцы, няма з намі... Шмат пераменаў адбылося за гэтыя гады ў сістэме адукацыі, пераменаў няпростых, часам балючых. Змянілася канцэпцыя навучання, а ў выніку – (ці на лепшае?) з’явіўся адзіны, агульны падручнік для беларускамоўных і рускамоўных школ з 11-гадовым тэрмінам навучання. Засталіся, аднак, актуальнымі тыя падыходы да стварэння падручнікаў і дапаможнікаў, якія былі вызначальнымі для Г. Малажай. Па-ранейшаму застаюцца запатрабаванымі яе дапаможнікі для вышэйшай школы, для навучэнцаў сярэдніх агульнаадукацыйных устаноў, для абітурыентаў. Творчы погляд на прывычны лінгвістычны матэрыял, уменне сцісла і ясна выкладаць думку, вывераныя падказкі-алгарытмы да выканання тэставых заданняў абумовілі перавыданні кніг, створаных Г. Малажай самастойна і ў суаўтарстве. Яе слова па-ранейшаму застаюцца аўтарытэтным, бо скіравана на выхаванне любові да слова, да філагіі. Гэта своеасаблівае выхаванне словам. Была і засталася вернай Словоу, вернай свайму Настаўніку – Фёдару Міхайлавічу Янкоўскаму. Для яе, як і для яго, роднае слова, родная Беларусь стала “радасцю і ўцехай, скрухай і болем, шчасцем, жыццём”. Годна жыла. Годна працавала. Мужна трывала боль і расчараванне. Пакінула Кнігу. Кнігу для навукоўцаў, студэнтаў, настаўнікаў, вучняў. Кнігу, якая дазваляе спазнаваць красу і сілу беларускай мовы. Гэтая Кніга, сагрэтая святлом душы яе стваральніцы, – знак моцы духу жанчыны, прыгожай і сціплай, што здолела так многа здзейсніць у сваім зямным жыцці, каб жыло роднае слова.

У архіве Галіны Мікалаеўны засталіся перапісаныя яе рукою словы многіх беларускіх пісьменнікаў, што ўспрымаюцца як заповет, як пад-

трымка кожнаму. На такіх тэкстах прапаноўвала вывучаць законы роднай мовы, яе характэро.

Плён працы Г. Малажай – гэта навука, як трэба жыць, як трэба шанаваць зярняткі, з якіх вырастаюць каласы роднага слова, каласы мудрасці продкаў, каласы дабрыні і спагады, прыгажосці і людскасці. Клопатам пра маладыя парасткі, пра ўзгадаванне моладзі ў родным слове прасякнуты зварот Галіны Мікалаеўны, знойдзены сярод яе рукапісных матэрыялаў. Гэта накіды прывітальнага слова да ўдзельнікаў абласной алімпіяды па беларускай мове, нязменным старшынёй журы якой была ў свой час Г. Малажай. Тыя словы не страцілі сваёй актуальнасці і сёння. Дробным выразным почыркам, амаль без выпраўленняў напісаны тэкст. Ён усё адно як перапісаны на чыстапіс, аднак тыя, хто ведаў Галіну Мікалаеўну, пацвердзяць, што гэта была адметнасць яе манеры пісьма, правільней сказаць – мыслення: ясна і дакладна фармулявала сваю думку і гэтак жа занатоўвала яе. Гэтае слова выяўляе пазіцыю Г. Малажай, яе клопат пра роднае, пра тых, маладых, на якіх – працяг жыцця нацыі, роднай мовы. Змест гэтага прывітання сугучны слову Алаізы Пашкевіч (Цёткі) з артыкула “Шануйце роднае слова!”. Варта прыгадаць урывак з прывітальнага слова Г. Малажай, ён гучыць як зварот да ўсіх беларусаў: “Нашай краіне, якая імкнецца адолець усе завалы і перашкоды на шляху да актыўнага жыцця ўсіх і кожнага, патрэбны іменна такія людзі – з трывалымі ведамі, неспакойным сэрцам, з акрэсленай жыццёвай пазіцыяй. А яна выпрацоўваецца не адразу і не проста. Выяўляецца такая пазіцыя найперш у тым, як чалавек ставіцца да свайго, роднага, таго, што дзяды і прадзедаў шанавалі і аберагалі. Найагіднейшы чалавек тады, калі топча роднае, створанае чалавечым розумам або ягонымі рукамі, ломіць дрэва, пасаджанае бацькам, выкідае з хаты вытканае бабуляю, саромеецца гаварыць так, як спрадвеку гаварылі яго родныя. Спадзяюся, сярод вас няма такіх, бо інакш вы не былі б пераможцамі раённых алімпіяд па роднай мове. Вам аберагаць яе чысціню, вам клапаціцца пра тое, каб наш народ пры вялікай павазе да іншых народаў застаўся беларускім: ведаў свае песні, казкі, чытаў беларускую літаратуру, карыстаўся моваю дзядоў і прадзедаў. І ўсё гэта лічыў самай каштоўнай спадчынаю, якую нельга прадаць, як і нельга купіць. Вы будучыня наша, будучыня беларусаў...”

Спадчына Г. Малажай – прафесара, члена-карэспандэнта Беларускай акадэміі адукацыі – адметная старонка ў гісторыі беларускага мовазнаўства і лінгвадыдактыкі. У 2006 г. пры дзейснай падтрымцы кіраўніцтва Брэсцкага

дзяржаўнага ўніверсітэта была адкрыта аўдыторыя імя Г. М. Малажай, дзе прапанавана экспазіцыя, у якой – адлюстраванне плёну яе працы, яе навуковай школы. Гэтая экспазіцыя – адлюстраванне цэлай эпохі ў летапісе кафедры беларускага мовазнаўства, у летапісе гісторыі ўніверсітэта, гэта навука кожнаму, “як поле жыцця прайсці”... Кожны, хто прыйдзе ў гэтую аўдыторыю, сустрэнецца з удумлівым, патрабавальна-зычлівым поглядам Галіны Мікалаеўны, убачыць плён яе працы – кнігі, перажыве здзіўленне і захапленне: як многа можа зрабіць адзін чалавек, калі ён жыве па душы, па сумленні, жыве стваральнай працай дзеля роднага.

У архіве Г. Малажай захоўваюцца лісты ад Фёдара Міхайлавіча Янкоўскага. Ёсць сярод іх тыя, у якіх вельмі адкрыта і шчыра Настаўнік выказаў сваю павагу, пашану, удзячнасць Галіне Мікалаеўне. Варта прывесці адну вытрымку, у якой – высокая і сардэчная ацэнка яе працы, яе шчыравання, дадзена яшчэ пры жыцці: “Вялікі дзякуй! За ліст! За тое, што бог паслаў Вас. І паслаў не дзеля паддобрывання, задобрывання, не нажывы, не якойсьці непрыстойнасці, а – дзеля служэння, дзеля роднага духу, сумлення, шчыравання за наша, за роднае, за людскае. То і за Беларусь”. Сёння з улікам зробленага Г. Малажай у галіне беларускага мовазнаўства, у метадыцы выкладання беларускай мовы словы аўтарытэтнага вучонага могуць падтрымаць усе, хто вучыўся і вучыцца па кнігах Галіны Мікалаеўны Малажай, хто далучыўся і далучаецца да яе жыватворнай, стваральнай энергіі, да яе слова.

І многія могуць паўтарыць словы Генадзя Бураўкіна:

*Настаўнікі не паміраюць,
А аддаляюцца ад нас
І зверху строга назіраюць,
Як мы вядзём свой рэй і час.
У небе распачнасьці
Поўняй
Іх думка ясная плыве.
Яны жывуць,
Пакуль мы помнім
І вопыт іх, і запавет.
Мы не адразу разумеем,
Як цяжка ўзняць было б крыло
І ўзвіцца ўверх на злосць завеем,
Каб іх на свеце не было.*

Дык няхай усцешыць яе Душу прарослае зярнятка нашай памяці – яе вучняў, сяброў, аднадумцаў, няхай адгукнецца ў таямнічых прасторах Космасу слова ўдзячнасці ёй, асветніцы Беларусі, яе прамоўленаму і напісанаму сакавіцкаму, сакавітаму Слову.

Марыя НОВІК.

3 ГІСТОРЫІ ГРУПОЎКІ БЕЛАРУСКІХ ГАВОРАК

Вылучэнне характэрных рыс гаворак і іх класіфікацыя – адна з асноўных задач лінгвістычнай геаграфіі. Але такая праца, як слушна адзначаў Р. Аванесаў, патрабуе надзвычайнай асцярожнасці, паколькі “рысы, якімі адрозніваецца сістэма мовы ў розных населеных пунктах, могуць быць распаўсюджаны ў тэрытарыяльных адносінах вельмі разнастайна, самым незвычайным чынам” [1, с. 26 – 27]. Таму выключна важнае значэнне пры вылучэнні асобных тэрытарыяльна-моўных аб’яднанняў (дыялектаў, груп гаворак і г. д.) набывае вызначэнне іх найбольш тыповых моўных рыс.

Сучасная групоўка беларускіх гаворак, як вядома, уяўляе сабою вынік працяглага і дэталёвага вывучэння дыялектнай мовы на ўсіх узроўнях і яе тэрытарыяльна-прасторавай ілюстрацыі на картах агульнаацыянальных і рэгіянальных атласаў. Ёй папярэднічалі іншыя групоўкі, звесткі пра якія змешчаны ў шэрагу дыялекталагічных матэрыялаў XIX – першай трэці XX ст. Аднак многія асаблівасці, на падставе якіх ажыццяўляліся першыя класіфікацыі беларускіх гаворак, пазней для іх групоўкі аказаліся малаістотнымі. Гэта сведчыць пра пэўную фрагментарнасць вывучэння беларускай дыялектнай мовы ў XIX ст. ажно да вылучэння рускай дыялекталогіі ў самастойную галіну мовазнаўства і публікацыі фундаментальных прац акадэміка Я. Карскага. Па меры абуджэння цікавасці ў тагачаснай расійскай дзяржаве да беларускіх гаворак і назапашвання навуковых фактаў рабіліся спробы іх класіфікацыі.

Адна з самых храналагічна ранніх такіх публікацый – праца вядомага чэшскага славіста П. Шафарыка “Славянскі народапіс” (1843), дзе апрача пералічэння асаблівасцей маўлення (іх усяго 15) беларускія гаворкі падзелены на два дыялекты: *чыста беларускі* і *літоўска-рускі* [25, с. 29]. Да *чыста беларускага* аднесена маўленне жыхароў Магілёўскай і Віцебскай губерняў, а да *літоўска-рускага* – Віленскай, Гродзенскай і Мінскай губерняў. Асноўнае адрозненне паміж вылучанымі тэрытарыяльна-моўнымі адзінкамі, па сцвярджэнні П. Шафарыка, – наяўнасць у *літоўска-рускім* дыялекце шэрагу паланізмаў [25, с. 29 – 30]. Акрамя таго, на ўклеенай у канцы кнігі вялікай карце “Славянскія землі” пазначаны межы рассялення беларусаў, што дэталёва акрэслены аўтарам на с. 27 – 28 працы.

Прыкладна ў гэты ж час Я. Чачот на падставе аналізу ўласнага збору беларускага песенна-

га фальклору таксама вылучыў два масівы гаворак: дыялект *наднёманскі*, г. зн. гаворкі наваколляў Навагрудка, Ліды, і дыялект *наддзвінскі*, або гаворкі наваколляў Лепеля. Вуснае маўленне мясцовага насельніцтва менавіта гэтых рэгіёнаў было добра вядомае Я. Чачоту, бо там ён пэўны час жыў і працаваў. Размежаванне вылучаных тыпаў беларускіх гаворак ажыццёўлена на падставе асаблівасцей розных узроўняў мовы: фанетычных (розныя тыпы акання і наяўнасць або адсутнасць падаўжэння зычных гукаў) і марфалагічных (канчаткі прыметнікаў, асаблівасці ўтварэння некаторых асабовых формаў дзеяслова і інфінітыву, адметнасці вымаўлення постфікса *-ся* ў зваротных дзеясловах) [23, с. 215 – 231].

Свае погляды на групоўку беларускіх гаворак выказаў на схіле жыцця і выдатны беларускі філолаг, этнограф, фалькларыст і лексікограф І. Насовіч. Яны змешчаны на старонках яго рукапіснага дзённіка і ў прыватных лістах да некаторых вучоных. На думку даследчыка, беларускія гаворкі падзяляюцца на два дыялекты (“поднаречия”), асноўнае супрацьпастаўленне паміж якімі – рознае па якасці вымаўленне галоснага *a* ў ненаціскным становішчы, г. зн. розныя тыпы акання, дысімільнае і недысімільнае, як яно кваліфікуецца сучаснымі навукоўцамі [14, с. 75].

Несумненна, мае дачыненне да класіфікацыі беларускіх гаворак і апублікаваная П. Чубінскім у яго сямітомным зборы матэрыялаў этнаграфічна-статыстычных экспедыцый у “Заходне-Рускі край” праца К. Міхальчука “Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины” з прыкладзенай да яе картай групоўкі гаворак украінскай мовы [24, с. 453 – 512]. Для беларускай лінгвагеаграфіі яна ўяўляе цікавасць не толькі вызначэннем мяжы паміж беларускімі і ўкраінскімі гаворкамі, але і спробай класіфікацыі гаворак на поўдні сучаснай Беларусі. У выніку К. Міхальчук да ўкраінскай мовы аднёс гаворкі на поўдзень ад р. Нарэў на Беласточчыне і далей на ўсход прыкладна па сярэдзіне тагачасных Ваўкавыскага, Навагрудскага, Слонімскага павеятаў, а таксама цалкам Брэст-Літоўскі, Кобрынскі, Пінскі і Мазырскі паветы Гродзенскай і Мінскай губерняў. На гэтай тэрыторыі ён вылучыў і падрабязна ахарактарызаваў як асобныя тыпы маўлення: *пінска-валынскую* гаворку (“разноречие”), *падляшскую* групу гаворак (“поднаречие”), *мазырскую* гаворку (“разноречие”), *слонімска-пінскую* гаворку (“разноречие”) і *зблудаўскую* гаворку (“разноречие”). Пры гэтым *слонімска-*

пінскую гаворку К. Міхальчук кваліфікуе як пераходную паміж украінскімі і беларускімі гаворкамі [24, с. 499 – 500]. Акрамя таго, у *падляшскай* групе ён не вылучае асобныя гаворкі, паколькі яны характарызуюцца “мноствам разнастайных мясцовых асаблівасцей, што не ўяўляюць аднак нічога пастаяннага і арганічна закончанага, і таму па гэтых асаблівасцях няма магчымасці вызначыць найгалоўнейшыя мясцовыя адрозненні маўлення і рэгіёны, дзе яны пашыраны” [24, с. 495], хоць потым усё ж умоўна размяжоўвае іх на *ўласна падляшскія* і *каралёўскія* [24, с. 496]. Такім чынам, у дачыненні да класіфікацыі К. Міхальчука варта заўважыць, што такая складаная моўная сітуацыя ў паўднёва-заходнім рэгіёне Беларусі захавалася да нашага часу, а неаднаразовыя спробы выразна і абгрунтавана раскласіфікаваць гэтыя гаворкі, на наш погляд, пакуль што станоўчага выніку не далі, нягледзячы, напрыклад, і на апошнюю публікацыю Ф. Клімчука [13].

Выдатны этнограф, фалькларыст, гісторык і публіцыст Е. Раманаў, друкуючы сваю шматтомную працу па духоўнай культуры жыхароў Магілёўшчыны, таксама звярнуў увагу на неаднароднасць мясцовага маўлення і размежаваў яго на тры групы гаворак: 1) *цэнтральная*, або *чыста беларуская* (Сенненскі, Чавускі, большасць Магілёўскага, заходняя частка Аршанскага і Горацкага паветаў) з дзеканнем, цвёрдым *р*, формай 3-й ас. адз. л. на *-ць* і інш.; 2) *усходняя* (Клімавіцкі, Чэрыкаўскі, Мсціслаўскі, усходняя частка Горацкага і Аршанскага, паўночная частка Сенненскага паветаў) з дзеканнем, мяккім *р*, формаі 3-й ас. адз. л. на *-ць* і інш.; 3) *паўднёвая* (Гомельскі і большая частка Рагачоўскага паветаў) без дзекання, з цвёрдым *р*, формаі 3-й ас. адз. л. на *-е* [19, с. XIV – XVI]. Крыху пазней Е. Раманаў суаднёс вылучаныя тры групы гаворак са старажытнымі ўсходнеславянскімі плямёнамі радзімічаў і двума адгалінаваннямі крывічоў (смаленскімі і полацкімі) і заўважыў, што такі падзел насельніцтва “існуе да гэтага часу, і асаблівасці гаворак яшчэ даволі рэзкія, нягледзячы на моцнае нівеляванне школы і вайскавай службы” [15, с. 65]. Акрамя таго, паўднёвую групу гаворак вучоны падзяліў на тры больш дробныя тэрытарыяльна-моўныя тыпы: *перарастоўская* (паўднёва-ўсходняя частка Гомельскага павета), *азяранская* і *друцкая* гаворкі [19, с. X].

Першым з рускіх мовазнаўцаў пытанні класіфікацыі гаворак беларускай мовы разгледзеў вядомы гісторык рускай і ўсходнеславянскіх моў А. Сабалеўскі. Ён прапанаваў размежаваць беларускія гаворкі на дзве групы (“*цокаюшчыя*” і “*нецокаюшчыя*”) у залежнасці ад наяўнасці або адсутнасці ў іх мены гукаў *ц* і *ч* [20, с. 73]. Да “*цокаюшчых*” беларускіх гаворак вучоны аднёс маўленне

жыхароў Віцебскай, Смаленскай і Цвярской губерняў, а да “*нецокаюшчых*” – маўленне жыхароў астатняй тэрыторыі Беларусі [20, с. 77 – 86]. Разам з тым у гаворках Мінскай і Гродзенскай губерняў А. Сабалеўскі вылучыў асобныя групы. Так, на тэрыторыі Мінскай губерні ён адрозніваў тры групы гаворак: *паўночна-ўсходняя* (Барысаўскі, Мінскі, Ігуменскі, Бабруйскі, Рэчыцкі і Мазырскі паветы), *заходняя* (у асноўным Навагрудскі павет) і *паўднёвая* (Мінскі, Слуцкі, Ігуменскі, Бабруйскі і Мазырскі паветы) [20, с. 86 – 96]. Апошняю, *паўднёвую*, групу гаворак Мінскай губерні вучоны кваліфікуе як пераходныя гаворкі “ад беларускага дыялекту да паўночнабеларускай гаворкі” [20, с. 91]. Гаворкі Гродзенскай губерні А. Сабалеўскі падзяліў на дзве групы гаворак: *паўночная* (Гродзенскі, Сакольнікі, Беластоцкі, Ваўкавыскі, Слоніўскі паветы) і *паўднёвая* (астатняя тэрыторыя губерні) [20, с. 96 – 99]. Беларускія гаворкі Чарнігаўскай губерні пададзены ім вельмі сцісла [20, с. 99]. Пазней гэты падзел не быў прыняты ў беларускай дыялекталогіі, паколькі дадзеная старажытная гукавая з’ява не мела і сёння не мае істотнага значэння ў фанетычнай сістэме гаворак беларускай мовы, бо прысутнічае ў вусным маўленні на вельмі абмежаваным абшары паўночна-ўсходняй Віцебшчыны (памежжа з Пскоўшчынай). Таму спроба падзелу гаворак беларускай мовы на дзве групы паводле наяўнасці або адсутнасці цокання, як слушна адзначаецца ў прадмове да “Дыялекталагічнага атласа беларускай мовы”, “не адпавядае аб’ектыўнаму стану групойкі беларускіх гаворак” [10, с. 22].

Пасля публікацыі А. Сабалеўскага другі выдатны рускі вучоны акадэмік А. Шахматаў парухнуў даволі пашыраную тагачасную традыцыю класіфікацыі гаворак па адной фанетычнай рысе. Пры падзеле беларускай дыялектнай мовы на паасобныя тэрытарыяльна-моўныя адзінкі ён арыентаваўся на шэраг тыповых моўных асаблівасцей у кожнай з іх. Прызнаючы ў дыяхранічным аспекце беларускія гаворкі “як нешта адзінае разнастайнае па паходжанні... ад Прыпяці да басейна Заходняй Дзвіны, ад польскіх межаў да вытокаў Волгі і Акі” [26, с. 56 – 57], вучоны вылучыў тры асноўныя дыялектныя масівы (“тры паласы”): *паўднёвы*, *сярэдні* і *паўночны*. *Паўднёвая* “паласа” – гэта “тэрыторыя пераходных гаворак ад украінскага да беларускага дыялекту” [26, с. 57], якія пашыраны ў паўднёвай частцы Гомельскага павета Магілёўскай губерні, Рэчыцкім, паўночнай частцы Мазырскага, Бабруйскім, Ігуменскім, Мінскім і Слуцкім паветах Мінскай губерні. Ім уласціва аканне і дзеканне як рысы беларускай мовы, а таксама наяўнасць дыфтонгаў і цвёрдасці зычных перад *е* як рысы ўкраінскай мовы. Гаворкі на поўдзень ад р. Прыпяць

А. Шахматаў лічыў украінскімі [26, с. 57]. **Сярэдняя** “паласа” гаворак, па А. Шахматаву, займае тэрыторыю Смаленскага, Красненскага, Ельнінскага і Рослаўльскага павеатаў Смаленскай губерні, Магілёўскую губерню, паўночныя паветы Мінскай і Віленскую губерні. Тут адсутнічаюць украінскія рысы і цоканне [26, с. 57]. Разам з тым А. Шахматаў схіляецца да думкі падзяліць **сярэдняю** “паласу” на **паўночна-ўсходнюю** і **паўднёва-заходнюю** часткі. У **паўночна-ўсходнюю** групу ён уключае гаворкі з дысімільна-аганнем і яганнем (у адпаведнасці з сучаснай тэрміналогіяй), а ў **паўднёва-заходнюю** групу – з недысімільна-аганнем і яганнем. Геаграфічна **паўночна-ўсходняя** гаворкі займаюць тэрыторыю Смаленскай, паўночную і ўсходнюю часткі Магілёўскай і паўночна-ўсходнюю часткі Мінскай губерняў, а **паўднёва-заходняя** – захад Магілёўскай, цэнтральную частку Мінскай і гаворкі Віленскай губерняў. **Паўночная** “паласа” гаворак вылучаецца наяўнасцю дысімільна-агання і цокання і займае тэрыторыю поўначы Смаленскай губерні, паўднёва-заходнюю частку Цвярскай, Віцебскай і Пскоўскай губерні [26, с. 57]. Пазней А. Шахматаў падзяліў беларускія гаворкі толькі па тыпах агання на два дыялекты – **паўночна-ўсходні** і **паўднёва-заходні**, што засведчана ў апублікаваным упершыню ў 2010 г. яго курсе лекцый па рускай дыялекталогіі, прачытаным у 1909 – 1915, 1919 гг. студэнтам гісторыка-філалагічнага факультэта Пецярбургскага ўніверсітэта [27, с. 91 – 107].

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

1. Аванесов, Р. И. Вопросы теории лингвистической географии / Р. И. Аванесов, С. В. Бромлей [и др.]; под ред. Р. И. Аванесова. – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – 254 с.
2. Алябьев, Н. Практическая грамматика русского языка / Н. Алябьев. – М., 1868. – Ч. II.
3. Багдановіч, А. В. Беларуская мова. Падручнік для тэхнікумаў і самаадукацыі / А. В. Багдановіч. – Менск : БДВ, 1927. – 207 с.
4. Бузук, П. А. Спроба лінгвістычнай геаграфіі Беларусі. Ч. 1. Фанетыка і марфалогія / П. А. Бузук. – Вып. 1. Гаворкі цэнтральнай і ўсходняй Беларусі і суседніх мясцовасцей Украіны і Вялікарасіі ў першай чвэрці 20 в. – Мінск, 1928. – 110 с., 20 карт.
5. Воўк-Левановіч, О. В. Лекцыі па гісторыі беларускай мовы / О. В. Воўк-Левановіч. – Мінск : Нар. асвета, 1994. – 205 с.
6. Гапановіч, П. М. Пытанні класіфікацыі сучасных беларускіх гаворак / П. М. Гапановіч, Ю. Ф. Мацкевіч / Працы Інстытута мовазнаўства АН БССР. – Вып. 6. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1959. – С. 26 – 51.
7. Грунскі, Н. К. Русский язык : учебник для 4 класса / Н. К. Грунскі. – Юрьев [б. г. в.]; Карский, Е. Ф. Грамматика древнего церковнославянского языка сравнительно с русским / Е. Ф. Карский. – Изд. 18-е. – Варшава : Тип. Варшавск. уч. окр., 1915; Кульбакин, С. М. Учебник по русскому языку для 4 класса средних учебных заведений / С. М. Кульбакин. – Харьков : Изд. Книжного магазина Дредер, 1914; Сперанский, М. История древней русской литературы. Пособие к лекциям в университет и на высших женских курсах

в Москве / М. Сперанский. – Изд. 2-е, пересмотр. [б. м. в.], 1914. – 633 с. і інш.

8. Дурново, Н. Н. Опыт диалектологической карты русского языка в Европе с приложением очерка русской диалектологии / Н. Н. Дурново, Н. Н. Соколов, Д. Н. Ушаков. – М. : Синод. типогр., 1915. – 132 с.

9. Дурново, Н. Н. Введение в историю русского языка / Н. Н. Дурново; подгот. текста, ред., предисл. и коммент. Л. Л. Касаткина и Т. А. Сумниковой. – Изд. 2-е. – М. : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2010. – 296 с.

10. Дыялекталогічны атлас беларускай мовы / пад рэд. Р. І. Аванесова, К. К. Крапівы, Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1963. – С. 21 – 28.

11. Карский, Е. Ф. Программа для собирания особенностей белорусского наречия / Е. Ф. Карский. – СПб., 1897. – 59 с.

12. Карский, Е. Ф. Белорусы. Введение к изучению языка и народной словесности / Е. Ф. Карский. – Вильна : Виленский временник, 1904. – Т. 1. – 466 с.

13. Клімчук, Ф. Д. Дыялектныя тыпы берасцейска-пінскага Палесся / Ф. Д. Клімчук // Моўна-культурная прастора брэсцка-пінскага Палесся : зб. навук. арт. : у 2 ч. – Брэст : Альтернатива, 2011. – Ч. 1. – С. 160 – 166.

14. Крывіцкі, А. А. Дыялекталогія беларускай мовы / А. А. Крывіцкі. – Мінск : Выш. шк., 2003. – С. 5 – 135.

15. Могилевская старина : сб. статей “Могилевских губернских ведомостей” / под ред. Е. Р. Романова. – Вып. 3. Годы 1902 – 1903. – Могилев : Тип. губ. правл., 1903. – 127 с.

16. Народная энциклопедия научных и прикладных знаний. Т. VII. Языкознание и история литературы. – М. : Тип. тов-ва И. Д. Сытина, 1911. – 612 с.

17. Некрашэвіч, С. Рэц. на : Dr. J. Stankiewicz. Narzecza języka białoruskiego // Sprawy narodowościowe, 1928. Listopad. № 5 / С. Некрашэвіч // Запіскі Аддзела гуманітарных навук. – Мінск, 1929. – Кн. 9, т. 2 : Працы кляса філалогіі. – С. 322 – 323.

18. Расторгуев, П. А. Северско-белорусский говор. Исследования в области диалектологии и истории белорусских говоров / П. А. Расторгуев. – Л., 1927. – 224 с.

19. Романов, Е. Р. Белорусский сборник / Е. Р. Романов. – Вып. 3. Сказки. – Витебск : Тип. Г. А. Малкина, 1887. – 443 с.

20. Соболевский, А. И. Опыт русской диалектологии / А. И. Соболевский. – Вып. 1. Наречия великорусское и белорусское. – СПб. : Тип. М. Меркушева, 1897. – 111 с.

21. Станкевіч, Я. Дыялекты беларускай мовы / Я. Станкевіч // За родную мову й праўдзівы назоў : выбранае. – Вільня : Ін-т беларусістыкі, 2006. – С. 91 – 98; Станкевіч, Я. Беларускія плямёны і іхняе рассяленьне / Я. Станкевіч // Крыўя-Беларусь у мінуласці. – Вільня : Ін-т беларусістыкі; Беласток : Беларускае гістарычнае тав-ва, 2010. – С. 11 – 30; Станкевіч, Я. Стан дасьледаваньняў клясыфікацыі дыялектаў беларускай мовы / Я. Станкевіч // За родную мову й праўдзівы назоў : выбранае. – Вільня : Ін-т беларусістыкі, 2006. – С. 119 – 132 (з картай) і інш.

22. Станкевіч, Я. Дыялекты беларускай мовы / Ян Станкевіч // За родную мову й праўдзівы назоў : выбранае. – Вільня : Ін-т беларусістыкі, 2006. – С. 91 – 98.

23. Чачот, Я. Прадмова да “Сялянскіх песень з-над Нёмана і Дзвіны” (1846) / Я. Чачот // Выбраныя творы / Я. Чачот. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 1996. – С. 215 – 231.

24. Чубинский, П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. – 1877. – Т. 7, вып. 2. – С. 341 – 608.

25. Шафарик, П. И. Славянское народописание (с картою) / П. И. Шафарик. – М. : В университетской типографии, 1843. – 180 с.

26. Шахматов, А. А. К вопросу об образовании русских наречий и русских народностей / А. А. Шахматов. – СПб. : Тип. “В. С. Балашев и К”, 1899. – 63 с.

27. Шахматов, А. А. Русская диалектология : лекции / А. А. Шахматов; под ред. Б. А. Ларина. – СПб. : Фак-т филологии и искусств СПбГУ, 2010. – 264 с.

Павел МІХАЙЛАЎ,
кандыдат філалагічных навук.

Я ТУТ ЖЫВУ

ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА ГЕЛОНІМАЎ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ

Заканчэнне. Пачатак у № 2.

Квалітатыўныя назвы характарызуюць аб'екты са станоўчага або адмоўнага боку: **Верны, Добры, Дорогіна, Любіха, Скарб** (родавая характарыстыка ўласных і агульных назваў не заўсёды супадае); **Адзінокае, Жадзень, Заразнае, Пагібелька, Страша, Цемраж, Швань**.

Для ўказання на ступень абваднення балот выкарыстаны ў асноўным антанімічныя прыметнікі **мокры, сухі** і іх дэрываты: **Макрэц, Мокрыя балаты, Сухе болото, Сухі мох**. Пра балоты, якія ніколі не перасыхаюць, сведчаць утварэнні ад апелятыва **лют, люты**: **Лютае, Лютняе, Лютнец**. Падобныя назвы з такой жа семантыкай ёсць у Чэхіі і Польшчы [13, т. 2, с. 80].

Прадуктыўнае ўжыванне антанімічных прыметнікаў адзначаецца ў групе гелонімаў, якія даюць уяўленне пра час узнікнення вадаёмаў: **Старышча, Стары Аўчынец, Старчык, Старына, Старынка, Старынкi, Старые; Новае, Новае балота, Новыя**. Падобная семантыка ўтрымліваецца ў онімах **Бабушка, Малажэнь, Невеч** (нявечнае), **Лонцае / Лонца** (уст. 'лешаняе, даўняе').

Намінацыі характарызуюць і асаблівасці вады аб'ектаў па гучанні: **Грай, Ляскаўка, Цілінгва** (цілікаць 'абзывацца гукамі, падобнымі на ці-лі, ці-лі'), **Цюкоўка / Чыкоўка** (словы **цук** і **чык** ужываюцца гукапераймальна для абазначэння стуку, ляску); дынаміцы: **Вірак, Калатніца, Круцёлкі, Ракоцішчэ, Смуга** (тэрмін абазначае слабы сток вады ў балоце); колеры: **Жоўтае, Краснае, Ржавае, Рудзец, Чорнае**; смаку: **Салёнае, Салёная Гразь**; тэмпературы: **Студзёнае, Цёплае, Халоднэ**; хімічным складзе: **Жалезнае / Залезнае, Мінеральнае, Салатонка, Сальнае** (сала 'жалезныя плямы на паверхні вады'), **Сераная Кліч**.

Пашыраную групу гелонімаў складаюць найменні, што адлюстроўваюць матэрыяльную і духоўную культуру, сацыяльную і ўзроставую характарыстыку людзей, сацыяльныя адносіны і, такім чынам, характарызуюць сацыяльна-эканамічнае і палітычнае жыццё народа, узровень яго духоўнай і матэрыяльнай культуры.

Сярод назваў, якія ўказваюць на матэрыяльную культуру, можна вылучыць некалькі падгруп:

1. Гелонімы, утваральныя асновы якіх маюць значэнне 'тып пасялення': **валішча, вульня, гарадок, гарадзішча (гарадзішчы), гарадзец, гарадзін-**

ка, двор, дворышча, селішча, седзішча. Разгледзім больш падрабязна адзначаныя лексемы.

Лексема **валішча** абазначае 'пасяленне каля вала' і ў якасці ўтваральнай асновы на Гомельшчыне сустралася аднойчы (**Валішча**).

У адзінкавым выпадку зафіксаваны апелятыў **воля (вуля): Бабіцкая вульня** (вульня 'месца, дзе знаходзілася паселішча, насельніцтва якога было часова вызвалена ад падаткаў і павіннасцей').

Словы **гарадзінка, гарадзец, гарадок** утварыліся ў старажытнасці ад **горад** і ўжо з XIX ст. сустракаюцца са значэннем 'невялікае ўмацаванне або дробнае ўмацаванае паселішча': **Гарадзінка, Гарадковае, Гарадок, Городзец, Гарадзішча** – 'месца, дзе ў старажытнасці стаяў горад, высокі ўзгорак з ваеннымі абароннымі ўмацаваннямі ці было селішча': **Гарадзішча, Гарадзішчы**.

Суфікс **-ішч-** у лексемах **дворышча, седзішча, селішча** паказвае на ранейшае месцазнаходжанне аб'екта ('месца, дзе быў двор, сядзелі, жылі'): **Дворышча, На селішчах, Седзішча, Сялішча**.

2. Значная частка ўтваральных асноў гелонімаў указвае на вынікі дзейнасці чалавека: **За кузняй, За малатарняй, За сензавадам** (размешчаны за аб'ектамі, створанымі чалавекам і прыстасаванымі да гаспадарчых патрэб); непасрэдны род заняткаў: **Банковае** (уст. **баня** 'яма круглай формы, у якой здабывалі жалеза, соль'), **Закотнае** (**закота** 'месца, перагароджанае каламі'), **Міліярацья** ('асушанае месца'), **Остунец** ('месца лоўлі рыбы'), **Пільня** ('лесапільны завод'), **Рудня, Смалярня** ('месца, дзе апрацоўвалі руду', 'месца, дзе гналі смалу'), **Торфплашчадка**.

Адно і тое ж значэнне можа раскрывацца некалькімі апелятывамі, што ўтвараюць сінанімічны рад. Так, напрыклад, са значэннем 'расчышчанае ад кустоў месца' ўжыты лексемы **парубец, пацяробка, посеч, рубленік, рубчоўе, сечышчы, цярэбня: Парубец, Пацяробка, Процэрэб, Рубленік, Рубчоўе, Цярэбня** і г. д.

Назвы гаспадарчых збудаванняў захоўваюць гелонімы **Адрынка, Азерады** (**адрэніца, азярод** 'збудаванне для прасушвання снапоў, сена'), **Лётца** ('пабудова летняга тыпу на сезон сенакосу або лесанарыхтовак'), **Солам** ('пабудова з жэрдак-апор і страхой з саломы, а таксама вартаўнічая будка ў полі'), **Яўніца** (**еўня** 'прыбудова да тока') і інш.

На шляхі зносіні і водныя пераправы ўказваюць утваральныя асновы **берва** ('кладка з бяр-

венняў ці з тоўстых жардзін на гразкім месцы), *гатка, гаць, грэбля* ('дарога на балоце, кладка з ламачча, галля, зямлі'), *накот* ('насып') і іншыя: *Берва, Гатка, Гаць, Грэбля, Жэрдзіна, Кладкі, Мосткі, Накот*.

Гідрааб'екты называюцца і па розных прыкметах: спосабе распрацоўкі (*Аблогі* – *аблога* 'даўно не вораныя землі', *Новіны* 'новы ўчастак, новая зямля', *Палетак* 'участак з неўрадлівай глебай', *Пасекі* 'участак, распрацаваны пад пасеў' і 'пчэльнік', *Глініцкія рэзкі* 'дадатковы ўчастак', *Старынка* – *старына* 'пакінутая новіна', *Цяртэж* – *чарцёж* 'сенажаць на балоце'); адзінках вымярэння зямлі (*Валокі, Валокца, Ганьчышча* – *ганёк* 'вузкая і кароткая палоска зямлі', *Дзесяціна, Маргі* – *морг* 'мера зямельных плошчаў у Польшчы, Літве, роўная ад 0,56 да 0,71 га', *Соткі*); назвах зямельных знакаў (*Вярэйкі* – уст. *вярэя* 'слуп, вароты', *Залом, Палом* 'участак поля ці лесу, адзначаны заломанымі дрэвамі або пучком жыта', *Рубеж*); мэце выкарыстання (*Астача, Запасное* 'для выпасу', *Зімовішча, Стойла*).

Зрэдку сустракаюцца гелонімы, утваральныя асновы ў якіх фіксуюць назвы прылад працы для апрацоўкі зямлі, выкапняў: *Крычкі* (*крычніца* 'прасцейшая прылада для выплаўкі жалеза'), *Чарское, Чэрскае* (*чартала* 'прымітыўная прылада для апрацоўкі зямлі').

Нярэдка назвы балот двухкампанентныя, тэрміны ў іх спалучаюцца з назвамі духоўных пасадак, з уласнымі імёнамі, прозвішчамі тых людзей, якія распрацоўвалі балоты і захоўвалі за сабою права на іх уласнасць: *Дзякова Града, Папова Дуброва*.

Сацыяльная характарыстыка людзей у гелонімах выражаецца апелятывамі, што ўказваюць на рамяство і промыслы: *Бандарэча, Ганчарыха, За мельнікам, Майстры, Таргоўка, Шынкарка*; сацыяльнае становішча людзей: *Мужыкова, Начальніцкі круг, Панская лука, Салдатава даліна, Старцаў круг*.

Сацыяльныя адносіны адлюстроўваюцца тыпам матывацыі гелонімаў, утваральныя аснова-апелятыў якіх указвае на характар выкарыстання зямельнага ўчастка, што знаходзіцца каля балота або непасрэдна на ім: *Вобчыя, Дарскае, Казённае, Купча, Спорнае, Часнае*; духоўную культуру: *Велікодны, За могількамі, За хрэст, Каля кладбішча, Царковішча*; час узнікнення аб'ектаў па аналогіі з узроставай характарыстыкай людзей: *Бабіна гала, Бабішча, Дзедава, Дзедня, Маладая*.

Асобную групу гелонімаў складаюць аданастычныя ўтварэнні ад антрапонімаў, айконімаў, гідронімаў, мікратапонімаў, этнонімаў.

Адантрапанімічныя ўтварэнні (самая прадуктыўная група) – аднакампанентныя (*Гомзіна, Грыцава, Лексіна, Цуцуля, Чэнява*) і (часцей)

двухкампанентныя: *Дранізаў хутар, Кашыцкі востраў, Ладава балота, Мітуроў груд*. Іх прадуктыўнасць тлумачыцца тым, што людзі мелі доступ да водных аб'ектаў, асушвалі іх, распрацоўвалі пад сенажаць або выкарыстоўвалі ў розных гаспадарчых мэтах, таму яны і названы па імёнах, прозвішчах, мянушках людзей, што мелі пэўнае дачыненне да аб'ектаў.

Гелонімы адайканімічнага паходжання ўзніклі на аснове назваў населеных пунктаў, паблізу якіх знаходзяцца аб'екты: *За Лубным* (в. Лубнае), *Кормачка* (в. Карма), *Лескавіцке* (в. Ляскавічы), *Міцькаўшчына* (в. Міцькі), *Нараўлянскае балота* (г. Нароўля), *Подгаць* (в. Гаць), *Славінскі мох* (в. Славінск).

Утварэнні ад гідронімаў і мікратапонімаў – гэта назвы-арыенціры: *Вішанскае* (р. Віша), *Жалонь* (р. Жалонь), *Закоўбаска* (бал. Коўбаска), *Ля Кіляды* (бал. Кіляда), *Ля Лозкі* (кан. Лозка), *Удрынь* (р. Дрынь); *Каля Чону* (уроч. Чон), *Кубскія* (уроч. Кубкі), *Падыгрушка* (уроч. Ігрушка), *У Залаці* (уроч. Залаць).

Найбольш прадуктыўныя ў этнанімічных гелонімах асновы *яўрэі* і *лях*, у адзінкавых выпадках *грэк, казак, казах, маджар, мазур, немец, татарын, француз, цыган, чэх* і іншыя, хоць не выключана магчымасць выкарыстання многіх з іх праз стадыю мянушкі, прозвішча: *Казачае балота, Ляхавішча, Ляхецкае, Маджары, Нямецкая даліна, Татарын, Цыганка, Яўрэйская грэбля* і інш.

Аналіз утваральных асноў гелонімаў паказвае, што іх тэматычныя групы самыя разнастайныя, яны характарызуюць розныя бакі жыцця народа. У храналагічных адносінах назвы неаднародныя: аднакампанентныя ўзыходзяць да больш ранняга перыяду развіцця, двухкампанентныя, як правіла, – да больш позняга.

Навуковае тлумачэнне назваў можна параўноўваць, выкарыстоўваючы сабраныя мясцовыя легенды, з народнай этымалогіяй. Пры гэтым заўважаецца, што сутнасць тлумачэння народаў – гэта гукавое падабенства са словамі. Так, напрыклад, назву ракі *Прыпяць* нараўлянцы выводзяць са словазлучэння *пры[токаў] пяць*.

Структурна-граматычны аналіз уключае разгляд онімаў па структуры: простыя (*Асініцкія, Малінава*), складаныя (*Вербалозіца, Комар-Мох, Куніберва*), састаўныя (*Бярэзавы ўчастак, Вялікі мох*), часцінамоўнай аформленасці (назоўнікі, субстантываваныя прыметнікі, лічэбнікі) і спосабах словаўтварэння.

Паглыбленае вывучэнне мясцовых онімаў, у прыватнасці прозвішчаў, мянушак, імёнаў і іх варыянтаў, формаў, а таксама розных відаў тапонімаў мае значны выхаваўчы і пазнавальны патэнцыял, развівае цікавасць да краязнаўчай дзейнасці.

Межы дадзенага артыкула дазваляюць спыніцца толькі на адным узроўні аналізу, таму мы прапануем спіс літаратуры, знаёмства з якой дапаможа настаўніку і вучням у далейшым вывучэнні ўласных найменняў.

Спіс літаратуры

1. **Белорусская ономастика.** Топонимия : учеб. пособие / А. М. Мезенко [и др.]. – Минск : Элайда, 2012.
2. **Бірыла, М. В.** Беларуская антрапанімія : у 3 ч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1966, 1969, 1982. – Ч. 1 : Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы; ч. 2 : Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі; ч. 3 : Структура ўласных мужчынскіх імён.
3. **Багамольнікава, Н. А.** Гідронімы басейна ракі Прыпяць : структурна-семантычныя тыпы матывацыі / Н. А. Багамольнікава. – Гомель : ГДУ, 2004.
4. **Багамольнікава, Н. А.** Тапанімія Гомельшчыны : структурна-семантычная характарыстыка : манаграфія / Н. А. Багамольнікава. – Гомель : ГДУ, 2008.
5. **Багамольнікава, Н. А.** Анамастыка Гомельшчыны : назвы роднага краю ў тапонімах : практ. кір-ва для студ. спец. 1-21 05 01 “Беларуская філалогія” / Н. А. Багамольнікава. – Гомель : ГДУ, 2012.
6. **Багамольнікава, Н. А.** Антрапанімія Гомельшчыны ў кантэксце беларускай анамастыкі : практ. кір-ва для студ. спец. 1-21 05 01 “Беларуская філалогія” / Н. А. Багамольнікава. – Гомель : ГДУ, 2012.
7. **Жучкевич, В. А.** Краткий топонимический словарь Белоруссии / В. А. Жучкевич. – Минск : Изд-во БГУ, 1974.
8. **Жучкевич, В. А.** Улицы помнят : История, события, люди в названиях улиц и площадей города-героя Минска / В. А. Жучкевич. – Минск, 1979.
9. **Жучкевич, В. А.** Общая топонимика / В. А. Жучкевич. – Минск : Выш. шк., 1980.
10. **Емельянович, В. М.** Тапанімічны гурток / В. М. Емельянович // Народная асвета. – 1987. – № 6. – С. 52 – 55.
11. **Емельянович, В. М.** Праграма факультатыву “Беларуская анамастыка” / В. М. Емельянович // Народная асвета. – 1993. – № 8. – С. 52 – 55.

12. **Их именами названы...** : энцикл. справочник. – Минск : БелСЭ, 1987.

13. **Казлова, Р. М.** Беларуская і славянская гідранімія. Праславянскі фонд : [наук. выданне] : у 2 т. / Р. М. Казлова. – Гомель : ГДУ, 2000 – 2002.

14. **Казлова, Р. М.** Славянская гідранімія. Праславянскі фонд : [наук. выданне] / Р. М. Казлова. – Гомель : ГДУ, 2003. – Т. 3.

15. **Казлова, Р. М.** Айканімія Беларускага Палесся. Генезіс назваў : манаграфія / Р. М. Казлова. – Вып. 1. – Гомель : ГДУ, 2009.

16. **Лемцюгова, В. П.** Беларуская айканімія. Лінгвістычны аналіз назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці / В. П. Лемцюгова. – Мінск : Навука і тэхніка, 1970.

17. **Лемцюгова, В. П.** Восточнославянская ойконимия апелятивнаго происхождения. Названия типов поселений / В. П. Лемцюгова. – Минск : Наука и техника, 1983.

18. **Лемцюгова, В. П.** Тапонімы распавядаюць : навукова-папулярныя эцюды / В. П. Лемцюгова. – Мінск : ЛіМ, 2008.

19. **Лыч, Л. М.** Назвы зямлі беларускай / Л. М. Лыч. – Мінск : Універсітэцкае, 1994.

20. **Мезенко, А. М.** Урбанонимия Белоруссии / А. М. Мезенко. – Минск : Университетское, 1991.

21. **Мезенка, Г. М.** Беларуская анамастыка / Г. М. Мезенка. – Мінск : Выш. шк., 1997.

22. **Мезенко, А. М.** Имя внутригородского объекта в истории. Об урбанонимах Беларуси XIV – нач. XX в. : науч. изд. / А. М. Мезенко. – Минск : Выш. шк., 2003.

23. **Мезенка, Г. М.** Беларуская антрапанімія : вуч. дап. / Г. М. Мезенка (наук. рэд.) [і інш.]. – Віцебск : ВДУ, 2009.

24. **Подольская, Н. В.** Словарь русской ономастической терминологии : науч. изд. / Н. В. Подольская. – 2-е изд. – М. : Наука, 1988.

25. **Шур, В. В.** 3 гісторыі ўласных імёнаў / В. В. Шур. – Мінск : Выш. шк., 1993.

23. **Яшкін, І. Я.** Беларускія геаграфічныя назвы. Тапаграфія. Гідралогія / І. Я. Яшкін. – Мінск : Навука і тэхніка, 1971.

Наталля БАГАМОЛЬНИКАВА,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2013 год МАЙ

- 1 мая** – 100 гадоў з дня нараджэння Абрама Кроля (1913 – 1990), жывапісца
90 гадоў з дня нараджэння Якава Яравога (1923 – 1998 ?), харавога дырыжора, заслужанага артыста Беларусі
70 гадоў з дня нараджэння Веры Давыдзенкі, актрысы, заслужанай артысткі Узбекістана
70 гадоў з дня нараджэння Алеся Крыгі (сапр. Асіпенка; 1943 – 2009), прэзаіка
70 гадоў з дня нараджэння Леаніда Раманоўскага (1943 – 2002), жывапісца
2 мая – 120 гадоў з дня нараджэння Аркадзя Бясамертнага (1893 – 1955), скрыпача, дырыжора, педагога, заслужанага артыста Беларусі
3 мая – 95 гадоў з дня нараджэння Георгія Папова (1918 – 1995), прэзаіка, заслужанага работніка культуры Беларусі
60 гадоў з дня нараджэння Франца Сіўко, прэзаіка, публіцыста
4 мая – 75 гадоў з дня нараджэння Людмілы Дзяменцьевай (1938 – 1994), актрысы, заслужанай артысткі Беларусі

- 70 гадоў з дня нараджэння Аляксея Багустава, жывапісца, акварэліста
50 гадоў з дня нараджэння Тодара Кашкурэвіча, жывапісца і графіка
5 мая – 80 гадоў з дня нараджэння Фёдара Яфімава, паэта, крытыка, перакладчыка
6 мая – 90 гадоў з дня нараджэння Аляксея Рубцова (1923 – 1963), літаратуразнаўцы
80 гадоў з дня нараджэння Юрася Свіркі (1933 – 2010), паэта і перакладчыка
75 гадоў з дня нараджэння Пятра Зарэцкага, мастака манументальна-дэкаратыўнага мастацтва, графіка
8 мая – 130 гадоў з дня нараджэння Сцяпана Некрашэвіча (1883 – 1937), мовазнаўцы
80 гадоў з дня нараджэння Ніны Давыдзенкі, артысткі балета, народнай артысткі Беларусі
9 мая – 100 гадоў з дня нараджэння Васіля Івашына (1913 – 2009), літаратуразнаўцы, педагога
60 гадоў з дня нараджэння Наталлі Паўлоўскай, мовазнаўцы, педагога

Заканчэнне на с. 49.

“ЧОРНЫЯ КОСЫ, ЧОРНЫЯ ВОЧЫ...”

ЧОРНЫ КОЛЕР І ЯГО АДЦЕННІ Ў ТВОРАХ БЕЛАРУСКІХ ПІСЬМЕННІКАЎ

Заканчэнне. Пачатак у № 2.

Колеракод чорны можа адлюстроўваць станоўчую канатацыю і па-за партрэтнай характарыстыкай персанажа, калі гаворка ідзе не пра колер вачэй ці валасоў: *Валодзька, стомлены, чорны ад твані, аж ззяў ад шчасця* (І. Мележ. Людзі на балоце); *Спелі ягады. За суніцамі – чарніцы, ад якіх аж чорна было між рослага папаратніку* (тамсама); *Лясок над рэчкай. Пераправа / Дыхнула блізкасцю вады. / Чарэшні нависаюць млява, / Даспелі ўжо да чарнаты* (А. Пысін. Белы камень); *Аснова асноў, без яе чалавек / Да зорак дайшоў бы хіба? / Таму і спяваю я песню табе, / Чорная скіба!* (К. Цвірка. Чорная скіба).

Як нейтральны звычайна ўспрымаецца чорны пры абазначэнні колеру адзення. Зразумела, што эпітэт у кожным падобным выпадку выконвае адпаведную мастацкую функцыю, узбагачае апісанне пэўнымі семантычнымі і сімвалічнымі нюансамі, але канатацыя ўсё ж істотна паслабленая: *Тым часам адчыніліся дзверы з другой стараны ды ўвайшоў малады пан у чорным сурдуце* (З. Бядуля. На Каляды к сыну); *Адразу ж выйшаў чалавек сярэдняга веку, у ботах, чорным пінжаку* (К. Чорны. Млечны шлях); *І вось Настачка пачала спяваць. Стаіць у чорнай вопратцы і спявае* (К. Чорны. Вялікі дзень); *Сцяпан не адразу пазнаў мяне, так я была адзета, пад манашку нейкую – чорная хустка, чорная кофта* (І. Шамякін. Шлюбная ноч); *Звон кафедральны кліча на Аве. / З цесных завулкаў злева і справа / Гуртам манашкі ў чорным адзенні / Цягнуцца, быццам сумныя цені* (М. Танк. Аве Марыя). У апошнім мікракантэксце апісальная функцыя каляроніма ўзмацняецца сімвалічным параўнаннем, што ў сукупнасці дае новае, якасна іншае ўспрыманне фрагмента. Пры адпаведнай аўтарскай інтэрпрэтацыі і колер адзення можа перадаваць настрой ці псіхічны стан героя ў пэўны момант: *На світанні зімовага дня Люба ўвайшла без “добрай раніцы”, у чорнай хустцы, з пачарнелым тварам* (І. Шамякін. Вазьму твой боль); *Да Пыльчанкі павярнулася Марыя Пятроўна, чорная пад чорнай хусцінай* (І. Шамякін. Злая зорка). Тут чорная хустка і чорная хусціна не выяўляюць самі па сабе якой-небудзь канатацыі. Але ў спалучэнні з іншымі сінтагмамі рэалізуюць выразнае адценне пэярэтыўнасці. Таксама актуалізуецца псіхалагічны складнік, падкрэсліваецца нейкі важны момант у развіцці

сюжэта. Падобныя мастацкія прыёмы ўласцівыя менавіта творчасці Івана Шамякіна.

Намі выяўлена дастаткова значная колькасць параўнанняў, дзе аб’ект ці вобраз абазначаны колеравай лексмай са значэннем чорнага: *На сустрэчу запальваем свечку / У храме змучаных сонцам палян. / Вось і мне рантам кінуў вуздэчку / Позірк твой, нібы чорны цыган* (В. Коўтун. На сустрэчу запальваем свечку...); *Зірнула Насця, задрыжэла... / А вочы ж чорныя, як ноч!* (Я. Колас. На шляхах волі); *Хлапчук такі худзенькі, шчупленькі, толькі вочкі гараць, як чорныя слівіны* (Я. Колас. Балаховец); *А неба ўсё чорна, як сажка* (Я. Купала. Кат). Аб’ектам колеравага параўнання найчасцей выступаюць аеплятывы: *цыган, ноч, сажка, слівіны*. Гэта якраз той выпадак, калі падобны “этнаэстэтычны матэрыял – значны сродак аргументацыі нацыянальнай непаўторнасці беларусаў” [1, с. 88].

Цікава, што, паводле назіранняў псіхолагаў, чорны колер не вельмі часта называюць любімым. Усё ж такі гэта, па сутнасці, адмаўленне святла. Таму чалавек, які выбірае чорны ў адзенні, досыць часта асоба супярэчлівая, можа быць вытанчаным інтэлектуалам або звычайным кансерватарам. Праўда, у абодвух выпадках яго ўсё роўна суправаджае арэол загадкавасці, таямнічасці. Такую ж таямнічасць і загадкавасць, часам адчуванне небяспекі надае кантэксту паўторнае ўжыванне каляроніма ў межах штрафы, што яшчэ называецца кантэкстуальнай ізалюванасцю колераабазначэння. Такі прыём узмацняе мастацкі эффект, міжволі прымушае засяродзіцца на фрагменце, звярнуць увагу менавіта на колеравы кампанент: *Цокаюць падковамі / Боты аб асфальт. / Чорныя палкоўнікі / Чыняць чорны гвалт* (Н. Гілевіч. Балада ў чорным); *Як чорны хлеб, / Свой чорны дзень цені, / Бо чорным днём / Святло відаць выяўней* (Р. Барадулін. Як чорны хлеб...); *Да дна пагасла сінява азёрная, / Сплыліся цені ў паласу імглы. / Высока пралятае птушка чорная – / Два чорныя бяшумныя крылы...* (А. Пысін. Белы камень); *І нібы ў жахлівым дзіцячым сне, / Падаў з чорнага начнога неба / Чорны снег* (Г. Бураўкін. Хатынскі снег). Фрагмент кантэксту ва ўяўленні рэцыпіента адразу афарбоўваецца адпаведным чынам, атрымлівае часцей негатыўны фон, так і ўспрымаецца. Але, з іншага боку, параўнаем папярэднія прыклады з наступным, дзе шляхам матываванай

канцэнтрацыі каляроніма паступова дасягаецца высокая ступень напружанасці, загадкавасці, а потым – кульмінацыя. І ў фінале – цудоўны камічны эфект: *Чорная мара / Чорнай гадзінай / У чорнай імшары / Мы заблудзілі. / Што чорныя стрэхі, / Чорныя дахі? – / Тут чорныя духі, / Чорныя страхі, / У хатыцы чорнай, / У чорным пакоі / На чорным стале / Штось чарнее такое / У чорнай труне / (Найчарнейшы канец!) / Там чорны-найчорны ляжыць... / Селядзец!!!* (У. Караткевіч. Чорная часіна: Страшная казка). Гэта выразны прыклад таго, як майстар слова праз адмысловае выкарыстанне каляроніма стварае надзвычай яскравы і жывы, запамінальны малюнак, з дасціпным, вытанчаным гумарам. Адзначым тут таксама выдадзеную А. Глобусам у 2007 г. кнігу “Казкі”, дзе цесна знітаваныя фальклорныя і хрысціянскія матывы выявіліся ў 160 казачных сюжэтах. Кожны міні-твор у назве мае колераабзначэнне, а каляронім *чорны* прысутнічае ў 23 з іх: “Чорны журналіст”, “Чорны хлебароб”, “Чорная мясарэзка”, “Чорнае піяніна”, “Чорны чорт” і інш. Як відаць, на аснове аналізаванага колеракода могуць будавацца і гумарыстычныя тэксты.

У межах колеракода *чорны* адзначаецца дастаткова істотная колькасць складаных лексем – колеравых кампазітаў. Гэта заўсёды дапамагае пісьменніку дакладна перадаць усе нюансы афарбоўкі пэўнай рэаліі, што бачыцца важным і неабходным для разумення агульнай сюжэтнай лініі ці сутнасці пэўнага фрагмента. Напрыклад: *На сонечна-залацістых валасах юнака ляжаў аksamітна-чорны, з адлівам у сіняе берэт* (У. Караткевіч. Хрыстос прызямліўся ў Гародні). Перад намі надзвычай ёмісты колеравы вобраз, пабудаваны на аснове двух кампазітаў з супрацьлеглай семантыкай і трох колеракодаў. Такое ж пастацку дасканаласць апісанне Ганны дае Іван Мележ у рамане “Людзі на балоце”: *Як і раней, не было, здавалася, такой хвіліны, каб вочы яе, вільготна-цёмныя, падобныя на спелыя вішні, былі абыякавыя, нудлівыя, увесь час блішчэла, ззяла ў іх няўціхнае хваляванне. Але сачылі яны з-пад шаўкавіста-чорных смелых броваў цяпер з падсярожлівай, пільнай уважнасцю... У іх таксама ж нешта тайлася, у цудоўных вішнёва-чорных вачах.* Адзначым яшчэ колькі арыгінальных кампазітаў: *Магчыма, там грывіць пярун? / Ці дзе вараюцца жорны? / Ці, можа, ляскае бізун / За далаглядам цымяна-чорным?* (У. Дубоўка. Дождж у Мазыры); *Тады апусціла вінтоўкі чорнашынельнае войска* (Г. Бураўкін. Хатынскі снег); *Якраз у гэтую хвіліну на ваду, масліста-чорную і густую, на дрэвы, на іхні загублены човен упаў першы ўдар звана* (У. Караткевіч. Блакіт і золата дня); *Ізумен хацеў быў паклікаць утрапёнага Данілу, але той пайшоў ужо ў крывава-чорны змрок* (У. Карат-

кевіч. Каласы пад сярпом тваім). Варта заўважыць, што У. Караткевіч надзвычай прадуктыўна выкарыстоўвае колеравыя кампазіты аналізаванага кода. Напрыклад: *агніста-чорны слуп, базальтава-цёмная начная рака, бронзава-чорнае святло, возненна-чорныя кветкі, грыфельна-чорная хмара, ільсняна-чорная лясная дарога, ільсняна-чорная цемра, карычнева-чорныя баравікі, крывава-чорная папачка, лілова-чорнае неба, свіцова-чорная хмара, чыгунна-чорны гмах, чырвона-чорная смуга* і інш. Тут шэраг сінтагмае характар індыўдуальна-аўтарскіх наватвораў, што ўвогуле ўласціва творчай манеры пісьменніка. Дарэчы, усяго ў мове твораў Караткевіча каляронім *чорны* ў тым ці іншым граматычным афармленні выкарыстаны больш за 840 разоў. Гэта безумоўнае сведчанне важнасці колеракода ў яго моўнай карціне свету.

Акрамя колеравых кампазітаў, у структуру колеракода *чорны* ўваходзіць таксама шэраг іншых лексем: *антрацытавы* – антрацыт (ад грэч. *anthrax* ‘вугаль’; мае чорны колер, яркі бляск): *Старшакласнікі, успамінаў, гледзячы на нас сумнымі антрацытавымі вачыма Сашка, выбіралі сабе дзяўчатак звычайна малодшых* (У. Арлоў. Ордэн Белай Мышы); *базальтавы* – базальт (ад лац. *basalts*; вулканічная горная парода пераважна чорнага колеру): *Паляцім мы з табою пад неба зорнае, адаб’ёмся ў базальтавай хмурай вадзе...* (У. Караткевіч. Буслы вучаць дзяцей); *Павольна бегла ўдалячынь базальтава-цёмная начная рака* (У. Караткевіч. Нельга забыць); *вараны* – чорны (звычайна пра масць коней): *А вакол нас з Гарадзіславаю дзсятка воінаў і Вітаўт Альшанскі на вараным кані* (У. Караткевіч. Чорны замак Альшанскі); *вугальны* – чорны, колеру вугалю: *Чарнявы, падобны да іспанца малады чалавек рэзка бліснуў вугальнымі зрэнкамі* (У. Караткевіч. Дзікае паляванне караля Стаха). Па вялікім рахунку, колеракод *чорны* не мае разгалінаванай сістэмы колераэлементаў. Але ў мове твораў Уладзіміра Караткевіча яны ёсць, што зноў жа сведчыць пра яго адмысловы падыход да выбару моўнага матэрыялу.

Яшчэ адзін аспект, на якім неабходна акцэнтаваць увагу, – колеравы кантраст. Гэты прыём вельмі актыўна выкарыстоўваецца пісьменнікамі. Два апазіцыйныя коды – *чорны* і *белы*, – утвараючы кантрасную пару, узбагачаюць мастацкі вобраз, робяць яго адметным, вытанчаным. Паводле меркавання А. Цітовай, якая даследавала ўстойлівыя асацыяцыі ў носьбітаў беларускай мовы, на стымул “белы” абавязкова прысутнічае “чорны” [2, с. 124]. Гэта можа сведчыць пра непарыўную ментальную сувязь абодвух колеракодаў у свядомасці прадстаўнікоў нашага этнасу: *Чыноўнік спакойна давесці ўмеє, / Што*

белае чорным уявіш і ты... (С. Грахоўскі. Забаронца); *Белая гадзюка, / Як дзіцёнак, спіць, / Чорная гадзюка / Хоча ўкусиць* (А. Сыс. Чорная гадзюка, белая змяя); *Чалавек есць хлеб траякі: белы, чорны і ніякі* (Я. Колас. На ростанях); *Белым снегам замятае / Вецер чорныя палі...* (Я. Колас. Зіма); *Гадзіннік цудоўны: вялікі, з чорным цыферблатам, белымі стрэлкамі* (І. Шамякін. Трывожнае шчасце); *Ні белай варонай між чорных, / Ні чорнай між белых гусей / Не будзь на разорынах зорных / Ні ў спёку, ані ў грыбасей* (Р. Барадулін. Ляці са сваімі гадамі...); *Жывём, / Правёўшы жураўля / Рудым, / А потым шэрым сумам. / Паціху белая зямля / І чарнаты падкіне думам* (Р. Барадулін. Ад жураўля да сініцы). Чорны і белы, “у адрозненне ад усіх іншых магчымых храматычных пар, утвараюць найбольш яскравую антанімічную апазіцыю з падпарадкаванымі гэтай антаніміі каштоўнасцімі канатацыямі”, – сцвярджае вядомы польскі даследчык каларыстыкі Р. Такарскі [3, с. 35]. Заўважым таксама, што ў пэўных выпадках кантраснасць карэлюе ў мастацкім тэксце з фонавай характарыстыкай і ірадыяцыяй. Ірадыяцыя – гэта змяненне характарыстыкі аб’екта для ўспрымання пры ўздзеянні на яго святла або цемры. Так, у наступных фрагментах на ўспрыманне сюжэта ўплывае фон: *Аконная рама з шыбамі цёмна адлюстроўваеца на чорным і вільготным дворыку* (Я. Колас. Балаховец); *Я глянуў у той бок, пачаў углядацца да болю ў вачах і нарэшце заўважыў на фоне чорнай істужкі далёкіх лясцоў рух нейкіх плям* (У. Караткевіч. Дзікае паляванне караля Стаха), а таксама ірадыяцыя: *Ад таго, што сцены былі афарбаваны напалавіну ў чорны колер, здавалася яшчэ цямней* (Я. Колас. На ростанях); *Хаты зліліся ў адзін чорны плех і патанулі ў цёмнаце* (Я. Колас. Каля возера ўночы); *Срэбраны мясячык... як хараша свеціць над чорнаю цемраю...* (Я. Колас. Думкі ў дарозе). Пры ірадыяцыі абавязкова павінна быць у кантэксце іншая колеравая ці светлавая лексема з падобным значэннем, якая, урэшце, і вызначае характар гэтага мастацкага прыёму. У прыведзеных фрагментах надзвычай дакладна перададзена прыродная і кагнітыўная асаблівасць чорнай гамы. Прыгадаем у сувязі з гэтым меркаванне А. Вяжбіцкай, што паміж чорнай фарбай і чарнатою ночы існуе куды больш выразная сувязь, чым, напрыклад, паміж белым колерам і беллю дня. “Убачаная ў цёмную ноч прастора набліжаецца да чарнаты. Гэтага нельга сказаць пра прастору, што назіраем днём: яна з усіх пунктаў гледжання ясная, але не белая” [4, с. 116]. Разуменне гэтых асаблівасцей дапамагае выявіць розныя мастацкія дэталі кантэксту, асэнсаваць сімвалічную ролю каляроніма, стварыць адпаведны зрокавы вобраз.

Такім чынам, намі прааналізавана спецыфіка выкарыстання элементаў колеракода *чорны* ў мове твораў беларускіх пісьменнікаў. Колераабзначэнні ўжываюцца па-свойму адметна, выконваючы часта амбівалентную функцыю. Лексемы са значэннем чорнага – заўсёды адмысловы мастацкі матэрыял, сродак выразнасці, элемент стылістычнай фігуры. Пры экстралінгвістычным падыходзе ёсць магчымасць больш глыбока асэнсаваць выяўленчую спецыфіку каляроніма, акрэсліць індывідуальна-аўтарскія асаблівасці ўспрымання названага ахраматычнага колера. Матэрыял паказвае, што колеракод *чорны* – адзін з найбольш прадуктыўных. Разам з белым і чырвоным стварае так званую колеравую трыяду, а проста з белым – колеравы кантраст, што з’яўляецца важным сродкам колерапісу. Звычайна праз каляронім адлюстроўваецца адмоўная эмацыянальна-экспрэсіўная афарбоўка. Але ён успрымаецца як станоўчы, эстэтычна важны пры партрэтнай характарыстыцы персанажа. На аснове колеракода беларускімі пісьменнікамі часам будуюцца таксама іранічныя, гумарыстычныя сюжэты.

У сінтагматычным плане *чорны* прадуктыўны пры ўжыванні з назвамі абстрактных паняццяў (*ганьба, скруха, праца*), прыродных рэалій (*хмара, ноч*), частак цела чалавека (*вочы, валасы*), птушак (*воран, крумкач*). Тут выразна прасочваецца ўсталяваная на працягу вякоў сімволіка, фальклорная традыцыя.

Чорны – надзвычай важная мастацкая дэталі у творах экалагічнай тэматыкі. Нярэдка ў айчынных аўтараў каляронім утварае вобразна-выяўленчае адзінства са словам *Чарнобыль*. І гэта не проста гульня слоў, а механізм уздзеяння на свядомасць чытача, актуалізацыя яго асацыятыўных уяўленняў, адлюстраванне драматычнага характару ўсяго вертыкальнага кантэксту. Можна сцвярджаць, што колеракод *чорны* – адзін з канцэптually значных у моўнай карціне свету беларусаў.

Спіс літаратуры

1. **Бароўка, В.** Мастацкі этнаграфізм як частка прадметнага свету ў раманах “Война и мир” Л. Талстога і “Каласы пад сярпом тваім” У. Караткевіча / В. Бароўка // Наследие Л. Н. Толстого и современность : сб. материалов научн. конф. – Витебск, 2003.
2. **Титова, А.** Устойчивые ассоциации лексем в некоторых славянских языках : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / А. Титова. – Минск, 1984.
3. **Tokarski, R.** Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie / R. Tokarski. – Lublin, 1995.
4. **Wierzbicka, A.** The meaning of color terms : semantics, culture, and cognition / A. Wierzbicka // Cognitive Linguistics. – 1990. – Vol. 1.

Юрый БАБІЧ,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ЧОРНЫ

Беларускі прыметнік для пазначэння чорнага колеру мае вельмі шырокае семантычнае поле. Апроч асноўнага, першаснага значэння 'які мае колер сажы, вугалю, самы цёмны з усіх колераў', наш тлумачальны слоўнік вылучае яшчэ адзінаццаць значэнняў лексемы *чорны*: 'цёмны, больш цёмны, чым звычайна; цёмнаскуры (як адзнака расы); змрочны, неасветлены; з цёмнай мукі (пра хлеб)' (*чорныя вочы, чорны ад загару, чорная імгла, чорныя вокны*); 'брудны, запэцканы, зашмальцаваны' (*чорныя рукі*); 'некваліфікаваны, які не патрабуе пэўных ведаў і навыкаў, звычайна фізічна цяжкі і брудны (пра чарнавую работу і пад.)'; 'не галоўны, не цэнтральны, не парадны, які выкарыстоўваецца для штодзённых патрэб (пра дзверы, ход, уваход і пад.)'; 'дрэнны, адмоўны; які не выклікае адабрэння' (*чорныя словы*); 'нізкі, каварны, подлы' (*чорнае злачынства, чорны прайдзісвет*); 'крайне рэакцыйны, контррэвалюцыйны' (*чорная сіла*); 'цяжкі, змрочны, беспрасветны' (*чорная доля*); 'які ў дарэвалюцыйныя часы адносіўся да ніжэйшых слаёў грамадства, да простага народа' (*чорная галота*); 'у дарэвалюцыйнай Расіі – цяглавы, дзяржаўны' (*чорныя землі, чорныя двары*); 'паводле забабонных уяўленняў – чарадзеіны, звязаны з нячыстай сілай' (*чарадзеіныя чорныя кнігі*) [1, с. 316].

Названы прыметнік праславянскага паходжання і мае адпаведнікі ва ўсіх сучасных славянскіх мовах: рускае *чёрный*, украінскае *чорний*, польскае *czarny*, славацкае *čierny*, чэшскае *černý*, ніжнялужыцкае *carny*, верхнялужыцкае *čornu*, балгарскае *чѐрен*, македонскае *црн*, сербскае і харвацкае *црн(и)*, славенскае *črn*. Лічыцца, што праславянскае **čьrnъ*, -а, -о; **čьrnъjъ*, -аја, -оје 'чорны; смуглявы; цёмнаскуры; нешляхетнага паходжання; брудны' паходзіць ад індаеўрапейскай асновы **k̑ȓsno-* або **k̑ȓsno-*. Першая з гэтых асноў разглядаецца некаторымі даследчыкамі як магчымая, але найбольш верагоднай лічыцца версія, паводле якой праславянская лексема звязана з індаеўрапейскім **k̑ȓsno-* з фармантам -s-, якое назіраецца ў старажытнаіндзейскім *k̑ȓṣṇh* 'чорны, цёмны', старажытнапрускім *k̑ȓsnan* 'чорны'; сюды ж адносяць літоўскае *kėršas* 'рабы, з чорнымі плямамі' (без суфіксальнага -n-o-) [2, с. 155 – 157].

У сувязі з гэтым паўстае пытанне пра лёс індаеўрапейскага фарманта -s-, адсутнага ў праславянскім слове. На гэты конт існуе два меркаванні. Паводле аднаго з іх, паміж прасла-

вянскім **čьrnъ* і індаеўрапейскім **k̑ȓsno-* была прамежкая праславянская форма **čьrхпъ* [2, с. 156]. Калі прыняць гэтую версію, то можна было б правесці аналогію з праславянскім **luna* 'месяц', якое праз прамежкую форму **luchna* паходзіць з індаеўрапейскага **louksna* 'якая свеціцца' [3, с. 60]. На карысць гэтай версіі сведчыць і аналогія з балгарскай формай прыметніка *чер* 'чорны' (паралельна з *черен*), якую выводзяць з праславянскага **čьrхъ*, як і дыялектнае *вет* 'стары, лядашчы' з *ветх* 'тое самае', якое ўжываецца ў балгарскай літаратурнай мове [2, с. 156]. Аднак іншыя этымалагі схіляюцца да думкі, што фармант -s- (які прысутнічае ў згаданых старажытнаіндзейскім *k̑ȓṣṇh*, старажытнапрускім *k̑ȓsnan* і літоўскім *kėršas*) быў страчаны яшчэ да таго, як ён мог бы ў спалучэнні *ȓsn* трансфармавацца ў -x- [4, с. 383; 5, с. 98].

Прыметнік *чорны* ў старажытнарускіх пісьмовых помніках XI – XII стст., агульнай спадчыне ўсходніх славян, выкарыстоўваецца ў хрысціянскай сімволіцы, дзе азначае 'які належыць цёмным сілам, мае дачыненне да зборышча чарцей' [5, с. 29], у процівагу прыметніку *белы* ў значэнні 'бязгрэшны' [7].

У старабеларускай мове прыметнік *черный* (*чорный*) захоўвае асноўнае значэнне 'чорны, цёмны' праславянскага **čьrnъ*: *сукна попу чорного, доброго локоть десять давать мають* (1433), але і ўваходзіць у склад тэрміналагічных спалучэнняў ужо ў пераносных значэннях, напрыклад: *вси мѣщане и чорные люди* (1510), *лазня чорная* (1549) [8, с. 229].

Трэба адзначыць, што са словам *чорны* шмат тэрміналагічных і ўстойлівых спалучэнняў як у беларускай, так і ў іншых славянскіх мовах, прычым вельмі часта яны агульныя для ўсіх або некалькіх славянскіх моў. Напрыклад, беларускія *чорны спіс, чорная біржа, чорная магія* і адпаведна балгарскія *черен списък, черна борса, черна магия*, чэшскія *černá listina, černá burza, černá magie*, польскія *czarna lista, czarna giełda, czarna magia*. Але беларусы могуць знайсці ў славянскіх слоўніках і нечаканыя для сябе спалучэнні, напрыклад балгарскае *черна точка* 'штрафное ачко', польскае *czarny charakter* 'злачынная асоба' і 'адмоўны персанаж (у літаратурных творах)', або чэшскае *černý pasažér* 'безбілетны пасажыр, заяц' ці *černá vysílačka* 'пірацкая радыёстанцыя' або верхнялужыцкае *čornje hladač* 'непрыязна, крива пазіраць' з адпаведным прыслоўем *čornje*

[9, с. 846 – 847; 10, с. 616; 11, с. 96; 12, с. 1098 – 1112; 13, с. 49].

Няцяжка заўважыць, што часцей за ўсё спалучэнні з лексмай *чорны* маюць адмоўную канатацыю. Тое ж можна сказаць і пра фразеалагізмы з гэтым кампанентам. Так, *аж у роце чорна* кажуць пра кагосьці вельмі злоснага, лютага. Гэта ўсходнеславянскі фразеалагізм, які ўзнік на падставе народнай прыкметы: калі ў шчаныці чорныя паднябенне і верхняя частка языка, сабака вырасце злосным [14, с. 36]. *Трымаць у чорным целе* ‘нагаладзь, без дастатковага харчавання’ спачатку казалі таксама ў дачыненні не да людзей, а да жывёл – коней. У “Рэгуле аб конях” 1725 г. ёсць інструкцыя: “глядзець, каб халастыя кабылы былі ў чорным целе”, г. зн. трымаць іх ‘у худым целе, сярэдне’. Другое значэнне гэтага фразеалагізма – ‘вельмі строга, абмяжоўваючы свабоду дзеянняў’ – узнікла, як мяркуюць, на падставе кантамінацыі з выразамі *трымаць у цуглях, у абицугах* [14, с. 389 – 390]. *Чорны дзень* – агульнае для ўсходніх славян фразеалагічнае спалучэнне са значэннем ‘цяжкі, змрочны час для каго-н.’, якое выводзіцца непасрэдна з перыферычных значэнняў слова *чорны* ‘цяжкі, беспрасветны’, ‘звязаны з горам, няшчасцем’ [14, с. 409]. *На чорны (сіні) пазногаць* ‘трошачкі, ледзь-ледзь’ і ‘нічога, зусім (не даваць, не дараваць, не рабіць і пад.)’ – выраз яшчэ з праславянскай эпохі, таму што ён сустракаецца шмат у якіх славянскіх гаворках, прычым менавіта з кампанентам *чорны*. Першапачатковы сэнс выразу – ‘на чорную палоску пад пазногцем’, г. зн. крыху, трошачкі, ледзь-ледзь. Кампанент *сіні* сустракаецца ў некаторых усходнеславянскіх гаворках, прычым у значэнні ‘чорны’, якое прыметнік *сіні* мае ў дыялектах і ў фразеалагічна не звязаных кантэкстах [14, с. 249]. Гэта лёгка патлумачыць. У старажытнарускіх помніках XI – XII стст. ёсць кантэксты, дзе *сіні* значыць ‘цёмны’ і нават ‘чорны’, напрыклад *синя яко сажа* [6, с. 35]. Вядома, што ў старажытнаруускай мове *синиш* сярод значэнняў мае ‘чорны; цёмнаскуры; пацямнелы, змрочны’, а сярод індаеўрапейскіх паралелей праславянскага прыметніка **sinь*, **sinьjь* знаходзяцца словы са значэннем ‘чорны’ [15, с. 43]. Цікава, што ў балгарскай фразеалогіі з чорным пазногцем звязаныя іншыя асацыяцыі: *познавам и черното под ноктите* ‘ведаць як свае пяць пальцаў, бачыць наскрозь’, *свиди му се дори черното под ноктите* ‘гразі з-пад кіпця не дастаць, узімку лёду не дасць, за капейку павесіўся б’ [10, с. 617, 516].

Некаторыя фразеалагізмы з кампанентам *чорны* ўзніклі ў славян у выніку калькавання з заходнееўрапейскіх моў: *чорным на белым* (на-

друкавана, напісана) ‘вельмі дакладна, выразна, зусім пэўна, недвухсэнсоўна’ – з нямецкага *schwarz auf weiß* або з французскага *noir sur blanc* [14, с. 409]; у *чорным святле* (бачыць, паказваць, выглядаць і пад.) ‘змрочна, непрыглядна, горш, чым на самай справе’ – з французскага *tout en noir*; *глядзець праз чорныя акуляры* ‘не заўважаючы нічога добрага ў кім-, чым-н., чарніць, ганьбаваць каго-, што-н.’ – усходнеславянскае антанімічнае ўтварэнне на падставе *глядзець праз ружовыя акуляры*, калькі з нямецкага *durch rosige Brille sehen* [14, с. 97].

І, нарэшце, варта адзначыць, што прыметнік *чорны* вельмі распаўсюджаны ў беларускай тапаніміцы. Так, толькі сярод вёсак Віцебскай вобласці ёсць чатыры з найменнем *Чорнае* (у Пастаўскім, Полацкім раёнах, дзве ў Шумілінскім, адна з якіх спалена фашыстамі і не адноўлена), а таксама *Чорная Балотніца* ў Гарадоцкім раёне, *Чорная Лаза* ў Чашніцкім, *Чорны Засце́нак* у Браслаўскім, *Чорны Ручай* у Мёрскім [16, с. 407].

Спіс літаратуры

1. Плумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск, 1984. – Т. 5, кн. 2.
2. Этимологический словарь славянских языков. – М., 1977. – Вып. 4.
3. Абрагімовіч, М. *Луна – месяц* : 3 гісторыі слоў / М. Абрагімовіч // Роднае слова. – 1994. – № 9.
4. Черных, П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка / П. Я. Черных. – М., 1999. – Т. 2.
5. Machek, V. Etymologický slovník jazyka českého / V. Machek. – Praha, 1968.
6. Бахилина, Н. Б. История цветообозначений в русском языке / Н. Б. Бахилина. – М., 1975.
7. Абрагімовіч, М. *Белы* : 3 гісторыі слоў / М. Абрагімовіч // Роднае слова. – 2007. – № 1.
8. Булахаў, М. Г. Гісторыя прыметнікаў беларускай мовы / М. Г. Булахаў. – Мінск, 1973.
9. Русско-български речник : в 2 т. – София, 1985. – Т. 2.
10. Кошелев, А. Болгарско-русский фразеологический словарь / А. Кошелев, М. Леонидова. – София – М., 1974.
11. Чешско-русский словарь : в 2 т. – М., Прага, 1973. – Т. 1.
12. Słownik języka polskiego : w 11 t. – Warszawa, 1958. – Т. 1.
13. Ivčenko, A. Hornjoserbski frazeologiski słownik / A. Ivčenko, S. Wölke. – Budyšin, 2004.
14. Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мінск, 2004.
15. Лапуцкая, І. *Сіні* : 3 гісторыі слоў / І. Лапуцкая // Роднае слова. – 2009. – № 1. – С. 43 – 44.
16. Рапановіч, Я. Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Віцебскай вобласці / Я. Н. Рапановіч. – Мінск, 1977.

Марына АБРАГІМОВІЧ,

старшы выкладчык
кафедры беларускай і рускай моў
Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэта.

ТЭАРЭТЫЧНЫЯ І ПРАКТЫЧНЫЯ АСНОВЫ СКЛАДАННЯ БЕЛАРУСКА-АНГЛІЙСКАГА ФРАЗЕАЛАГІЧНАГА ТЭЗАЎРУСА

У артыкуле аналізуецца тэарэтычныя і практычныя пытанні двухмоўнай фразеаграфіі, разглядаецца сучасны стан супастаўляльных даследаванняў беларускай і англійскай фразеасістэм, прапануюцца прынцыпы лексікаграфічнага апісання беларускіх фразеалагізмаў і іх англамоўных адпаведнікаў, рэпрэзентуецца макет слоўнікавага артыкула для двухмоўнага фразеалагічнага тэматычнага слоўніка.

Ключавыя словы: *фразеалагізм, ідэаграфічны слоўнік, прасторавая семантыка, таксон, падтаксон, слоўніковы артыкул.*

The article analyses the theoretical and practical issues of bilingual phraseography, considers the present state of the comparative research of Belarusian and English phraseosystems, offers the principles of lexicographical description of Belarusian phraseological units and their English equivalents and presents the example of a dictionary entry for bilingual phraseological idiographic dictionary.

Прыкладны аспект параўнальна-супастаўляльнага даследавання разнамоўных фразеасістэм – складанне двух- і шматмоўных фразеалагічных даведнікаў. У 60 – 70-я гг. XX ст. фразеалагізмы падаваліся ў слоўніках лексічных адзінак у канцы слоўнікавага артыкула за ромбавым знакам ◊ з іх перакладам на іншую мову. Аднак ва ўмовах пашырэння міжнародных кантактаў у 1982 г. Камісіяй па славянскай фразеалогіі пры Міжнародным камітэце славістаў было прынята рашэнне аб неабходнасці стварэння славянска-славянскіх і славянска-неславянскіх фразеалагічных слоўнікаў у выглядзе асобных выданняў [5, с. 3].

На сучасным этапе даследаваны пэўныя аспекты суадносін фразеасістэм беларускай і рускай, беларускай і польскай, беларускай і нямецкай моў. Часткова апісаны беларускія і англійскія фразеалагічныя паралелі. Тым не менш супастаўляльная фразеалогія беларускай і англійскай моў застаецца пакуль малараспрацаванай у тэарэтычным і прыкладным аспектах. У XXI ст. у сувязі з узрастаннем цікавасці да вывучэння моўнай катэгарызацыі і канцэптуалізацыі свету ўсё большую значнасць набываюць перакладныя фразеалагічныя слоўнікі іншага тыпу – ідэаграфічныя, дзе фразеалагічныя адзінкі (ФА) групуюцца не ў алфавітным парадку, а па тэматычным прынцыпе на падставе іх значэння. Навуковай ідэяй складання падобных слоўнікаў выступае палажэнне аб семантычных палях як асноўнай форме “пакавання” і “захоўвання” моўных адзінак у памяці моўцы [11].

На сучасным этапе развіцця лексікаграфіі існуюць ідэаграфічныя слоўнікі англійскай, нямецкай, іспанскай моў. Звычайна ў такіх даведніках ФА размяркоўваюцца па лагічных катэгорыях разам з лексікай. Аднак, па меркаванні А. Фёдарова, «атаясамліванне лексічнай і фразеалагічнай ідэаграфіі хавае ў сабе небяспеку скажэння “фразеалагічнай карціны свету” з прычыны спецыфічнасці фразеалагічнай семантыкі – яе пеярэтыў-

най дамінанты і антрапаморфнасці – выключнай скіраванасці на характарыстыку чалавека і яго дзейнасць» [13, с. 89]. В. Макіенка заўважае, што ігнараванне гэтай спецыфікі фразеалагам або фразеографам прыводзіць да звычайнага дублявання або карэкцыі агульнай ідэаграфічнай схемы аб’ектыўнай рэчаіснасці, распрацаванай М. Ражэ і яго паслядоўнікамі на матэрыяле лексічных адзінак [11, с. 4]. Такім чынам, неабходнасць стварэння ўласна фразеалагічных ідэаграфічных слоўнікаў відавочная.

Галоўная мэта ідэаграфічнага слоўніка фразеалагізмаў – падказаць правільную адзінку для выражэння неабходнага паняцця ў пэўным кантэксце. У адрозненне ад алфавітнага парадку, што разбурае семантычныя сувязі ФА з кантэкстамі, тэматычны прынцып закліканы іх выявіць і эксплікаваць у выглядзе шмат’яруснай сістэмы падобна таму, як арганізавана экстралінгвістычная рэчаіснасць. Такая сістэма стварае ў карыстальніка цэласнае ўяўленне пра моўную карціну свету пэўнага этнасу, інфармуе яго пра ўстаноўкі і стэрэатыпы яго культуры. Такім чынам, фразеалагічная ідэаграфія можа быць вызначана “як стыкавы ўчастак сучаснага мовазнаўства (ідэаграфія + фразеалогія + фразеаграфія), прадметам якога з’яўляецца вывучэнне фразеалагічнай карціны свету – адлюстраванне ў фразеалагічнай семантыцы сутнасцей рэальнага свету, а таксама распрацоўка тэорыі складання фразеалагічнага слоўніка ідэаграфічнага тыпу” [14, с. 61].

У беларускай мове не існуе асобнага фразеалагічнага ідэаграфічнага тэзаўруса. Тым не менш узнікаюць спробы ідэаграфічнага апісання некаторых фрагментаў беларускай фразеасістэмы. Так, А. Аксамітаў рапрацаваў анамасіялагічную класіфікацыю беларускіх ФА і размеркаваў іх па катэгорыях якасці, колькасці, стану, прадметнасці, адносін, узаемадзеяння, руху [1, с. 99 – 100]. Даследчыца Н. Брэйво падрыхтавала праект фразеалагічнага ідэаграфічнага слоўніка

англійскай і беларускай моў на матэрыяле ФА з кампанентам “імя ўласнае асабовае” [4]. Л. Кулік стварыла “Англа-беларускі і беларуска-англійскі слоўнік саматычных фразеалагізмаў” [8].

Абапіраючыся на фундаментальныя палажэнні, выказаныя А. Кубраковай пра мэту лінгвістычнага аналізу, – “выяўленне і дэталёвае апісанне структур ведаў, меркаванняў, ацэнак, якія стаяць літаральна за кожнай моўнай адзінкай” [7, с. 29], і на ўласна лексікаграфічны вопыт, звязаны са слоўнікавай параметрызацыяй вынікаў параўнальна-супастаўляльнага даследавання катэгорыі прасторы ў беларускай і англійскай фразеасістэмах, мы вырашаем надзвычайную важную праблему рэканструкцыі прасторавага фрагмента моўнай карціны свету ў беларускай і англійскай фразеасістэмах у выглядзе “Беларуска-англійскага ідэаграфічнага слоўніка фразеалагізмаў з прасторавай семантыкай”.

Такі слоўнік мае пэўныя перавагі перад традыцыйнымі двухмоўнымі фразеалагічнымі даведнікамі, бо дае магчымасць карыстальніку скласці цэласнае ўяўленне пра адлюстраваны ў беларускай і англійскай фразеасістэмах прасторавы фрагмент рэчаіснасці. Актуальнасць падобнага даведніка таксама абумоўлена патрэбай сучаснай айчыннай фразеаграфіі ў распрацоўцы дакладных лінгвістычных параметраў для падачы асобных семантычных груп беларускіх фразеалагізмаў у адна- і двухмоўных слоўніках, што дазволіць паказаць увесь фразеафонд беларускай мовы як стройную сістэму з узаемазвязанымі элементамі.

На аснове аналізу прац па тэарэтычнай і практычнай лексікаграфіі намі былі вырашаны наступныя спрэчныя тэарэтычныя і практычныя пытанні ўкладання “Беларуска-англійскага ідэаграфічнага слоўніка фразеалагізмаў з прасторавай семантыкай”:

1) аднясенне ФА да пэўнай групы, што звязана з многазначнасцю ФА. Напрыклад, ФА *вераб’ю на калена* [9, т. 1, с. 540] мае два значэнні: ‘вельмі мелка, неглыбока’ і ‘вельмі мала вады ў рэчцы, ручаі’. У ідэаграфічным беларуска-англійскім слоўніку фразеалагізмаў з прасторавай семантыкай беларуская ФА падаецца толькі ў адным значэнні – прасторавым: ‘вельмі мелка, неглыбока’. У перспектыве пры складанні тэзаўруса беларускай ідыяматыкі праблема многазначнасці можа быць вырашана пры дапамозе парадыгматычных адсылак. ФА *вераб’ю на калена* будзе знаходзіцца ў таксоне *прастора* ў значэнні ‘вельмі мелка, неглыбока’ і ў таксоне *колькасць* у значэнні ‘вельмі мала вады ў рэчцы, ручаі’;

2) няпоўная лексікаграфічная падача семантычных, граматычных і функцыянальна-стылё-

вых характарыстык фразеалагізмаў у беларускіх і англійскіх фразеалагічных даведніках, што ўскладняе іх апісанне, супастаўленне і падбор міжмоўных эквівалентаў і адпаведнікаў;

3) нерэпрэзентатыўнасць корпуса беларуска-англійскіх паралельных тэкстаў, што значна абмяжоўвае колькасць адэкватных кантэкстаў для супастаўлення беларускіх і англійскіх ФА;

4) недакладнасць падабраных аўтарамі слоўнікаў англійскіх адпаведнікаў;

5) выкарыстанне разнастайных сістэм абазначэння тыпаў эквівалентнасці. Мы прапануем выкарыстоўваць наступны набор сімвалаў эквівалентнасці матэматычнай логікі Н. Кандакова [6, с. 467 – 471], паспяхова апрабаваны на разнамоўным фразеалагічным матэрыяле Я. Івановым [5]: “=” (сімвал абсалютнай раўназначнасці) – для маркіравання англамоўных поўных фразеалагічных эквівалентаў;

“≅” (сімвал моцнай эквівалентнасці) – для маркіравання англамоўных семантычных фразеалагічных эквівалентаў з вобразнай спецыфікай;

“≠” (сімвал неэквівалентнасці) для маркіравання беларускіх безэквівалентных ФА. Гэтыя сімвалы дазваляюць не толькі дыферэнцаваць тыпы міжмоўных фразеалагічных адпаведнікаў і паказаць іх графічна, але і эксплікуюць формы праяўлення нацыянальнай спецыфікі канкрэтнай беларускай ФА ў параўнанні з англійскай.

Вырашэнне адзначаных тэарэтычных і практычных пытанняў дазволіла нам распрацаваць макра- і мікраструктуру “Беларуска-англійскага ідэаграфічнага слоўніка фразеалагізмаў з прасторавай семантыкай”.

Макраструктура слоўніка грунтуецца на тэматычнай сегментацыі беларускага і англійскага ФСПП і складаецца з таксона *прастора* як агульнага семантычнага крытэрыю і 29 падтаксонаў. Напрыклад, беларуская ФА *бог ведае дзе* [9, т. 1, с. 115] і яе англамоўны эквівалент *God / the Lord / goodness / heaven <alone> knows where* (літаральна ‘бог ведае дзе’) ‘невядома дзе’ [15] трапляюць у нашым слоўніку ў адну групу са значэннем ‘прастора’. Такая група ФА, аб’яднаных па блізкасці значэння, называецца **таксонам**, а сэнсавы кампанент, агульны для іх, выносіцца ў назву таксона. Далей гэты таксон можа разбіваецца на **падтаксоны** [2, с. 5 – 11]. У таксоне *прастора* вылучаюцца падтаксоны *перамяшчэнне, месцазнаходжанне, метрыка і тапалогія*. Кожны падтаксон можа дзяліцца далей. Напрыклад, падтаксон *месцазнаходжанне* падзяляецца на падтаксоны *з пазначэннем блізкасці / адлегласці* і *без пазначэння блізкасці / адлегласці*. У падтаксоне *без пазначэння блізкасці / адлегласці* можна вылучыць падтаксон *зна-*

ходжанне ў адным месцы і знаходжанне ў розных месцах. У падтаксоне знаходжанне ў адным месцы ёсць раздзелы *добрае, роднае, вядомае месца / канкрэтнае месцазнаходжанне / дрэннае, чужое, невядомае месца*. Бел. *бог ведае дзе* і англ. *God knows where* са значэннем ‘невядома дзе’ падаюцца ў нашым слоўніку ў падтаксоне *дрэннае, чужое, невядомае месца*. Унутры кожнага падтаксона беларускія ФА размяшчаюцца па алфавіце першых кампанентаў.

Праведзенае даследаванне паказала, што катэгорыя прасторы ў беларускай і англійскай фразеасістэмах уяўляе сабой дрэвападобны таксон з досыць разгалінаванай лагічнай структурай – сукупнасцю падтаксонаў. Кожны падтаксон мае сваю прадуктыўнасць, пад якой намі разумеецца колькасць ФА, што ў ім пададзена [3, с. 406]. Прадуктыўнасць падтаксонаў – важны фактар ацэнкі значнасці пэўных семантычных проціпастаўленняў у беларускай і англійскай фразеасістэмах. Кампаратыўны аналіз прадуктыўнасці 29 падтаксонаў паказаў найбольшую колькасцю нападўнальнасць падгруп *канец перамяшчэння* (42 беларускія і 48 англійскія ФА), *адыход / ад’езд / знікненне* (69 беларускія і 95 англійскія ФА), *хутка* (64 беларускія і 99 англійскія ФА), *блізка* (38 беларускія і 45 англійскія ФА), *дрэнна / чужое / невядомае месца* (46 беларускія і 54 англійскія ФА). Гэта сведчыць пра тое, што галоўнымі прасторавымі семантычнымі апазіцыямі для носьбітаў беларускай і англійскай моў выступаюць *рух – адсутнасць руху, прыход / прыезд / з’яўленне – адыход / ад’езд / знікненне, хутка – павольна, блізка – далёка, добрае / роднае / вядомае месца – дрэннае / чужое / невядомае месца*. Такім чынам, значная рэпрэзентывнасць прасторавых сэнсаў, што імкнуцца да свайго максімуму (‘хутка’, ‘далёка’, ‘вялікі’) ці мінімуму (‘блізка’, ‘малы’), добрага (‘добрае, роднае, вядомае месца’) ці дрэннага (‘дрэннае, чужое, невядомае месца’), сведчыць пра адлюстраванне ў беларускай і англійскай фразеасістэмах максімальнай і мінімальнай ступені праўлення прасторавых характарыстык, іх цягу да станоўчага ці адмоўнага полюсаў. А. Баранаў і Д. Дабравольскі тлумачаць падобную агульную заканамернасць наяўнасцю ў ФА жывой унутранай формы і ўзнікненнем фразеалагізма як альтэрнатыўнай намінацыі да стылістычна нейтральнага аднаслоўнага выразу, што спрыяе перамяшчэнню семантыкі ў бок экстрэмуму – максімуму і мінімуму [3, с. 372 – 373].

Мікраструктура фразеалагічнага даведніка – гэта слоўнікавы артыкул, што складаецца з наступных раздзелаў:

1) загаловачная беларуская ФА з паказам месца націску ў сваім мінімальным складзе і

найбольш тыповай форме: **нячыстая <сіла> гоніць / прыгнала каго** [9, т. 2, с. 391], дзе фанетычныя, словаўтваральныя і лексічныя варыянты беларускай ФА ўключаюцца ў заглавак і даюцца праз касую рысу /, факультатыўныя кампаненты падаюцца ў ламаных дужках <>, даведачная крыніца – у квадратных дужках []: СФ 1 – першы том “Слоўніка фразеалагізмаў” І. Лепшава [9, т. 1], ODCIE 2 – Oxford Dictionary of Current Idiomatic English [15];

2) граматычная, структурная і функцыянальна-стылёвая характарыстыка беларускай ФА;

3) тлумачэнне значэння беларускай ФА на беларускай мове;

4) парадыгматычныя адносіны беларускай ФА. Па выніках нашага даследавання, асноўным відам парадыгматычных адносін прасторавых беларускіх ФА выступае сінанімія (40,7%) і антанімія (8,7%);

5) структурна-граматычная характарыстыка беларускай ФА на англійскай мове, зробленая на ўзор слоўнікавых артыкулаў “Вялікага руска-англійскага фразеалагічнага слоўніка” С. Лубенскай [10] і “Oxford Dictionary of Current Idiomatic English: Phrase, Clause and Sentence Idioms” [15];

6) апісанне прагматыкі беларускай ФА ў ацэначным, эмацыянальным, функцыянальным аспектах;

7) тлумачэнне беларускай ФА на англійскай мове;

8) найбліжэйшы англійскі эквівалент беларускай ФА ў семантычным, вобразным, лексіка-граматычным і функцыянальна-стылёвым аспектах;

9) ілюстрацыйныя прыклады з літаратурных твораў, дзе беларуская ФА і яе англамоўны эквівалент вылучаюцца тлустым шрыфтам.

У “Беларуска-англійскім ідэаграфічным слоўніку фразеалагізмаў з прасторавай семантыкай” слоўнікавы артыкул выглядае наступным чынам:

ТВАР / ТВАРАМ У ТВАР [СФ 2, с. 512]

Акал. Разм. Вельмі блізка адзін ад аднаго (сутыкацца, сустракацца, стаяць, сядзець і пад.)

Сін.: вочы ў вочы; грудзі ў грудзі; лоб у лоб; носам у нос; нос у нос.

coll [NP; adv; fixed WO] (to see, meet etc s.o. or sth.) right by, close up:

= **face to face** [CDEI, с. 63; ODCIE 2, с. 173; LDCE, с. 489]

Сотнікаў з натугай павярнуў галаву і апынуўся тварам у твар з канваірам. (В. Быкаў)

Then she turned away and came face to face with Emelda Linley. (P. Kearney)

‘Потым яна адварнулася і сутыкнулася тварам у твар з Эмельдай Лайнлі.’

Падобная структура слоўнікавага артыкула, на наш погляд, аптымальная, адпавядае патрабаванням часу і робіць гэты слоўнік прыдатным для шырокага кола чытачоў. Ім могуць карыстацца не толькі носьбіты беларускай і англійскай моў у якасці даведніка для перакладу, але і тыя, хто вывучае гэтыя мовы як замежныя, а таксама навукоўцы, якія даследуюць беларускую фразеасістэму ў супастаўляльна-параўнальным аспекце з фразеасістэмамі іншых моў.

Спіс літаратуры

1. Аксамітаў, А. С. Беларуская фразеалогія / А. С. Аксамітаў. – Мінск : Выш. шк., 1978.
2. Баранов, А. Н. Словарь-тезаурус современной русской идиоматики / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский. – М. : Аванта+, 2007.
3. Баранов, А. Н. Аспекты теории фразеологии / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский. – М. : Studia philologica, 2008.
4. Брэйво, Н. Г. Тэарэтычныя асновы фразеалагічнага ідэаграфічнага слоўніка / Н. Г. Брэйво // Вестн. Мин. лингвист. ун-та. Сер. 1, Филология. – 2005. – № 2. – С. 18 – 25.
5. Иванов, Е. Е. Русско-белорусский паремиологический словарь / Е. Е. Иванов, В. М. Мокиенко. – Могилев : Могил. гос. ун-т, 2007.
6. Кондаков, Н. И. Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. – М. : Наука, 1975.
7. Кубрякова, Е. С. Что может дать когнитивная лингвистика исследованию сознания и разума человека / Е. С. Кубрякова // Международный конгресс по когнитивной лингвистике = International congress of cognitive

linguistics : сб. материалов, Тамбов, 8 – 10 окт. 2008 г. / Тамб. гос. ун-т [и др.]. – Тамбов, 2006.

8. Кулік, Л. У. Англа-беларускі слоўнік саматыхных фразеалагізмаў = Беларуская-англійскі слоўнік саматыхных фразеалагізмаў / Л. У. Кулік, В. А. Ляшчынская; М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Гомел. дзярж. ун-т. – Гомель : ГДУ, 2010.
9. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2008.
10. Лубенская, С. И. Большой русско-английский фразеологический словарь / С. И. Лубенская. – М. : АСТ – ПРЕССКНИГА, 2004.
11. Мокиенко, В. М. Идеография и историко-этимологический анализ фразеологии / В. М. Мокиенко // Вопр. языкознания. – 1995. – № 4. – С. 3 – 13.
12. Скрэгг, Г. Семантические сети как модели памяти / Г. Скрэгг // Новое в зарубежной лингвистике : сб. ст. – М., 1983. – Вып. 12 : Прикладная лингвистика. – С. 228 – 271.
13. Федоров, А. И. Лексикографическая характеристика фразеологизмов и идиом, помещенных в словаре / А. И. Федоров // Фразеологический словарь русского литературного языка : в 2 т. / сост. А. И. Федоров. – Новосибирск, 1995. – Т. 1. – С. 6 – 13.
14. Эмирова, А. М. Русская фразеология в коммуникативном аспекте / А. М. Эмирова. – Ташкент : Фан, 1988.
15. Cowie, A. P. Oxford Dictionary of Current Idiomatic English / A. P. Cowie, R. Mackin, I. R. McCaig. – Oxford : Oxford univ. press, 2000.

Вольга АРЦЁМОВА,

старшы выкладчык кафедры
англійскай мовы эканамічных спецыяльнасцей
факультэта міжнародных адносін
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 03.01.2012 г.

Крытыка і бібліяграфія

СЛОВА ПРА СЛОЎНІКІ

Шахоўская, С. У. Беларуская анамастычная лексікаграфія : фарміраванне, сучасны стан, вектары развіцця / С. У. Шахоўская; навук. рэдагаванне П. А. Міхайлава. – Мінск : Красная звезда, 2012. – 258 с.

Працяглы час тэарэтычная лексікаграфія знаходзілася на перыферыі беларускай лінгвістыкі. З аднаго боку, навуковымі і навукова-адукацыйнымі ўстановамі, а таксама асобнымі спецыялістамі дастаткова актыўна публікаваліся разнастайныя слоўнікі і даведнікі, а з другога – метадалагічныя асновы лексікаграфічнай дзейнасці распрацоўваліся ў асноўным фрагментарна – на ўзроўні канструявання асобных мікраканцэпцый пад рэалізацыю канкрэтных праектаў.

Па нашых падліках, з агульнай колькасці кандыдацкіх і доктарскіх дысертацый, абароненых па беларусістыцы за апошнія 20 гадоў, толькі каля 1% работ у той ці іншай ступені закранаюць праблематыку, звязаную з тэорыяй і гісторыяй лексікаграфіі. Разам з тым ва ўмовах інфарматызацыі сучаснага грамадства сацыяльная

значнасць слоўнікаў няўхільна павышаецца, паколькі лексікаграфічныя выданні не толькі фіксуюць сукупнасць ведаў, якімі валодае чалавецтва ў пэўную эпоху, але і з'яўляюцца найбольш надзейным інструментам навуковага пазнання. У цэлым, у пачатку XXI ст. можна канстатаваць, што лексікаграфія ўжо аформілася ў самастойную інтэрдысцыплінарную навуку, якая мае свой аб'ект (сістэма мовы як адзінства прыватных падсістэм – лексічнай, фаналагічнай, граматычнай) і прадмет (сістэма спосабаў арганізацыі моўнай інфармацыі).

Сучаснае беларускае мовазнаўства ўжо даўно адчувае патрэбу ў распрацоўцы комплекснай гісторыі развіцця айчынай лексікаграфіі, у параўнальным апісанні апублікаваных слоўнікаў і стварэнні на гэтай аснове шматаспектнай тэо-

рыі нацыянальнай лексікаграфіі. Манаграфія выкладчыка кафедры беларускага мовазнаўства БДПУ імя Максіма Танка Святланы Шахоўскай “Беларуская анамастычная лексікаграфія: фарміраванне, сучасны стан, вектары развіцця” – сур’ёзны крок у гэтым кірунку. У кнізе на аснове падрабязнага аналізу васьмі дзясяткаў анамастычных слоўнікаў XIX – XXI стст., апублікаваных на тэрыторыі Беларусі, а таксама выданняў, якія надрукаваны за межамі краіны і ўключаюць беларускі матэрыял, вывучаюцца сродкі і спосабы арганізацыі онімнай лексікі ў антрапанімічных і тапанімічных слоўніках.

Манаграфія складаецца з пяці асноўных раздзелаў, у кожным з іх ёсць навуковыя факты і высновы, якія дазваляюць канстатаваць наватарскі характар праведзенай працы. У кнізе раскрываецца ступень навуковай распрацаванасці найважнейшых праблем антрапанімікі і тапанімікі ў работах беларускіх лінгвістаў (Я. Адамовіча, А. Валасенкі, Н. Багамольнікавай, М. Бірылы, Г. Івановай, І. Капылова, А. Копача, В. Лемцюговай, Г. Мезенкі, А. Рогалева, С. Янушкевіча і інш.), акрэсліваецца кола тэарэтычных пытанняў, якія пакуль не атрымалі адназначнага вырашэння ў сучаснай анамастычнай лексікаграфіі (прынцыпы фарміравання рээстра, распрацоўка аптымальнай структуры слоўнікавых артыкулаў, дэфініраванне онімаў, вызначэнне аб’ёму і месца экстралінгвістычнай інфармацыі ў слоўніку і інш.).

У раздзеле, прысвечаным вывучэнню стану, праблем і задач беларускай тэарэтычнай лексікаграфіі, аўтар прапануе агляд найважнейшых усходнеславянскіх, еўрапейскіх і амерыканскіх даследаванняў у галіне тэорыі лексікаграфіі, прычым многія з ахарактарызаваных работ дагэтуль былі малавядомымі беларускім навукоўцам (працы С. Аткинс, А. Бежуа, Л. Ірданскай, С. Ландау, І. Мельчука, М. Рундэла, Б. Свенсана, П. ван Стэркенбурга, Р. Хартмана, Ф. Хаўсмана і інш.). Акрамя таго, у манаграфіі ўпершыню вылучаюцца і апісваюцца прыярытэтныя кірункі айчыннай тэарэтычнай лексікаграфіі. Так, С. Шахоўская сістэматызуе і падрабязна ахарактарызуе работы ў галіне гісторыі айчыннай навукі пра слоўнікі, вопыты па стварэнні тыпалогіі слоўнікаў, практную лексікаграфію, даследаванні па вывучэнні структурна-зместавых асаблівасцей слоўнікаў, лексікаграфічную крытыку, а таксама аналізуе распрацоўку і ўкараненне інфармацыйных тэхналогій у лексікаграфіі. Натуральна, што для гэтага аналізуецца значны аб’ём фактычнага матэрыялу: публікацыі В. Шчэрбіна, М. Байкова, М. Гуліцкага, С. Запрудскага, М. Кандрацюка, І. Капыло-

ва, У. Кошчанкі, А. Крукоўскага, В. Лемцюговай, К. Любецкай, М. Судніка і інш. Акрэсліваецца кола навуковых праблем, якія перашкаджаюць арганічнаму развіццю беларускай лексікаграфіі і патрабуюць далейшага тэарэтычнага вывучэння. На думку С. Шахоўскай, да найбольш актуальных з іх адносяцца: распрацоўка агульнай канцэпцыі развіцця беларускай лексікаграфіі ў цэлым і гісторыі прыватных лексікаграфічных кірункаў у прыватнасці; маніторынг і аналіз працэсаў, што адбываюцца ў сучаснай беларускай лексікаграфіі; стварэнне несупярэчлівага апісання структурна-зместавых характарыстык найбольш аўтарытэтных нацыянальных слоўнікаў; даследаванне вартасцей і недахопаў алфавітнай і алфавітна-гнездавой макраструктуры розных лінгвістычных слоўнікаў; стандартызацыя фармальнага прадстаўлення і змествай напоўненасці слоўнікавых артыкулаў розных тыпу лексікаграфічных выданняў.

Асобнай увагі заслугоўвае перыядызацыя гісторыі беларускай анамастычнай лексікаграфіі, прапанаваная С. Шахоўскай, якая на аснове шэрагу крытэрыяў вылучыла і абгрунтавала тры перыяды ў развіцці нацыянальнай анамастычнай лексікаграфіі: прапедэўтычны (канец XIX ст. – першая палова 1920-х гг.), перыяд станаўлення (другая палова 1920-х – 1950-я гг.) і перыяд інтэнсіўнага развіцця (1960-я гг. – пачатак XXI ст.). Упершыню ў беларускім мовазнаўстве прааналізавана дынаміка станаўлення айчыннай анамастычнай лексікаграфіі, сістэматызаваны асаблівасці айчынных тапанімічных і антрапанімічных слоўнікаў ад “Лексікона славенарускага” П. Бярынды (1653) да сучасных выданняў Г. Мезенкі, У. Генкіна, А. Усціновіч і інш. Важна адзначыць, што найбольш падрабязнае асветленне ў манаграфіі атрымалі маладаступныя сучаснаму чытачу слоўнікі XIX – XX стст.: “Этымалогія месных названий Витебской губернии” Ю. Трусмана (1897), “Географический словарь Русской земли” М. Барсава (1865), “Географический словарь Жомойтской земли XVI столетия” І. Спрогіса (1888), а таксама друкаваныя і рукапісныя работы М. Марошкіна, А. Стэкерта, М. Тупікова, В. Ластоўскага, Т. Мікалаева, М. Федароўскага і інш.

Асноўная частка манаграфіі прысвечана вывучэнню структурна-зместавых асаблівасцей беларускіх анамастычных слоўнікаў. Аўтар абпіраецца на паняцці мега-, макра- і мікраструктуры слоўніка і паслядоўна аналізуе пабудову наяўных тапанімічных і антрапанімічных лексікаграфічных выданняў, даследуе функцыянальную нагрузку кожнай з частак слоўнікавага артыкула (зоны намінацыі, зоны варыянтаў,

зоны памет, зоны ідэнтыфікацыі, зоны этымалогіі, зоны экстралінгвістычнай інфармацыі, зоны дэрыватаў, зоны ілюстрацый). У рабоце вырашаецца шэраг дыскусійных пытанняў пабудовы слоўнікаў, многія з якіх маюць ключавое значэнне для далейшай эфектыўнай сістэматызацыі онімнага матэрыялу: уключэнне / неўключэнне ў рэестр геаграфічных тэрмінаў-ідэнтыфікатараў (*лес, поле, сенажаць*), прэзентацыя апісальных канструкцый (*Міма дома Яна Хайноўскага вуліца*), размяшчэнне аб'ектнай і атрыбутыўнай частак лем (*вёскі Дзедаў Курган, Камяніца Горная*), апісанне тапонімаў з нумаратыўным кампанентам (*вёска Вецярэвічы 2, Другія Вецярэвічы*), фіксацыя тапонімаў-арыенціраў (*поле За мельніцаю, урочышча На клінку, сенажаць Ля баракаў*), унармаванне спосабаў апісання варыянтных і сінанімічных найменняў, размежаванне зоны ідэнтыфікацыі з зонай намінацыі і зонай экстралінгвістычнай інфармацыі і інш.

Асобны раздзел даследавання прысвечаны стварэнню і навуковаму абгрунтаванню тыпалогіі беларускіх анамастычных слоўнікаў. Аўтар прапануе тры асноўныя крытэрыі для класіфікацыі лексікаграфічных выданняў: аб'ект апісання, макраструктура і мікраструктура.

У адпаведнасці з **аб'ектам лексікаграфічнага апісання** беларускія анамастычныя слоўнікі размяжоўваюцца паводле відаў онімаў, якія характарызуюцца ў выданні, на агульныя (уключаюць некалькі відаў анамастычных найменняў) і прыватныя (апісваюць адзін пэўны від). Прыватныя падзяляюцца на слоўнікі ўласных асабовых імён, слоўнікі прозвішчаў, слоўнікі псеўданімаў, слоўнікі патрымонімаў. Сярод прыватных тапанімічных выданняў вылучаюцца слоўнікі гідронімаў, урбанонімаў, айконімаў, адтапонімных дэрыватаў і мікратапонімаў.

Паводле **макраструктуры** С. Шахоўская адрознівае слоўнікі, у якіх онімы падаюцца ў алфавітным і алфавітна-гнездавым парадку. Для лексікаграфічных прац у галіне анамастыкі характэрна выкарыстанне алфавітнага тыпу макраструктуры. У адпаведнасці са спецыфікай **мікраструктуры** вылучаюцца анамастычныя слоўнікі стандартнай, звужанай і пашыранай мікраструктуры.

Распрацаваная даследчыкам тыпалогія слоўнікаў уяўляецца не толькі шматаспектнай, але і несупярэчлівай. Натуральна, што вынікам узнікнення і ўкаранення новых лінгвістычных ідэй у перспектыве можа стаць стварэнне новых тыпаў слоўнікаў. Несумненна вартасць прапанаванай тыпалогіі – яе адкрыты характар: пры з'яўленні новых лексікаграфічных выданняў яны зоймуць сваё месца ў матрыцы, не парушаючы яе адзінства.

Заклучны раздзел манаграфіі прысвечаны вывучэнню лексікаграфічнай прадстаўленасці розных разрадаў беларускай онімнай лексікі і акрэсленню шляхоў далейшага развіцця нацыянальнай анамастычнай лексікаграфіі.

Аўтар прыходзіць да заканамернай высновы, што стан развітай мовы вымагае больш пільнай увагі даследчыкаў да многіх аспектаў апісання айчыннага анамастыкону, таму адной з задач нацыянальнай анамастычнай навукі з'яўляецца стварэнне лексікаграфічных выданняў, прысвечаных каталагізацыі беларускіх фітонімаў, заонімаў, псеўданімаў, патрымонімаў, імён-мянушак, а таксама факталагічнае абнаўленне ўжо апублікаваных прац.

У гэтым жа раздзеле прапануецца спосаб практычнай ліквідацыі дысбалансу, які назіраецца паміж актыўным энцыклапедычным апісаннем водных аб'ектаў Беларусі і адсутнасцю лінгвістычнай сістэматызацыі адпаведных гідранімічных адзінак – праект электроннага зводнага слоўніка беларускай гідранімічнай лексікі на мове DSL (Dictionary Specification Language) у кадзіроўцы Unicode, які павінен стаць першым вопытам сістэматызацыі беларускіх лімонімаў, патамонімаў, гелонімаў, бургонімаў і інш.

Важнае дапаўненне да тэарэтычных звестак – арыгінальныя ілюстрацыйныя матэрыялы, інфарматыўныя схемы і табліцы, карпатліва падрыхтаваныя аўтарам манаграфіі.

Трэба дадаць, што навуковая праца рэдка выклікае столькі адназначна пазітыўных эмоцый. Манаграфія С. Шахоўскай – менавіта такі рэдкі выпадак. Прычыны гэтага бачацца, з аднаго боку, у бездакорным паліграфічным выкананні выдання, а з другога – у прафесіяналізме аўтара, у якога атрымалася зрабіць не толькі глыбокае і лагічнае, але і вельмі патрэбнае даследаванне. Падаецца, што асноўныя палажэнні і вывады манаграфічнага даследавання С. Шахоўскай, а таксама распрацаваныя прынцыпы класіфікацыі моўнага матэрыялу могуць быць выкарыстаны ў тэарэтычных і прыкладных работах па лексікаграфіі і анамастыцы, а таксама для забеспячэння дзейнасці па каталагізацыі геаграфічных назваў, ажыццяўленні дзяржаўнага кантролю над складаннем нарматыўных даведнікаў і слоўнікаў, падрыхтоўцы нарматыўных актаў, накіраваных на фарміраванне і рэалізацыю адзінага падыходу да найменвання і перайменвання беларускіх тапанімічных аб'ектаў.

Дзмітрый ДЗЯТКО,
кандыдат філалагічных навук.

ГРУНТОЎНАЕ ДАСЛЕДАВАННЕ ЛЕКСІКІ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Гапоненка, І. А. Лексіка беларускай літаратурнай мовы XIX – пачатку XX ст. : асаблівасці станаўлення і развіцця / І. А. Гапоненка. – Мінск : БДУ, 2012. – 307 с. – Тыраж 100 экз.

XIX – пачатак XX стагоддзя – гэта этап станаўлення сучаснай беларускай літаратурнай мовы як асобнага лінгвістычнага феномена, паступовага фарміравання яе лексічнай сістэмы, нацыянальных моўных нормаў. Вывучэнне моўнай, у тым ліку лексічнай, спецыфікі гэтага перыяду – важная навуковая задача.

У беларускім мовазнаўстве склалася значная база даследаванняў, прысвечаных беларускім лексічным асаблівасцям XIX – пачатку XX ст., у якіх вывучаюцца асобныя аспекты функцыянавання тагачаснай лексічна-семантычнай сістэмы. Узнікла спрыяльная магчымасць стварэння тэарэтычнай працы, дзе быў бы праведзены комплексны, цэласны разгляд лексікі гэтага перыяду.

Такі сістэмны аналіз лексікі беларускіх выданняў XIX – пачатку XX ст. ажыццёўлены ў манаграфіі “Лексіка беларускай літаратурнай мовы XIX – пачатку XX ст.: асаблівасці станаўлення і развіцця” І. Гапоненкі. Гэта першая ў беларускім мовазнаўстве праца, дзе паказваюцца найбольш тыповыя з’явы лексічнай сістэмы названага перыяду, выяўляюцца заканамернасці і тэндэнцыі нарматворчых працэсаў у лексічнай сфэры.

Манаграфічнае даследаванне мае прадуманую збалансаваную структуру, складаецца з сямі ўзаемазвязаных раздзелаў.

Ва ўступнай частцы характарызуецца змест навуковых напрацовак па абранай тэме даследавання, даецца разгорнуты аналіз асаблівасцей беларускага лексічнага нармавання на пачатковым этапе моўнага станаўлення ў параўнанні з аналагічнымі працэсамі ў гісторыі іншых славянскіх моў. Больш падрабязна праводзіцца супастаўленне з украінскай моўна-гістарычнай сітуацыяй, якая па шэрагу паказчыкаў мае шмат агульнага з беларускай.

Лексіка цесна звязана з пазамоўнымі рэаліямі, у вялікай ступені залежыць ад іх. Грамадскія фактары відавочна ўплываюць на змену літаратурных нормаў, на з’яўленне новых нарматыўных рэалізацый, а таксама вызначаюць этапы і інтэнсіўнасць гэтых змен. У першым раздзеле манаграфіі разглядаецца спецыфіка знешняй (эканамічнай, грамадска-палітычнай, культурнай і інш.) сітуацыі XIX – пачатку XX ст., якая ўздзейнічала на асаблівасці станаўлення беларускай мовы і яе лексічнай сістэмы.

У другім раздзеле робіцца спроба вырашыць адно з актуальных пытанняў беларускага мовазнаўства – вызначэнне характару пераемнасці паміж старабеларускім і новым перыядамі гісторыі беларускай мовы. Адзначым, што звычайна пры разглядзе праблемы пераемнай сувязі паміж двума асноўнымі этапамі развіцця беларускай мовы – старым і новым – праводзіцца супастаўленне старабеларускіх асаблівасцей і асаблівасцей сучаснай беларускай мовы, што ў прынцыпе цалкам дапушчальна і мэтазгодна. Але яшчэ больш паказальныя і важныя ў моўна-гістарычных адносінах звесткі па пытаннях пераемнасці можа даць моўны матэрыял пераходнага паміж старой і новай мовамі перыяду XIX – пачатку XX ст. Таму трэба толькі вітаць праведзенае аўтарам манаграфіі ўключэнне тагачасных моўных фактаў у навуковы зварот. Аналіз гэтых фактаў дазволіў аўтару аспрэчыць распаўсюджаны пункт гледжання, быццам паміж старабеларускай і новай беларускай мовай не было пераемнасці, быццам дасягненні беларускай мовы старажытнага перыяду былі зусім забытыя і засталіся нявыкарыстанымі. Супастаўленне лексічных фрагментаў “Гістарычнага слоўніка беларускай мовы” і «Слоўніка мовы “Нашай Нівы”» паказала адваротнае: 78,5% слоў у мове старабеларускай і мове пачатку XX ст. супадаюць, несупадзенні звязаны пераважна з новымі запазычаннямі і дыялектызмамі. Гэта, а таксама іншыя факты далі падставу заключыць, што «ў гісторыі беларускай мовы абмежаванне яе пісьмовага выкарыстання ў XVIII ст. можна лічыць менавіта такім “разрывам”, які не прывёў да перапынення моўных традыцый, а выступіў фактарам пераходу да новай якасці, падштурхнуў непазбежную, выкліканую жыццём замену старых, штучных пісьмовых норм, адарваных ад жывой моўнай асновы» (с. 54).

Канстатуецца, што інтэнсіўнасць лексічных замен выступае як адна з найбольш важных рыс фарміравання новай беларускай мовы, дзякуючы чаму за адносна кароткі час быў закладзены трывалы падмурак для далейшых кардынальных лексічных трансфармацый. Выразна паказваецца, якімі спосабамі і сродкамі адбывалася папаўненне і ўдасканаленне лексічна-семантычнай сістэмы тагачаснай мовы. Сярод галоўных

крыніц лексічнага ўзбагачэння называецца прыманне лексічнай сістэмай сродкаў іншых моў. Адметнасці працэсаў запазычвання на беларускім моўным полі падрабязна апісаны ў трэцім раздзеле манаграфіі: вызначаны асноўныя мовы-донары і мовы-пасрэдніцы, з якіх ці праз якія іншамоўныя адзінкі прыходзілі ў беларускамоўнае асяроддзе, ахарактарызаваны тыпы запазычанняў, іх тэматычны склад, асаблівасці адаптацыі, ступень функцыянальнай запатрабаванасці і інш.

Разнастайныя семантычныя змены ў спрадвечнабеларускай і запазычанай лексіцы (развіццё пераносных значэнняў, тэрміналагізацыя, дэ-тэрміналагізацыя, пашырэнне і звужэнне семантычнага аб'ёму і г. д.), за кошт якіх адбылося намінацыйнае абнаўленне і пераразмеркаванне сувязей у сістэмных лексічных групах, разглядаюцца ў чацвёртым раздзеле. Слушна ўказваецца, што наяўнасць семантычных зрухаў і змен, многія з якіх не атрымалі завяршэння ў разгледжаны гістарычны перыяд, наглядна сведчыць пра актывізацыю не толькі паверхневых, але і глыбінных моўных слаёў і пацвярджае жыццяздольнасць усяго беларускамоўнага арганізма.

У пятым раздзеле аўтар прасочвае ўзаемаадносінны паміж беларускімі дыялектамі і літаратурнай мовай XIX – пачатку XX ст. Звяртаецца ўвага на тое, што характар дыялектнага слова і яго роля ў сістэме літаратурнай мовы мае канкрэтна-гістарычную прадвызначанасць, звязаную перш за ўсё з гістарычна зменлівым паняццем нормы. Фармулююцца прыкладныя крытэрыі размежавання дыялектных і літаратурных з'яў у дачыненні да тагачаснага моўнага стану і вызначаюцца прыярытэты ў схеме адбору дыялектных сродкаў.

Шосты раздзел прысвечаны моўным асаблівасцям выдатных майстроў слова – Янкі Купалы і Якуба Коласа, якія рашуча павярнулі нацыянальную мову да народных вытокаў, распачалі

этап яе аднаўлення і напрацоўкі новых самабытных літаратурных сродкаў. Пад іх пяром беларускае гутарковае слова праходзіла апрацоўку мастацкім талентам, шліфавалася, адточвалася, удасканалывалася. І. Гапоненка падкрэслівае высокую ступень даследаванасці моўнай спадчыны Янкі Купалы і Якуба Коласа ў самых розных аспектах і выбірае для аналізу пласт слоў, якія найменш даследаваны ў лінгвістычных працах – пазалітаратурныя словы. На прыкладзе гэтай групы лексем паказваецца аўтарская моўная індывідуальнасць абодвух пісьменнікаў, а таксама іх выключная роля ў станаўленні новай беларускай літаратурнай мовы.

У сёмым раздзеле даследуюцца асаблівасці ў беларускай мове XIX – пачатку XX ст. такой спецыфічнай групы лексікі, як онімы. Паказваюцца з'явы анамастычнай варыянтнасці, працэсы станаўлення нацыянальных онімных формаў, якія больш выразна, чым у выпадку з агульнай лексікай, дэманструюць нацыянальнае аблічча і спецыфіку тагачаснай беларускай мовы. Важным для сучаснай моўнай практыкі бачыцца аналіз заканамернасцей скланення пэўных тыпаў прозвішчаў у беларускай мове пачатку XX ст. і спробы выявіць галоўныя тэндэнцыі ў працэсе станаўлення антрапанімічнай словазменнай нормы.

Манаграфія ў цэлым маштабна ўзнаўляе карціну пачатковага этапу новай беларускай літаратурнай мовы з усімі яе характэрнымі рысамі і супярэчнасцямі, а таксама адкрывае рэальныя перспектывы для вырашэння многіх актуальных пытанняў сучаснай беларускай мовы, у першую чаргу тых, якія датычаць вызначэння літаратурнай нормы.

Мікола ДАНИЛОВІЧ,
доктар філалагічных навук, прафесар,
загадчык кафедры беларускага
і тэарэтычнага мовазнаўства
ГрДУ імя Янкі Купалы.

Ледзяная пагроза

Памятайце, што ледзяшы, якія звісаюць з дахаў дамоў, ствараюць вялікую пагрозу. Ледзяная глыба, упаўшы, здольная нанесці сур'ёзную траўму. Вядомы выпадкі са смяротнымі зыходамі. Каб пазбегнуць небяспечных сітуацый, неабходна выконваць наступныя рэкамендацыі:

- рухацца па знешнім баку тратуараў, каб не трапіць пад удар ледзяшоў, якія падаюць;
- пачуўшы папярэдзальны крык, трэба хутка адбегчы ад дома або прыціснуцца ўшчыльную да сцяны, галаву закрыць сумкай ці рукамі;
- калі няшчасны выпадак усё ж адбыўся, пацярпеламу неабходна аказаць першую медыцынскую дапамогу.

Цэнтральны раённы аддзел па надзвычайных сітуацыях г. Мінска.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Міністэрства адукацыі прапануе

АД ПРОСТАГА СКАЗА ДА СКЛАДАНАГА

МЕТАДЫЧНЫЯ ПАРАДЫ І РЕКАМЕНДАЦЫІ (ІХ КЛАС)

Працяг. Пачатак у №№ 7 – 9, 11, 12 за 2012 г., №№ 1, 2 за 2013 г.

ЗАДУМАЕМСЯ НАД СЭНСАМ І ІНТАНАЦЫЯЙ: ЗНАКІ ПРЫПЫНКУ Ё БЯЗЗЛУЧНИКАВЫХ СКЛАДАНЫХ СКАЗАХ. КОСКА І КРОПКА З КОСКАЙ У БЯЗЗЛУЧНИКАВЫМ СКЛАДАНЫМ СКАЗЕ

Мэта заняткаў – замацаваць уменне школьнікаў адрозніваць простыя ўскладненыя сказы ад складаных бяззлучнікавых сказаў; развіваць навык вызначаць адносіны адначасовасці, паслядоўнасці паміж часткамі складанага бяззлучнікавага сказа; удасканальваць уменне пунктуацыйна правільна афармляць выказванне.

Практыкаванне 107 з рубрыкі “Паўтараем” варта спачатку выканаць вусна. Пасля выразнага чытання кожнага тэксту неабходна вызначыць тып сказа, вылучыўшы граматычную аснову сінтаксічнай канструкцыі. Гэта дазволіць не толькі правільна вызначыць тып сказа, але і правільна паставіць знакі прыпынку. У першым тэксце складаным сказам будзе апошні. Гэта сказ з рознымі відамі сувязі частак: бяззлучнікавай і падпарадкавальнай. У другім тэксце першы сказ – просты, ускладнены аднароднымі дзейнікамі. Другі – складаназалежны сказ з даданай азначальнай часткай. Галоўная частка ўскладнена аднароднымі дзейнікамі, якія звязаны бяззлучнікавай сувяззю, а таму аддзяляюцца коскамі, і параўнаннем, якое таксама вылучаецца коскамі. Трэці тэкст складаецца з двух простых сказаў. Першы сказ ускладнены аднароднымі дапаўненнямі, якія аддзяляюцца коскамі. Другі сказ ускладнены аднароднымі дапаўненнямі, якія звязаны пры дапамозе спалучальнага злучніка *і*, а таму коскай не раздзяляюцца, і параўнаннямі *як боль і як вочы матчыны*, а таксама аднароднымі азначэннямі *гарачыя, святыя*. Гэта і абумовіла адпаведную пастаноўку знакаў прыпынку.

Практыкаванне 108 дапаможа ўспомніць умовы пастаноўкі коскі ў складаных бяззлучнікавых сказах і выпрацаваць уменне вызначаць адносіны паслядоўнасці ці адначасовасці паміж часткамі бяз-

злучнікавага сказа. Пры выкананні гэтага практыкавання варта знайсці граматычныя асновы, што дазволіць правільна вызначыць межы частак і ў выніку – тып сказа. У 1-м сказе важна звярнуць увагу на адасоблены азначэнні, у 4-м – на няпоўныя часткі складаных бяззлучнікавых сказаў, чым і абумоўлена пастаноўка працяжнікаў у іх.

Практыкаванні, прапанаваныя ў рубрыцы “Пунктуацыйны трэнінг”, скіраваны на выпрацоўку навыку правільна ставіць знакі прыпынку ў складаных бяззлучнікавых сказах, пры гэтым важным з’яўляецца развіццё навыкаў адпаведнага інтанавання сказаў, выразнага чытання іх, а таксама асэнсаванне зместу выказвання. **Практыкаванні 110, 111, 112** – больш простыя, бо вымагаюць ад вучняў тлумачэння пастаўленых знакаў прыпынку ў складаных бяззлучнікавых сказах. У **практыкаванні 113** школьнікам трэба самастойна паставіць знакі прыпынку, вызначыць тып сказаў: 1-ы сказ – складаназалежны з даданай акалічнаснай мэты, якая звязана з галоўнай падпарадкавальным злучнікам *каб* і аддзяляецца ад галоўнай часткі коскай; 2-і – складаны бяззлучнікавы сказ, які складаецца з дзвюх частак, паміж якімі выражаюцца адносіны адначасовасці, таму паміж імі ставіцца коска; 3-і сказ – складаназлучаны, мае дзве часткі, паміж імі выражаюцца супрацьпастаўляльныя адносіны, таму ставіцца працяжнік. Пры аналізе гэтага сказа варта звярнуць увагу на тое, што часціца *ж* ужываецца тут у якасці супраціўнага злучніка; 4-ы сказ – складаназалежны з даданай акалічнаснай часу, якая звязана з галоўнай злучнікам *пакуль* і аддзяляецца коскай; 5-ы сказ – просты, ускладнены аднароднымі выказнікамі і аднароднымі азначэннямі. Варта звярнуць увагу і на неаднародныя азначэнні *слотнай заўтрашняй (струне)*.

Праца “карэктарамі” (**практыкаванне 114**) дазваляе выпрацоўваць навык правільна ставіць знакі прыпынку ў розных сінтаксічных канструкцыях: 1-ы сказ – просты, ускладнены параўнаннем *як ласку матчыну*, якое вылучаецца коскамі; 2-і сказ – складаны бяззлучнікавы сказ, які скла-

Звяртаем увагу чытачоў. Вучэбная праграма факультатывных заняткаў па беларускай мове для ІХ класа “Складаны сказ без складанасці” змешчана ў № 10 за 2011 г.

даецца з дзвюх частак. Пастаноўка знакаў прыпынку ў гэтым сказе можа мець варыянты. Так, калі вучні адзначаюць, што паміж часткамі выражаюцца супастаўляльныя адносіны, то ставіцца працяжнік. Да таго ж першая частка ўскладнена адасобленай акалічнасцю, выражанай дзеепрыслоўным зваротам *зямныя адбыўшы дні*, якая вылучаецца коскамі, таму будзе спалучэнне знакаў прыпынку – коска і працяжнік. Магчыма, што ў гэтым сказе вучні ўбачаць, што паміж прэдыкатыўнымі часткамі выражаюцца паясняльныя адносіны, а таму паміж імі трэба паставіць двукроп'е. Варта адзначыць, што ў гэтым сказе на пастаноўку знакаў прыпынку будзе ўплываць інтанацыйнае афармленне сказа. Сказ 3 – складаназалежны, з дзвюма даданымі – даданай акалічнаснай уступкі і акалічнаснай месца (сузалежнае неаднароднае падпарадкаванне). Сказ 4 – складаназалежны з даданай азначальнай часткай, якая звязана з галоўнай пры дапамозе злучальнага слова *якая* і аддзяляецца коскай. У галоўнай частцы ставіцца працяжнік, таму што дзейнік і выказнік выражаны назоўнікамі. Сказ 5 – складаназлучаны, у ім – дзве часткі, што звязаны злучнікам *толькі*, паміж часткамі выражаюцца супастаўляльныя адносіны, таму ставіцца коска. Сказы 6, 7 – складаназалежныя. Сказ 6 – з даданай акалічнаснай прычыны. Сказ 7 – з даданай азначальнай, якая звязана з галоўнай пры дапамозе злучальнага слова *дзе* і аддзяляецца ад галоўнай коскай. Даданая частка ўскладнена параўнаннем *як зорка*, яно вылучаецца коскамі.

Практыкаванні з рубрыкі “Творчы практыкум” скіраваны на развіццё творчага мыслення школьнікаў, на ўдасканаленне культуры вуснага маўлення школьнікаў. У *практыкаванні 115* вучні павінны выпісаць складаныя бяззлучнікавыя сказы (гэта сказы 2, 3, 6) і падрыхтаваць выказванне, асноўная думка якога заключаецца ў прапанаваным выслоўі А. Разанава. *Практыкаванні 116* вымагае разважанняў пра вобраз Беларусі, створаны Д. Бічэль у прыведзеным вершы. Твор цікавы і з боку сінтаксічнай арганізацыі: чатыры страфы складаюцца з пяці сказаў – 1-ы сказ складаны бяззлучнікавы (тры граматычныя часткі), 2-і – складаны бяззлучнікавы (дзве граматычныя часткі), 3-і – складаны бяззлучнікавы (дзве граматычныя часткі), 4-ы – складаны бяззлучнікавы сказ (дзве граматычныя часткі) і 5-ы сказ – просты двухсастаўны. Важна, каб вучні абгрунтавалі, чаму гэты сказ двухсастаўны: у ім прапушчаны дзейнік, названы ў папярэдніх сказах, таму гэты сказ двухсастаўны няпоўны.

Тэксты і заданні да іх, пададзеныя ў рубрыцы “Рыхтуемса да дыктоўкі”, можна прапанаваць для самастойнай ці калектыўнай працы. Гэта можа быць самастойнае спісванне дэфармаванага тэксту ці запіс яго пад дыктоўку настаўніка.

Мэта задання – паўтарыць правілы пастаноўкі знакаў прыпынку ў сінтаксічных канструкцыях, ускладненых адасобленымі членамі сказа.

Пры выкананні *практыкавання 119* варта папярэдзіць магчымыя цяжкасці ў падборы адпаведнікаў да такіх слоў і выразаў. Письмовы пераклад дазволіць развіваць у школьнікаў уменне захоўваць літаратурныя нормы беларускай мовы і ўдасканаліць культуру пісьма.

ДВУКРОП'Е Ў БЯЗЗЛУЧНИКАВЫМ СКЛАДАНЫМ СКАЗЕ

Мэта заняткаў – паўтарыць і замацаваць правілы пастаноўкі двукроп'я ў складаных бяззлучнікавых сказах, удасканаліць уменне абгрунтаваць знакі прыпынку паміж часткамі складаных сказаў, удасканаліць культуру вуснага і пісьмовага маўлення школьнікаў.

Паўтарэнне правілаў пастаноўкі двукроп'я ў складаным бяззлучнікавым сказе можна рэалізаваць у працэсе выканання *практыкавання 120*. Прапанаваная схема-падказка дазволіць школьнікам узнавіць умовы пастаноўкі двукроп'я. Прыведзеныя прыклады-выказванні зробяць выкананне задання больш абгрунтаваным і пасільным.

Удасканаліць навык бачыць складаныя бяззлучнікавыя сказы і вызначаць сэнсавыя адносіны паміж часткамі, а значыць, і выбіраць адпаведны знак прыпынку дапаможа выкананне *практыкаванняў 121 і 122*. Сінтаксічны разбор складанага бяззлучнікавага сказа з *практыкавання 122* дазволіць абагульніць веды пра складаны бяззлучнікавы сказ і развіць уменне абгрунтаваць сваю думку. Гэта будзе 4-ы сказ.

Пунктуацыйны трэнінг варта правесці, выканаўшы *практыкаванні 123 і 124*. У *практыкаванні 123* 1-ы сказ – складаны бяззлучнікавы, ён складаецца з дзвюх частак, другая частка паказвае прычыну таго, пра што гаворыцца ў першай, таму паміж імі ставіцца двукроп'е. І першая, і другая часткі сказаў ускладнены аднароднымі выказнікамі, якія звязаны адзіночнымі спалучальнымі злучнікамі, а таму коскай не аддзяляюцца. 2-і – складаны сказ з рознымі відамі сувязі частак (бяззлучнікавай, злучальнай і падпарадкавальнай). Сказ складаецца з дзвюх сэнсава-структурных частак, якія звязаны пры дапамозе злучніка *але*, паміж імі выражаюцца супастаўляльныя адносіны. Першая сэнсава-структурная частка ўяўляе складаны бяззлучнікавы сказ, які складаецца з дзвюх частак і паміж якімі выражаюцца адносіны паслядоўнасці. Другая сэнсава-структурная частка ўяўляе складаназалежны сказ з даданай азначальнай часткай. 3-і сказ – складаназалежны, у складзе якога – галоўная частка, ускладненая аднароднымі дзейнікамі і аднароднымі выказнікамі, і даданая азначальная. 4-ы сказ – складаны бяззлучнікавы сказ, у ім дзве граматычныя часткі,

другая частка тлумачыць, удакладняе змест першай, таму ставіцца двукроп'е.

Практикаванне 124 дазваляе звярнуць увагу на яшчэ адзін выпадак пастаноўкі двукроп'я ў складаным бяззлучнікавым сказе: другая частка бяззлучнікавага сказа заключае прамое пытанне. Першыя чатыры сказы з верша М. Танка ілюструюць гэтае правіла. Пры выкананні гэтага практыкавання варта патлумачыць знакі прыпынку ў апошнім сказе: гэта просты сказ, ускладнены пабочным словам і аднароднымі акалічнасцямі.

Практикаванні з рубрыкі “Творчы практыкум” дазваляюць паразважаць над сэнсам прапанаваных выслоўяў беларускіх пісьменнікаў, а таксама замацаваць набытыя ўменні ставіць патрэбныя знакі прыпынку ў складаных сказах розных відаў. Схемы сказаў з *практыкавання 125*:

1. [] – []. [] – [].
2. [], [], але [].
3. [], (да якіх), (што), і, [калі], [], (што).
4. [], [].
5. [], [].
6. [], [], [].

Схемы сказаў з *практыкавання 126*:

1. Просты сказ з аднароднымі дапаўненнямі.
2. Складаназалежны з даданай акалічнаснай часу. (*Пакуль...*) – [].
3. Складаны бяззлучнікавы сказ з супрацьпастаўляльнымі адносінамі паміж часткамі. [] – [].
4. Складаназалежны сказ з даданай азначальнай. [], (*без якога...*).
5. Складаны бяззлучнікавы сказ. [], [].

Тэксты для перакладу (*практыкаванні 127, 128*) дазваляць выявіць творчыя здольнасці вучняў, а таксама ўменне перадаваць сродкамі беларускай мовы словы і словазлучэнні.

ПРАЦЯЖНІК У БЯЗЗЛУЧНИКАВЫМ СКЛАДАНЫМ СКАЗЕ

Мэта заняткаў – развіць уменне вызначаць сэнсавыя адносіны паміж часткамі складанага бяззлучнікавага сказа; удасканаліць уменне адрозніваць умовы пастаноўкі двукроп'я і працяжніка ў складаным бяззлучнікавым сказе; развіць уменне пунктуацыйна правільна афармляць напісанае.

Паўтарыць правілы пастаноўкі працяжніка ў складаным бяззлучнікавым сказе дазволіць *практыкаванне 129*. Прапанаваная ў табліцы інфармацыя дапаможа школьнікам сфармуляваць правілы, а пададзеныя пасля табліцы прыклады дазваляць прывесці адпаведныя ілюстрацыі. Такім чынам настаўнік зможа арганізаваць паўтарэнне шляхам актыўнага ўдзелу школьнікаў і іх творчай працы. Адказ можна аформіць у выглядзе адпаведных нумароў правіла з табліцы і прыкладу-ілюстрацыі: 1 – 5; 3 – 3; 4 – 4; 5 – 2; 6 – 1.

Замацаваць уменне вызначаць бяззлучнікавыя сказы, не блытаць іх з простымі ўскладненымі сказама і іншымі відамі складаных сказаў дазволіць выкананне *практыкавання 130*. Вучні выпішуць з прапанаваных сказаў толькі тры: *Зіма, відаць, не за гарой – гараць агнём рабіны. Можа, і ўсе колеры ўжо адкрыты – мне засталіся яшчэ спалучэнні. Можа, і ўсе людзі маюць імёны – толькі памылкі яшчэ трэба выправіць.*

Практикаванні з рубрыкі “Творчы практыкум” можна выкарыстаць і для развіцця маўленчай культуры вуснага выказвання, і для замацавання пунктуацыйных нормаў. Назіранні і разважанні школьнікаў пра варыянтныя знакі прыпынку дазваляць звярнуць увагу на адцэнні сэнсавых адносін паміж часткамі складаных сказаў і ўсяго выказвання ў залежнасці ад змены структуры складанага сказа (*практыкаванні 131, 132*). У *практыкаванні 133* увага засяроджваецца на адрозненні складаназалежных сказаў, у якіх ставіцца працяжнік, ад складаных бяззлучнікавых. Вучні павінны выпісаць сказы пад нумарамі 3, 5. Астатнія сказы складаназалежныя.

Заданні з рубрыкі “Рыхтуемца да дыктоўкі” скіраваны на паўтарэнне правіл пастаноўкі знакаў прыпынку ў сказах рознай будовы. У *практыкаванні 135* прапанаваны складаназалежны сказ з дзвюма даданымі часткамі, якія звязаны паслядоўным падпарадкаваннем. Галоўная частка ўскладнена пабочным сказам, а другая даданая частка ўскладнена аднароднымі дапаўненнямі, якія аддзяляюцца коскамі.

У *практыкаванні 136* трэба растлумачыць правапіс прапушчаных літар у словах: *яшчотныя, ложка, штосьці, н'юць*. Варта звярнуць увагу на сказ, у якім вучні павінны ўбачыць параўнанне *нібы невялічкія сонечныя кругленькія цукерачкі*, якім ускладнена даданая частка складаназалежнага сказа. Параўнанне вылучаецца коскамі.

У першым тэксце для перакладу (*практыкаванне 137*) вучні павінны ўбачыць і правільна ўключыць у беларускі тэкст назоўнік *сабака* (м. р.), а таксама знайсці адпаведнікі да словазлучэння *нет ничего более прекрасного – няма нічога прыгажэйшага*. Варта звярнуць увагу, што для беларускай мовы характэрны поўныя прыметнікі, таму адпаведнік да слова *чудесно* – прыметнік *цудоўнае*. Пры выкананні гэтага задання школьнікі змогуць паўтарыць і знакі прыпынку ў канструкцыях з простаю мовай.

У другім тэксце цяжкімі для перакладу могуць быць наступныя словы: *разговорный (язык) – гутарковая мова; освященная – асвечаная (асвячоная); слово писаное и произносимое – слова напісанае і прамоўленае*.

У трэцім тэксце толькі два сказы, аднак яны запатрабуюць ад школьнікаў прадэманстраваць

культуру выказвання. Пераклад можа быць такі: *Дзённік пісьменніка я разумею як крыніцу, што бярэ свой выток з душы чалавека (якая выцякае з душы чалавека). Я пішу для тых, хто адчувае паззію лёткіх імгненняў паўсядзённага (штодзённага) жыцця і мучыцца, што сам не здольны (не мае сілы) злавіць іх.*

Мэта падагульняльных заняткаў – замацаваць набытыя ўменні вызначаць структуру бяззлучнікавых сказаў, акрэсліваць сэнсавыя адносіны паміж прэдыкатыўнымі часткамі і правільна ставіць неабходныя знакі прыпынку.

Пунктуацыйны трэнінг заснаваны на вызначэнні прэдыкатыўных частак сказаў, іх граматычных асноў. У *практыкаванні 138 і 139* прапануюцца розныя віды сказаў. Важна навучыць школьнікаў распознаваць сказы рознай структуры і абгрунтоўваць свой выбар. Пры гэтым удасканалваецца ўменне бачыць аднародныя члены сказа і не блытаць іх з асобнымі часткамі сказа.

У *практыкаванні 138* 1-ы і 2-і сказы – бяззлучнікавыя, у іх – па дзве прэдыкатыўныя часткі, паміж часткамі – адносіны адначасовасці, а таму яны аддзяляюцца коскамі. У першай прэдыкатыўнай частцы дзейнік і выказнік выражаны назоўнікамі, таму паміж імі ставіцца працяжнік. Гэтая частка ўскладнена аднароднымі выказнікамі *ганец новага часу, новага сягоння*, якія аддзяляюцца коскамі. 3-і сказ – складаны бяззлучнікавы, у ім – дзве прэдыкатыўныя часткі. Варта адзначыць, што на пастаноўку знакаў прыпынку будзе ўплываць інтанацыйнае афармленне сказа. Можа быць пастаўлена коска – так у аўтара, ці школьнікі могуць убачыць тут паясняльныя адносіны, тады будзе пастаўлена двукроп’е. 4-ы сказ – бяззлучнікавы, другая прэдыкатыўная частка паказвае на прычыну таго, пра што паведамляецца ў першай, таму паміж імі ставіцца двукроп’е.

Практыкаванні 139 можа папярэднічаць практыкаванню 138. Методыка працы можа быць аналагічная: вызначэнне граматычнай асновы прэдыкатыўных частак, вызначэнне межаў частак, сродкаў сувязі, сэнсавых адносін паміж часткамі і вызначэнне тыпаў сказаў, пабудова іх схем. Простыя сказы наступныя: *Рвецца музыка ў неба з акоў – з высокіх святых муроў. Лятуць з нябёсаў зорачкі-знічкі, спаткі кладуцца ў стог. Збіраю гэтыя Божыя слёзкі, шнурочкам вяжу ў снапок. І хай кладуцца дні, як пялёсткі, у нагрэты зоркамі стог.*

Чытанне тэксту і абгрунтаванне знакаў прыпынку ў *практыкаванні 139* варта правесці калектыўна. Гэта дазволіць вучням папрактыкавацца ў вызначэнні ўмоў пастаноўкі знакаў прыпынку, а таксама ўпэўніцца ў правільнасці сваіх меркаванняў. Зрокавае ўспрыманне прапанаванага недэфармаванага тэксту будзе спры-

яць больш трываламу засваенню матэрыялу прапунктуацыйнае і арфаграфічнае афармленне выказвання.

Удасканаленню пунктуацыйных уменняў і навыкаў школьнікаў будзе спрыяць выкананне *практыкавання 143* з рубрыкі “Працуем карэктарамі”. Вучням трэба быць пільнымі і ўбачыць, якія знакі прыпынку і чаму трэба паставіць у прапанаваным тэксце. Варта ўспомніць і вылучыць у 1-м сказе адасобленыя азначэнні *як пух гусіны, бы жар барвовы з адлівам сінім*.

На гэтых занятках варта выканаць і тэставыя заданні для праверкі пунктуацыйных ведаў і ўменняў. Настаўнік можа выкарыстаць рознастайныя віды праверкі, у тым ліку і самаправерку. Ключы да тэстаў з *практыкавання 144*: заданне 1 – 1, 2, 5; заданне 2 – 2, 4; заданне 3 – 1, 3, 4; заданне 4 – 1:2; 2:3; 4:4.

Для паўтарэння, сістэматызацыі і замацавання пунктуацыйных ведаў, уменняў і навыкаў можна выкарыстаць *практыкаванні 145*. Гэта можа быць ці самастойнае спісванне прапанаванага тэксту, ці запіс пад дыктоўку настаўніка, ці вусны каментарый знакаў прыпынку, якія неабходна паставіць. Запісаны тэкст павінен быць аформлены пунктуацыйна наступным чынам:

Калі я з свайго акна гляджу на скрыжаванне вуліц з яго тралейбусна-аўтобуснымі прыпынкамі, з камяніцамі дамоў, з ларкамі і кіёскамі, то заўсёды бачу плынь людзей, якая толькі выйшла з тралейбусаў і рухаецца некуды за дом, аплываючы яго з двух бакоў. Да прыпынку падыходзяць усё новыя і новыя машыны, і плынь гэта выпрадваецца, як нітка з кудзелі, доўжыцца, ператвараючыся ў няспыннае рэчышча.

Аднаго разу мне падалося, што і аўтобусы, і тралейбусы, і камяніцы дамоў, і ларкі, і кіёскі – усё, быццам крыгі на шырокай паводцы, зрушылася і наплыло з людской плыню ў канец вуліцы, дзе тапаліныя прысады і вялікае сонца. Людзі ідуць, спяшаюцца, каб не астацца ў цемні, каб быць заўсёды пад сонцам. Зямля ж – шар, і людзі – не мухі, дагары нагамі хадзіць не ўмеюць. Чалавецтва колькі жыве, то ўсё рухаецца туды, за тапаліныя прысады, на вялікае сонца.

Культуру вуснага і пісьмовага выказвання можна развіваць праз пераклад тэксту з рускай мовы на беларускую. Перакладаючы, вучні ўзбагачаюць слоўнікавы запас, удасканалваюць арфаграфічныя, граматычныя, пунктуацыйныя ўменні і навыкі.

Працяг будзе.

Марыя НОВІК,

кандыдат філалагічных навук,
загадчык кафедры беларускага мовазнаўства
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ЗМЕСТ ВУЧЭБНЫХ ПРАГРАМ ПА ЛІТАРАТУРЫ ТЭАРЭТЫКА-МЕТАДАЛАГІЧНАЕ АБГРУНТАВАННЕ АДБОРУ І СТРУКТУРАВАННЯ

Артыкул прысвечаны праблеме павышэння матывацыі да чытання ва ўмовах сучаснага інфармацыйна-адукацыйнага асяроддзя. Разглядаецца пытанне кантэнтнага напаўнення вучэбных праграм па літаратуры, тэарэтычна абгрунтаваны і апісаны крытэрыі адбору твораў у гэтыя нарматыўныя дакументы.

Ключавыя словы: *інфармацыйна-адукацыйная прастора, экраннае чытанне, крытэрыі адбору, фарміраванне таленавітага чытача.*

The article is devoted to the problem of the motivation increase for reading in today's informative and educational environment. It covers the question of content-filled curriculum for literature, describes and theoretically substantiates the selection criteria of the works for these regulatory documents.

Каб навучыцца выразна, бегла, асэнсавана чытаць, каб вучань думаў пра змест таго, што ён чытае, яму трэба чытаць услых не менш за 200 гадзін у класе і дома і чытаць самому сабе не менш за 2000 гадзін на год.

В. Сухамлінскі.

Па меркаванні сучасных даследчыкаў, для фарміравання вучня як кваліфікаванага чытача неабходна, каб ён чытаў не менш за 11 гадзін на тыдзень. Аднак, як сведчаць даныя Рускай асацыяцыі чытання, нават пастаянная праца з тэкстам, паслядоўна праведзеная ў рамках урочнай дзейнасці, складае не больш за 15 – 20 хвілін на дзень.

Узятае намі ў якасці эпіграфа прэцэдэнтнае выказванне бачыцца архіважным па некалькіх прычынах. Па-першае, праблема чытання з'яўляецца найбольш вострай у сучасным грамадстве. Крызіс чытання абазначаны на самым высокім узроўні*. Па-другое, упершыню загаварылі пра спісы твораў для дадатковага чытання з мэтай узмацнення выхаваўчага ўздзеяння вучэбных прадметаў “Беларуская літаратура”, “Руская літаратура” на вучняў. Па-трэцяе, прафесійная грамадскасць заявіла пра ўключанасць у спісы для абавязковага чытання твораў найноўшай літаратуры. Па-чацвёртае, знаёмства з сучаснай айчыннай і замежнай літаратурамі павінна “падтрымліваць” вывучэнне класікі.

Сённяшняе пакаленне школьнікаў – зусім іншае пакаленне, “дзеці лічбавай эры”, якія пачалі аддаляцца ад традыцыйнай (папяровай) кнігі, аддаючы перавагу аўдыяльнаму, экраннаму чытанню. Пра асаблівасці *digital native* (ад англ. ‘народжаныя лічбавымі’) дакладна і вобразна

сказаў А. Чудакоў у кнізе “Ложится мгла на старыя ступені”: «Зверьё внучка любіла, рэгулярна смотрела по телевизору “В мире животных”, а если показывали слонов – от экрана её было не оторвать, но когда я интересовался, сколько весят бивни или новорождённый слонёнок или до какого возраста он сосёт мать – то, что я узнавал уже из первой страницы у Брэма, – она это даже отдалённо не представляла. “Про что же рассказывает твоя передача?” – “Показывают, как слоны обливают друг друга водичкой из хоботов”. – “И всё?” – “Ну, как они идут по саванне, а слонятки бегают у них под брюхом”. – “А тебе не хотелось узнать, какого веса бревно может поднять слон или сколько он живёт?” – “А зачем?” Её вполне устраивала цепь визуальных образов – без их содержательного наполнения» [1].

Сучасны школьнік, надзелены хаатычным, кліпавым (ад англ. *clip* ‘абрэзак, абрываць’), нелінейным (аперыруе комплексам “паралельных” тэкстаў**) мысленнем, з меншым інтарэсам успрымае лінейны тэкст (друкаваную кнігу). Таму наяўнасць у практыцы навучання літаратуры электроннай кнігі варта прыняць як данасць.

Пра тое, як далучыць вучняў да чытання традыцыйнай кнігі, і пойдзе далейшая размова.

У перспектыве нарастання тэмпаў інфарматызацыі ўсіх сфер грамадскага быцця згаданая праблема ўсё часцей актуалізуецца ў аспектах адбору, структуравання і прад’яўлення кантэнту (зместу) для вучэбных праграм па літаратуры. Варта перадусім акрэсліць крытэрыі, паводле якіх вызначаецца адбор твораў у гэтыя нарматыўныя дакументы.

** У найноўшай інфармацыйна-адукацыйнай прасторы паняцце “тэкст” трактуецца ў шырокім сэнсе: “...гэта не толькі пісьмовы вербальны тэкст, але і відэа-, аўдыяфрагмент, анімаваная схема, мадэль і г. д.” [2].

* Згадаем такія мерапрыемствы, праведзеныя ў рамках Года кнігі, як Рэспубліканская навукова-практычная канферэнцыя “Выхаванне таленавітага чытача як педагагічная праблема і грамадскі клопат” (22 лістапада 2012 г., Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, Нацыянальны інстытут адукацыі); круглы стол “Літаратура як форма педагагічнага ўздзеяння” (15 мая 2012 г., Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, Нацыянальны інстытут адукацыі, Акадэмія паслядыпломнай адукацыі); круглыя сталы па пытаннях дапрацоўкі вучэбных праграм па вучэбных прадметах “Беларуская літаратура”, “Руская літаратура” з удзелам грамадскага аб’яднання “Саюз пісьменнікаў Беларусі”.

Літаратура – з’ява шматфункцыянальная, шматузроўневая, чым і вызначаецца складанасць акрэслівання такіх крытэрыяў. Але гэта зусім не значыць, што іх нельга сфармуляваць. Паспрабуем прапанаваць хоць бы тыя з іх, якія, як нам падаецца, неабходна ўлічваць у першую чаргу. Пэўным метакрытэрыем можа з’яўляцца адпаведнасць літаратурнага твора некалькім крытэрыям адбору адначасова.

Агульнай уласцівасцю твораў, якія ўключаюцца ў вучэбныя праграмы па літаратуры, павінна быць рэпрэзентатыўнасць для той ці іншай традыцыі, нацыянальна-рэгіянальнай, гісторыка-культурнай, сацыяльнай і інш. Пажадана вывучаць “ключавыя” тэксты (А. Вяжбіцка), г. зн. такія, засваенне якіх можа служыць свайго роду ключом да разумення нейкіх важных асаблівасцей культуры народа. Пры гэтым мы сутыкаемся з тым, што навукова абгрунтаванай таксаноміі культуры няма, аднак у свядомасці носьбітаў культуры існуе выразнае ўяўленне пра найважнейшыя гістарычныя падзеі, нацыянальных герояў, якія сталі знакамі нацыі і яе гісторыі. Як адзначае акадэмік А. Панчанка, “у памяці нацыі ёсць людзі-знакі і ёсць падзеі-знакі. Колькі б нацыя за сваю гісторыю ні спарадзіла герояў, колькі б ні здзейсніла подзвігаў, – гэта заўсёды лічаныя людзі і лічаныя падзеі. Яны напэралік менавіта таму, што маюць сімвалічнае значэнне: бо знакаў не можа быць шмат, як не можа быць шмат геніяў і маральных заповедзей. Інакш яны абсяцэнняцца”. Так, на пачатку трэцяга тысячагоддзя, амаль праз 150 гадоў пасля гвалтоўнай смерці К. Каліноўскага, мы мусім прызнаць выключнасць яго постаці ў нацыянальнай гісторыі, “а падобных герояў-сімвалаў проста няма ў іншых славянскіх народаў” [3, с. 99].

Частотнасць звароту пісьменнікаў розных эпох да таго або іншага гістарычнага сюжэта ці т. зв. “вечных вобразаў” таксама можа сведчыць на карысць уключэння твора ў школьны курс. Напрыклад, сярод “вечных вобразаў” твораў мастацтва адным з любімых стаў Праметэй. Канцэпцыя Праметэя як паборніка розуму і цывілізацыі пачынаецца з Эсхіла (трагедыя “Прыкуты Праметэй”). Мастацкая інтэрпрэтацыя вобраза Праметэя знайшла адлюстраванне ў творчасці Р. Барадуліна, А. Вярцінскага, П. Панчанкі, М. Танка і інш. Руская літаратура прасякнута зваротамі да шэкспіраўскага “Гамлета”, дастаткова згадаць імёны А. Блока, М. Лермантава, Б. Пастарнака. Відавочна, што гэтыя звароты не могуць быць інтэрпрэтаваны вучнямі, калі яны не ведаюць першакрыніцы. Інакш кажучы, школьнаму вывучэнню падлягаюць творы, у якіх актуалізуюцца і інтэрпрэтуюцца літаратурныя вобразы і сюжэты, што прэтэн-

дуюць на ролю ці ўжо сталі архетыпамі культуры: евангельскі блудны сын, Дон Кіхот, Рамэа і Джульета, Дон Жуан...

Лакалізацыя найважнейшых культурных каштоўнасцей і сэнсаў можа ажыццяўляцца вакол устойлівых вобразаў, якія ўваходзяць у склад або паступова набываюць значэнне культурнай топікі. Вучэбная праграма павінна прапанаваць узоры культурнай топікі і яе інтэрпрэтацыі. Надзелены ўстойлівымі канатацыямі, ён (вобраз) уяўляе сабой своеасаблівы культурны вобразны інварыянт. Так, для беларускай грамадскасці імя М. Багдановіча з’яўляецца прэцэдэнтным, а вобраз васілька, як творчы канцэпт паэта, вобраз-сімвал Бацькаўшчыны, нацыянальнага мастацтва, стаў “скразным” у творах іншых аўтараў. Частотнасць, узнёўляльнасць, захаванне семантычнага інварыянта пры відавочнай варыятыўнасці значэнняў вобраза – паказчыкі яго актуальнасці для культурнай традыцыі і, такім чынам, аргумент на карысць уключэння тэкстаў, у якіх увасобіўся ўстойлівы вобраз, у школьны курс славеснасці.

На сучасным этапе школьнай літаратурнай адукацыі культуралагічны падыход выступае як асноватворны, ён мае на мэце фарміраванне асобы вучня як “чалавека культуры” (В. Даманскі). Навучанне слоўнаму мастацтву ў дыялогу культур фарміруе ў вучня ўяўленне пра самабытнасць і ўнікальнасць беларускай літаратуры і культуры на фоне іх супастаўлення з іншымі літаратурамі і культурамі. Так, у курсе беларускай літаратуры IX клас – клас “спецыяльна дыялагічны”, вучні якога арганізуюць паслядоўны дыялог паміж рознымі тыпамі культуры: уваходжанне ў культуру Антычнасці адбываецца шляхам вывучэння тэкстаў Гамера, Эсхіла, Вергілія; у культуру Сярэднявечча – праз тэксты Бібліі, “Слова пра паход Ігаравы” (у дыялогу першакрыніцы і перакладаў на сучасную беларускую мову) і г. д.

У адпаведнасці з прынцыпам узроставай даступнасці ў спіс для чытання ўключаюцца тэксты залатога фонду літаратуры. Па словах Н. Святлоўскай, “залаты фонд любой літаратуры – гэта яе зместавае ядро, у якасці якога грамадства ўпэўнена і таму стараецца ўсімі даступнымі сродкамі і спосабамі звярнуць на яго ўвагу юных грамадзян – будучыні краіны” [4, с. 82 – 83]. Таму вучэбная праграма павінна ўлічваць рэпрэзентатыўнасць літаратурнага твора для той ці іншай гісторыка-культурнай эпохі, мастацкага кірунку, творчасці аўтара, аўтарытэт якога пацверджаны культурнай традыцыяй (класіку выбірае час!). Напрыклад, гамераўскі эпос – культурны знак Антычнасці, трагедыі Шэкспіра – эпохі Адраджэння, “Бацькі

і дзеці” І. Тургенева – мастацкае адлюстраванне канфліктаў культуры сярэдзіны XIX ст., “Ідылія” В. Дуніна-Марцінкевіча – ідэальны ўзор сентыменталізму, “Тражына” А. Міцкевіча – варты эстэтычнай ацэнкі ўзор рамантызму і г. д.

Не сакрэт, што класіку вучні чытаюць неахвотна. Аднак класічная спадчына адрозніваецца тым, што яна змяняе духоўную атмасферу, з аднаго боку, перайначвае нават літаратурны працэс, даючы яму найвышэйшае мастацкае вымярэнне, выпрабавваючы новыя творчыя здзяйсненні, з другога – яна з’яўляецца крыніцай натхнення для новых пакаленняў творцаў. Паэт самай маладой генерацыі А. Кавалеўскі справядліва адзначае: “...класіка заўсёды цікавая, трэба толькі зрабіць яе прывабнай...” Зразумела, што зацікавіць, захапіць вучняў “залатой палічкай” можна толькі ў тым выпадку, калі самі творы актуальныя з пазіцый сённяшняга дня, а метадыка іх вывучэння будзе арыгінальнай, выключнай, нечаканай, нават эфектнай.

Выкажам некалькі заўваг па распрацоўцы адзіных крытэрыяў, якія абумоўліваюць змест, метадычныя сродкі навучання, адбор тэкставага матэрыялу для агляду ў школьным курсе сучаснай літаратуры.

Варта заўважыць, што перыяд “сучасная беларуская літаратура”, паводле дзейнай вучэбнай праграмы па беларускай літаратуры [5], пачаўся з сярэдзіны 1980-х гг. і, адпаведна, доўжыцца чвэрць стагоддзя. На дадзены момант, наколькі нам вядома, ніхто з навукоўцаў дакладна не акрэсліў межы сучаснага перыяду ў развіцці беларускай літаратуры. Які часавы адрэзак лічыць сучаснасцю? Можна вымяраць яго сённяшнім днём, апошнім дзесяцігоддзем, тымі 20 – 30 гадамі, за якія мяняецца пакаленне... Перадусім, многія творы з праграмнага спіса ўвогуле былі напісаны да 1985 г. (“Песня пра хлеб” А. Вярцінскага, “Сяліба” В. Зуёнка, “Пушча” В. Кармазава, “Неруш” В. Казько, “Напісанае застаецца” А. Петрашкевіча і інш.). Пералічаныя вышэй творы, несумненна, “высокамастацкія творы нацыянальнай класікі і вядомых майстроў слова”, “маюць выключнае значэнне ў гісторыі літаратуры” [5, с. 4], але ж варта пагадзіцца з пазіцыяй айчынных даследчыкаў, якія сцвярджаюць, што найноўшая літаратура, літаратура “новай квадраты” павінна дэманстраваць сваю ўключанасць у найноўшую культурную і гістарычную сітуацыю, адлюстроўваць гэтую сітуацыю новымі мастацкімі сродкамі [6].

Дзейнай вучэбнай праграмай вывучэнню сучаснай беларускай літаратуры ў XI класе адводзіцца 19 гадзін. Пры абмежаванай колькасці гадзін асэнсаваць усё, што прапанавана, надзвычай цяжка. Задача настаўніка заключаецца ў тым, каб пашырыць уяўленне вучняў пра тэматыку і ідэйны змест сучаснай беларускай літаратуры, пашырыць веды пра пісьменнікаў, чые творы ўжо вывучаліся, і пазнаёміць з тымі, чые творы ўпершыню ўведзены ў праграму.

Асаблівую ўвагу трэба звярнуць на прадстаўленасць сучаснай літаратуры шматлікімі пісьменнікамі пакаленнямі: класікі (П. Броўка, М. Танк, П. Панчанка, А. Куляшоў), “ваеннае пакаленне” (В. Быкаў, А. Пысін, М. Аўрамчык, А. Русецкі, Н. Гілевіч, А. Лойка, М. Арочка), “філалагічнае пакаленне” (Р. Барадулін, У. Караткевіч, А. Вярцінскі, П. Макаль, В. Зуёнак, Я. Сіпакоў, І. Пташнікаў, В. Кармазаў і інш.), сямідзясятнікі (А. Разанаў, Я. Янішчыц, Л. Галубовіч, Р. Баравікова, Т. Бондар і інш.); самая маладая генерацыя (В. Жыбуль, А. Хадановіч, В. Трэнас і інш.).

Наколькі гэтая прэзентацыя можа задаволіць чытацкія патрабаванні, узроставыя інтарэсы, нарэшце, павысіць матывацыю да чытання?

“Дзеці лічбавай эры” не толькі дастаткова даведаныя ў найноўшых інфармацыйных тэхналогіях, але і валодаюць “новай літаратурнай сітуацыяй” (Г. Кісліцына), а мастацкія пошукі самай маладой генерацыі пісьменнікаў выклікаюць жывы водгук у вучнёўскай аўдыторыі. На пытанне “*Што вы шукаеце ў найноўшай літаратуры?*” пры анкетаванні беларускага чытача* большасць адказала: праўду (не блытаць праўдзівасць і праўдападобнасць!) жыцця, надзённасць, мастацкасць, здольнасць выклікаць грамадскі рэзананс. Менавіта ў гэтай сістэме кардынат хацелася б разглядаць творчасць “маладых”. Да таго ж варта разглядаць статус пісьменніка з іншых пазіцый. Як справядліва заўважае А. Разанаў, «для мастацтва “маладых” не існуе. Як не існуе “сталых” ці “старых”. У ім іншае суаднясенне, іншыя катэгорыі – эстэтычныя, а не дэмаграфічныя». Творчасць “маладых” вызначаецца глыбінёй гуманістычных крытэрыяў, значным майстэрствам псіхааналізу, засяроджанай маральнай скіраванасцю да праблем сучаснага жыцця. Пісьменніцкай моладдзю рухае жаданне ствараць сапраўдную літаратуру, пра што сведчыць прызнанне беларускага прэзаіка А. Федарэнкі: “Ва ўсіх умовах – ці насоўвання, ці адсоўвання рынку – сапраўдны пісьменнік, які верыць у сілу Слова, будзе абাপірацца на цвярозасць, будзе аддзяляць хлусню ад праўды, прыме за арыенцір не чарговыя надзённыя заказы... а законы, напісаныя Тым, дзякуючы Каму існуюць і мы самі, і наша літаратура, і ўсё на свеце” [7, с. 6].

* Кожны з удзельнікаў апытання рэпрэзентаваў сябе як чытач. “Дыягнастычнае” апытанне праводзілася сярод вучняў XI класаў Ліцэя БДУ, устаноў агульнай сярэдняй адукацыі г. Мінска, Мінскай і Віцебскай абласцей.

Такім чынам, навучанне літаратуры ў сучаснай школе паставіла перад педагогічнай супольнасцю шэраг праблем, ад рашэння якіх залежыць працэс фарміравання чытача. Адно з магчымых рашэнняў праблемы – “упарадкаваць” бясконцыя кніжныя свет праз зварот да тых тэкстаў, якія цікавыя і даступныя для дзяцей пэўнага ўзросту, г. зн. адпавядаць псіхалогіі і запатрабаванням вучняў-чытачоў дзясятых гадоў XXI ст. “Дзеці выключна тонкія эстэты... Імі катэгарычна непрымальнае нехараства, немаладосць, нецікаваць” (А. Васілевіч). Вылучаныя намі на аснове прынцыпу культурамэтазгоднасці крытэрыі ўключэння твораў у вучэбныя праграмы па літаратуры не могуць быць прызнаны вычарпальнымі. Аднак, па нашым глыбокім перакананні, навукова абгрунтаваны адбор адзіных крытэрыяў паспрыяе павышэнню адукацыйнага статусу вучэбнага прадмета “Літаратура” ў сітуацыі занябання чытання.

Спіс літаратуры

1. Чудаков, А. П. Ложится мгла на старые ступени / А. П. Чудаков. – М., 2012. – С. 272 – 273.

2. Шалыгина, И. В. Современный мультимедийный урок : дидактические ориентиры в мире технологий / И. В. Шалыгина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://sk.edu3000.ru/urok.htm>. – Дата доступа : 13.03.2008.

3. Запрудскі, І. М. Па дарозе на Парнас. Атрыбуцыйныя даследаванні і пытанні рэцэпцыі беларускай літаратуры XIX стагоддзя / І. М. Запрудскі. – Мінск : БДУ, 2012. – 175 с.

4. Светловская, Н. Н. Обучение детей чтению : учеб. пособие для студ. пед. вузов / Н. Н. Светловская, Т. С. Пичеол. – М. : Издательский центр “Академия”, 1999. – 248 с.

5. Вучэбная праграма для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання : Беларуская літаратура : V – XI класы. – Мінск : Нацыянальны інстытут адукацыі, 2012. – 128 с.

6. Акудовіч, В. Разбурыць Парыж / В. Акудовіч. – Мінск, 2004; Кісліцына, Г. Новая літаратурная сітуацыя : змена культурнай парадэгмы / Г. Кісліцына. – Мінск, 2007; Ківель, І. “Новая літаратурная сітуацыя” : метадычны аспект / І. Ківель // Мова – Літаратура – Культура : матэрыялы VI Міжнар. навук. канф., г. Мінск, 28 – 29 кастр. 2010 г. : у 2 ч. / Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2011. – Ч. 2. – С. 254 – 259.

7. Федарэнка, А. Беларуская маскультуры не прадбацьца / А. Федарэнка // ЛіМ. – 1991. – 29 ліст.

Вольга ПРАСКАЛОВІЧ,

кандыдат педагогічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2013 год

МАЙ

Заканчэнне. Пачатак на с. 28.

10 мая – 130 гадоў з дня нараджэння Янкі Маўра (сапр. Фёдараў; 1883 – 1971), пісьменніка, перакладчыка, аднаго з пачынальнікаў беларускай дзіцячай літаратуры, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

110 гадоў з дня нараджэння Марка Моіна (1903 – 1969), акцёра, заслужанага артыста Беларусі

90 гадоў з дня нараджэння Віктара Трыхманенкі (1923 – 1998), прэзаіка

80 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Вітко, жывапісца

75 гадоў з дня нараджэння Івана Канановіча, прэзаіка

13 мая – 80 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Кішчанкі (1933 – 1997), жывапісца, мастака па габелене і манументальна-дэкаратыўным роспісе

14 мая – 105 гадоў з дня нараджэння Ніны Ватацы (1908 – 1997), бібліяграфы, літаратуразнаўца, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

16 мая – 75 гадоў з дня нараджэння Анатоля Луцэвіча (1938 – 2002), акцёра, заслужанага артыста Беларусі

18 мая – 75 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Казінца, дырыжора, педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі, народнага артыста Беларусі

20 мая – 90 гадоў з дня нараджэння Анатоля Кузьмічова (1923 – 2011), рускамоўнага прэзаіка, драматурга

90 гадоў з дня нараджэння Івана Сталярова, мастака-акварэліста, графіка, педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Алены Шастоўскай, жывапісца

21 мая – 110 гадоў з дня нараджэння Апанаса Атавы (сапр. Канановіч; 1903 – 1962), паэта

85 гадоў з дня нараджэння Івана Козела (1928 – 1970), драматурга

22 мая – 80 гадоў з дня нараджэння Рычарда Бутвілоўскага (1933 – 1977), кампазітара

75 гадоў з дня нараджэння Марыі Жабінскай, мастака дэкаратыўна-ўжыткавага мастацтва, мастацтвазнаўцы

24 мая – 90 гадоў з дня нараджэння Веры Дзехцярэнка (1923 – 2005), майстра мастацкай аплікацыі са лямкай па дрэве

90 гадоў з дня нараджэння Анатоля Марозава (1923 – 1994), мастака тэатра

85 гадоў з дня нараджэння Івана Панчанкі, прэзаіка, нарысіста

25 мая – 80 гадоў з дня адкрыцця Нацыянальнага акадэмічнага Вялікага тэатра оперы і балета Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Карызыны, паэта

75 гадоў з дня нараджэння Міхася Стрыгалёва (1938 – 2006), паэта, перакладчыка

70 гадоў з дня нараджэння Міколы Федзюковіча (1943 – 1997), паэта, перакладчыка

29 мая – 80 гадоў з дня нараджэння Міколы Гайдукі (1933 – 1998), беларуска- і польскамоўнага прэзаіка, паэта, публіцыста, крытыка; перакладчыка, краязнаўцы, фалькларыста, заслужанага дзеяча культуры Польшчы

80 гадоў таму выйшаў у свет культурна-грамадскі і літаратурны часопіс “Беларускі летапіс”. Выдаваўся да верасня 1939 г. у Вільні

Паводле картэкі БДАМЛМ.

АБАГУЛЬНЕНА-АСАБОВЫЯ СКАЗЫ

Абагульнена-асабовыя сказы маюць значэнне абагульненасці, інакш: іх галоўны член (дзеяслоў) абазначае такое дзеянне, якое ў аднолькавай ступені адносіцца да кожнага, г. зн. утваральнік дзеяння ўяўляецца абагульнена. Гэта аднастаўныя сказы, у якіх галоўны член, выражаны дзеяслоўнай формай, паказвае на адносіны дзеяння да любой асобы, на незалежнае дзеянне, прымету: *Век жыві – і век спялі адвагу* (С. Законнікаў). *Долі не ладзяць з чаратоў, футра не шыюць з кратоў* (В. Аколава). *Сябра за грошы не купіш* (Прыказка).

Семантычная асаблівасць дзеяслоўных формаў галоўнага члена такіх сказаў у тым, што дзеянне граматычна абмяжоўваецца пэўным часавым планам, хоць фактычна выражаецца значэнне пазачасавасці: дзеянне, прымета, пра якія гаворыцца, не прывязаны да канкрэтнага часу, яны сталыя, пастаянныя.

Для выражэння абагульненага значэння найчасцей выкарыстоўваюцца дзеясловы ў форме 2-й ас. адз. л. цяперашняга і будучага часу абвеснага ладу, а таксама дзеясловы загаднага ладу: *Калі раіш суседу, то абмазгуй да следу* (Прыказка). *Жыццё не распішаіш доктарскім парадкам* (П. Броўка). *Змяні свой вузенькі настрой на шырыню людскіх настрой* (П. Глебка). *Лепш напасвіш – больш надоіш* (Прыказка). *Душы на далонь не вымеш ды не накажаіш* (Прыказка).

Формы дзеяслова 2-й ас. адз. л. цяперашняга і будучага часу, а таксама загаднага ладу – тыповыя для выражэння агульных палажэнняў, павучэнняў, парад, для фармулёўкі законаў. Яны больш канкрэтна выражаюць абагульненне, вывад, заключэнне: ім аддаецца перавага ў якасці галоўнага члена абагульнена-асабовых сказаў. Як адзначае В. Вінаградаў (гл.: Грамматическое учение о слове. – М., 1972. – С. 365), “формы 2-й асобы больш абстрактныя, чым формы 1-й асобы. Трацячы прамыя адносіны да канкрэтнага суб’екта, яны набываюць абагульненае значэнне”, таму і дзеянні канкрэтнай асобы, выражаныя формай 2-й ас. дзеяслова, носяць абагульнены характар: *Помнікам віны не заглядзіш* (А. Рылько). *Святую наіўнасць маленства ў старасці не перанясеіш* (Я. Брыль). *У яго ж на Каляды снегу не дапрасішся* (Прыказка). *На дзень станеш – на два адстанеш* (Прыказка). *Бяздон не небыцця адолець зможаіш, калі свае гады на плён памножыш* (П. Макаль).

Аднак дзеяслоў можа абазначаць абагульненае дзеянне і праз форму 3-й ас. мн. л. абвесна-

га ладу: *За волю, веды плацяць галавой* (Н. Мацяш). *За аднаго вучанага дзесяць нявучаных даюць* (Прыказка). *Каго ведаюць за работу, а каго – за суботу* (Прыказка).

Бываюць выпадкі, калі галоўным членам абагульнена-асабовых сказаў выступаюць дзеясловы 1-й ас. мн. л. абвеснага ладу: *Што маем – тое спажываем* (Прыказка). *Шукаем сцэжак неведомых, чужыя топчам бальшакі, а песні нас чакаюць дома, ля цёплай матчынай шчакі* (Г. Бураўкін). *На гонары далёка не заедзем* (І. Шамякін). *Увосень за стол просім* (Прыказка). *Як маем, так ужываем* (Прыказка), а таксама дзеясловы 1-й асобы адз. л. абвеснага ладу: *Чужую бяду рукамі развяду, а да свайго розуму не прыкладу* (Прыказка).

Асноўнае прызначэнне абагульнена-асабовых сказаў – вобразнае выражэнне агульных меркаванняў, шырокіх абагульненняў, таму форму такіх сказаў маюць многія народныя прыказкі: *Маеш дачку – май і гарэлачку ў глячку. Не біце вяроўкамі, павучайце гаворкамі. Сэрца на аброці не ўтрымаеш. Што змолду навучышся, на старасці як знойдзеш. Што жывём, то вучымся. Жывучы, усім не ўнаровіш. Глыбей узарэш – болей збярэш.*

Заўвага. Даследчык І. Лепешаў, аналізуючы прыказкі, якія маюць форму абагульнена-асабовых сказаў, звяртае ўвагу на іх пераносна-вобразны характар, гаворыць пра фармальнасць сінтаксічных сувязей паміж іх кампанентамі і лічыць, што ў такіх сказах немэтазгодна вызначаць галоўныя і даданыя члены (гл.: З дыскусійных пытанняў сінтаксісу // Актуальныя пытанні беларускай лінгвістыкі: зб. навук. арт. – Мінск, 2002). Але заснавальнік беларускай фразеалогіі і парэміялогіі Ф. Янкоўскі, параўноўваючы фразему і прыказку, адзначае: “...калі фразема ў сінтаксічных адносінах – звычайна член сказа і сінтаксічна непадзельная, то прыказка сінтаксічна падзельная, яна можа быць не толькі простым сказам, а і складаным...” (гл.: Сучасная беларуская мова. – Мінск, 1984. – С. 84).

Абагульнена-асабовыя сказы шырока ўжываюцца ў мастацкіх апісаннях, у філасофскіх разважаннях у такіх выпадках, калі яны дапамагаюць намаляваць карціну тыповага, заканамернага ў гэтай сітуацыі працякання дзеяння або праяўлення стану – менавіта тыповасць і становіцца сітуацыйнай асновай значэння абагульненасці: *Любуешся прыгажосцю восеньскага лесу, філасофскі разважаючы пра хуткаплын-*

насць жыцця (Я. Брыль). *Падвойная работа думкі: чытаеш, засвойваеш чыёсьці і думаеш пра сваё* (Я. Брыль). *Калі ж паддацца, каб кожны, хто крытыкуе, вырваў у цябе на пяру ці на два – далёка не заляціш* (Я. Брыль).

У крытычных артыкулах, у публіцыстыцы абагульнена-асабовыя сказы дапамагаюць надаць меркаванням большую аб'ектыўнасць: *Ганячы практыку "марынавання" твораў, асэнсоўваеш і тое, што некаторыя з іх лепш было б не друкаваць* (А. Сідарэвіч).

Даволі часта ў мастацкай літаратуры абагульнена-асабовыя сказы служаць для адлюстравання свету думак і адчуванняў, перажыванняў аўтара. Форма ўсеагульнасці дапамагае пісьменніку, не выяўляючы ўласных пачуццяў, далучыць да іх чытача, прымусіць яго суперажываць. Такая форма выражэння думак, як адзначаў А. Пяшкоўскі (гл.: *Русский синтаксис в научном освещении*. – М., 1956. – С. 375), "з'яўляецца тым мостам, які злучае асабістае з агульным, суб'ектыўнае з аб'ектыўным": *Ды ці заўсёды дойдзеш да згоды паміж тым, што адчуваеш у сэрцы і што робіш?* (І. Чыгрынаў). *З гадамі ўсе дні пачынаеш любіць* (М. Танк).

Адна з самых важных семантычных асаблівасцей абагульнена-асабовых сказаў заключаецца ў тым, што яны ўжываюцца пры выражэнні толькі такіх назіранняў, якія з'яўляюцца бясспрэчнымі, аксіяматычнымі, паколькі яны натуральна выцякаюць з аб'ектыўных асаблівасцей пэўных з'яў ці сітуацый. На гэтай аснове ў абагульнена-асабовых сказах узнікаюць мадальныя значэнні магчымасці, немагчымасці, неабходнасці, непазбежнасці, аб'ектыўнай абумоўленасці пэўных назіранняў: *Другіх не напракай і не вучы, а наспрабуй сябе перамагчы* (С. Грахоўскі). *Гісторыю зямлі маёй цярплівай падручнікам вучнёўскім не ахопіш* (С. Законнікаў).

Значэнне аб'ектыўнай абумоўленасці пэўных назіранняў наглядна праяўляецца тады, калі абагульнена-асабовы сказ уваходзіць у састаў складаных сказаў з адносінамі ўмовы, прычыны, выніку. На першым месцы ў такіх структурах звычайна знаходзіцца абагульнена-асабовы сказ: *Аб запанаваным мар употай – не будзеш знацца з адзінотай* (В. Жуковіч). *Калі вучаць, не бажыся, калі б'юць, не прасія* (Прыказка). *Загляні цяпер да нарачанаў. Раз вугра іх тлустага з'ясі, пра цану не станеш больш спрацацца* (П. Панчанка). *Служы на чоўне долі веслярком у ворыве, як у бязмежным моры!* (П. Макаль). *А павярніся назад – і ўбачыш яшчэ адно дзіва прыроды – лес* (І. Шамякін). *Ідзеш на дзень – хлеба бяры на два* (Прыказка). *Пасееш вецер – буру пажынай!* (П. Макаль).

Нягледзячы на тое, што асноўная стылістычная сфера выкарыстання абагульнена-асабовых

сказаў – размоўна-бытавая, а таксама мова мастацкай літаратуры, такія аднастаўныя сказы, пераважна з галоўным членам дзеясловам 3-й ас. мн. л., ужываюцца ў навуковых тэкстах для абазначэння звыкласці таго ці іншага дзеяння: *Масты ўзводзяць цераз рэкі і іншыя вадасцёкі, цераз дарогі, яры і цясніны. Паводле прызначэння адрозніваюць пешаходныя, аўтадарожныя і чыгуначныя* (БелЭн). *Для стварэння высокага напружання выкарыстоўваюць акумулятарныя батарэі разам з індукцыйнай ішпуляй або магнета* (БелЭн).

Функцыянальнае прызначэнне абагульнена-асабовых сказаў – перадаць вывад, агульнае палажэнне, каб ахарактарызаваць або вылучыць якую-небудзь з'яву. У гэтым іх семантычнае адрозненне ад няпэўна-асабовых сказаў, функцыянальнае прызначэнне якіх – паведамленне пра дзеянне, канстатацыя факта яго існавання.

Семантыка абагульнена-асабовых сказаў спрыяе іх актыўнаму ўключэнню ў мастацкія і публіцыстычныя тэксты, даволі частыя яны ў размоўным стылі. Ужыванне такіх сказаў у афіцыйных паперах (дакументах) і навуковых тэкстах абмежаванае.

Заўвага. Некаторыя даследчыкі сінтаксісу простага сказа лічаць, што зыходзячы з асноўнай семантычнай прыметы абагульненасці "неправамерна і немэтазгодна вылучаць іх [абагульнена-асабовыя сказы] толькі ў групе аднастаўных асабовых сказаў, паколькі такая семантыка ўласціва сказам рознай структуры: інфінітыўным і безасабовым, у тым ліку і двухстаўным, а таму варта гаварыць пра сказы з абагульненым значэннем" (Рамза Т. Р. *Сінтаксис простага сказа*. – Мінск, 2002. – С. 84).

Паводле структуры сказы з абагульнена-асабовым значэннем могуць быць двухстаўныя, калі пры дзеяслове 2-й ас. адз. л. цяперашняга ці будучага часу абвеснага ладу, а таксама загаднага ладу ўжываецца асабовы займеннік *ты*, які фактычна страчвае сваё лексічнае значэнне і выступае толькі як агульны паказчык асобы. Наяўнасць такога, па сутнасці фармальнага, дзейніка не змяняе сэнсу сказа, ён захоўвае сваё тыповае абагульненае значэнне. Гэта асабліва выразна відаць у сказах, якія ўжываюцца ў паэтычных тэкстах, дзе выкарыстанне займенніка нярэдка патрабуе рытм вершаванага радка: *Гэта ж добра вядома старым і малым: на рабоце не возьмеш гарбом ты адным* (У. Дубоўка). *Так заўсёды бывае: не можаш ніяк пагадзіцца з аднастайнасцю рэчаў, і звычай, і фарбаў, і слоў, і зямля невядомая ноччу вясноваю сніцца, і ты марыш пра лёгкія крылы залётных буслоў* (П. Панчанка). *Ці ты плач, ці галасі, то рады не дасі* (Прыказка). *Калі трывога паласне твае балючыя ўспаміны,*

над *Белай Руссю белы снег ты прыгадай хоць на хвіліну* (А. Грачанікаў). Граматычная аснова такіх сказаў складаецца з двух галоўных членаў, што не дазваляе лічыць іх аднастаўнымі. Двухстаўныя сказы з абагульнена-асабовым значэннем ужываюцца параўнальна рэдка. Абагульнена-асабовыя сказы, як правіла, аднастаўныя (гл.: Граматыка беларускай мовы. Ч. 2. Сінтаксіс. – Мінск, 1986. – С. 218).

Кантрольныя пытанні і заданні

1. Якія сказы называюцца абагульнена-асабовымі?
2. Назавіце спосабы граматычнага выражэння галоўнага члена абагульнена-асабовых сказаў.
3. У чым спецыфіка семантыкі абагульнена-асабовых сказаў?
4. Якое функцыянальнае прызначэнне абагульнена-асабовых сказаў?
5. У якіх стылях мовы выкарыстоўваюцца абагульнена-асабовыя сказы?
6. Якія ёсць меркаванні даследчыкаў сінтаксісу простага сказа адносна правамернасці вылучэння такіх канструкцый у асобны тып аднастаўных сказаў?

ПРАКТЫКАВАННІ

1. Выпішыце спачатку аднастаўныя асабовыя, пасля – безасабовыя сказы. Падкрэсліце іх галоўны член, назавіце спосабы яго выражэння ў асабовых сказах. Назавіце від асабовых сказаў.

- 1) Чую чабору настой, бачу жытоў калыханне... (В. Жуковіч).
- 2) Не стаў сабе дачасна помнік і ў неўміручасць не спяшы (П. Панчанка).
- 3) І драбнату даводзіцца страчаць... (Е. Лось).
- 4) Потым гасцей як нейкім ветрам пазрывала з лаваў і панесла ў польцы “з падкіндэсам” (П. Васючэнка).
- 5) Не з чаркі – з сэрца роднага народа, пюня-мова, п’ю цябе да дна (Л. Геніюш).
- 6) Друкаванага слова баяліся (С. Астравец).
- 7) З нічога паўстаюць не для нічога (А. Разанаў).
- 8) Адноўчы ёй [Біруце] прынеслі шчыт таго рыцара (А. Наўроцкі).
- 9) Як цяжка мне гордую голаў насіць у горкім сутонні сумоты! (Я. Янішчыц).
- 10) У пакоі цёмна. Гэтак жа цёмна і за шклом, прыхаваным цяжкімі зялёнымі шторами (В. Гігевіч).
- 11) Яшчэ выганяюць на пашу кароў – далей ад вёскі, у лес (М. Стральцоў).
- 12) На крадзеным не пасыцееш (Прыказка).
- 13) Усё жыццё жывём расстаннем (Прыказка).
- 14) Але ж не зраўняеш кошаную цімафееўку з лекавым, пахучым, як чай, сенам (А. Жук).
- 15) О, Бацькаўшчына, боль свой перасіль. Паўстань сама, ніхто з крыжа не здыме, зірні на свет вачыма маладымі, вядзі свой шлях, падмогі не прасі і даражы сваім свяшчэнным імем – сябе распнуць ты болей не дасі (В. Жуковіч).

2. Назавіце структурныя і семантычныя прыметы абагульнена-асабовых сказаў, акрэсліце спосабы выражэння іх галоўнага члена.

- 1) Рачной мятай, мядовым водарам мурагоў настоена паветра. Хоць бяры чай заварвай з гэтага густага пахучага настою! (А. Бялевіч).
- 2) Глядзіце зверху ўніз на травы ці на ваду, не на людзей (П. Панчанка).
- 3) Жывіце, людзі добрыя, буйней, і цешцеся, і цешце без апаскі (Е. Лось).
- 4) За даверлівасць плацяць дорага (А. Сербантовіч).
- 5) З-за вуха не сячы, пакуль не абмазгуюш (В. Зуёнак).
- 6) Гусям, княжа, не пішучь законаў (Я. Купала).
- 7) Дзе вяселле п’юць – там і чаркі б’юць (Я. Янішчыц).
- 8) Духоўным карміцца змоладу хлебам (В. Аколава).
- 9) Ды памяць, як лішні вагон, не адчэпіш. І без яе наперад не рушыш (П. Макаль).
- 10) Не паміраюць ад каханья, а паміраюць без яго (З. Дудзюк).
- 11) Змагайся, каб святое не звалося (А. Глобус).
- 12) Не згарыш ніколі, браце, калі бусел ёсць на хаце (Прыказка).

3. Прачытайце прыказкі, прааналізуйце іх змест і структуру. Выпішыце спачатку прыказкі – аднастаўныя абагульнена-асабовыя сказы, пасля – двухстаўныя сказы з абагульненым значэннем.

- 1) Бацькаўшчыны не купляюць і не прадаюць.
- 2) Адным калом плоту не падапрэш.
- 3) Ты бярэш зямлі жменю, а яна абдымае цябе ўсяго.
- 4) Без зярніны не пад’ясі свініны.
- 5) Без працы не будзеш есці калачы.
- 6) Харакство прыгледзіцца, а розум спатрэбіцца.
- 7) Летнюю часіну зімовым тыднем не замениш.
- 8) Добрая гаспадыня шануе краскі, ды не на ніўцы.
- 9) Розуму на кірмашы не купіш.
- 10) Любіць увесць свет лагодны прывет.
- 11) Праўды на базары не купіш.
- 12) Адною падзякаю не пражывеш.
- 13) Адным гарбузікам не пад’ясі.
- 14) З кішэні каня не накорміш.
- 15) На ўбітай дарозе трава не расце.
- 16) Ты гамоніш, а ён – шмыг.
- 17) Кропляю мора не напоіш.
- 18) Што ўлетку нагою падкінеш, тое зімою рукою падымеш.
- 19) Бяздоннай бочкі не напоўніш.
- 20) З незабітага ліса футра не пашыеш.
- 21) З пустога цэбра вады не набярэш.
- 22) І на здаровай яблыні гнілы яблык знойдзеш.

4. Прачытайце, спішыце складаныя сказы з састаўнымі часткамі ў форме абагульнена-асабовых сказаў. Вызначце сінтаксічныя адносіны паміж часткамі гэтых сказаў. Раствлумачце пастаноўку знакаў прыпынку.

- 1) Закончыш жніво ў пору, будзе што вазіць у камору.
- 2) Дзе пюць, туды ідзі, дзе сварачца – абыдзі.
- 3) Прыглядай гасцей, каб хадзілі часцей.
- 4) Конь вырвецца – дагоніш і зловіш, а слова вырвецца – не зловіш.
- 5) Не ганіся за вялікім, бо малое страціш.
- 6) Пачынаеш – думай, як будзеш канчаць.
- 7) Не адкладай на заўтра, што паспееш зрабіць сёння.
- 8) Слоўка як птушка: выпусціў – не вернеш.
- 9) Не зважай на ўраджай, а жыта сей.
- 10) Сёння зробіш – заўтра як знойдзеш.
- 11) Рабі

не тады, калі хочаш, а тады, калі можаш. 12) За багаццем пагонішся – дабра не будзе. 13) Навучыўся сказаць, навучыся змаўчаць. 14) У запас не наспішся, у запас не нагуляешся. 15) Не махай надта рукамі, калі сілы брак. 16) Калі маеш грошы, то не будзеш хадзіць босы. 17) Каля вады намочышся, каля агню апячэшся. 18) Не ўгадаеш, дзе знойдзеш, а дзе згубіш. 19) Шчасце не птушка, не зловіш. 20) Як ні куляешся, а ўсё памыляешся. 21) Як паедзеш у аб'езд, прыедзеш пад абед, а як паедзеш на прасцень, прастаніш цэлы дзень.

5. Са зборнікаў беларускіх прыказак выпішыце шэсць, якія маюць структуру абагульнена-асабовых сказаў.

6. Прааналізуйце аднастаўныя сказы з твораў Васіля Жуковіча. Вызначце іх тып і спосаб выражэння галоўнага члена.

1) Аніколі, нідзе не зашкодзіць словы маёй мамы паўтарыць. 2) Ад іх [вершаў] гаючым вее ледам, суровай дыхае зімой... 3) Магутныя такія маеш крылы на радасць ці на мукі на зямлі? 4) Але проста звярамі называюць двухногіх драпежнікаў лютых. 5) Ад дэпрэсіі, ад стрэсу не спяшайцеся ў аптэку. 6) Не завіце радзіму малой. 7) Прадвесне, шчырае прадвесне. 8) Нам бы спыніць выміранне нацыі, каб не згубіцца ў сусвеце! 9) Ахоўнікаў скарбаў нам век нестася. 10) Маліцца на родную мову нам трэба. 11) Залатая пара лістапада. 12) І вось крыжы, крыжы, крыжы... Але ж не памяці правалы. 13) І ў тумане, глядзі, трымай абраны ўсёй душой кірунак. 14) Стамляць не стану пералікам. 15) Цябе аддавалі з цвярозай выгодай.

7. Спішыце. Вызначце, якія з прыведзеных сказаў аднастаўныя, а якія двухстаўныя. Раствлумачце арганізацыю іх граматычных саставаў.

1) Ціхі след. Зорны шлях. І ваколіца. Над рачулкай вярбіна мая ледзь трымціць, свавольніца (К. Кірэенка). 2) Спёкі не страшна з табой, летняга ветру дыханне (В. Жуковіч). 3) А кантралёрамі на гэтым шляху слухна ставяць такіх памяркоўных людзей, як Ракаў (П. Васючэнка). 4) Рэкі блакітнымі каснікамі палі і лугі абвілі (В. Вітка). 5) Прыгажуня, твой белы паркаль, не прасі, ні за што не прымеру (Г. Міклашэвіч). 6) Уявіце сабе лета, прыпяцкі прастор, цэлыя суткі вольнага часу пасля алімпійдскіх змаганняў (А. Наварыч). 7) Празрысты верасень. Ранняя восень... (В. Адамчык). 8) А верш адпачынку не просіць (П. Панчанка). 9) А заўтра па-новаму не ўмею, а па-старому ўмею – не магу (А. Разанаў). 10) Восенню ўздоўж дарогі пасадзілі маладыя хвойкі (І. Навуменка). 11) Шляхі марскія ўспамінаць не грэх... (П. Панчанка). 12) Вакзальны развітальны звон. Вагоны з песнямі і смехам (А. Пысін). 13) А ты, Янка, не зважай на кажух падраны! (Я. Колас). 14) Па здзейсненых казках, радках непаўторных паэм, па колеры шчасце шукаем дарогі свае (В. Лукша). 15) Затулі мяне песняй жывою, святою ад нягод, ад маны, ад самоты, ад здрады... (Г. Міклашэвіч). 16) Люблю гамонку векавых бароў і шчыра, як каханай, прызнаюся: бары такія толькі ў Беларусі (К. Камейша). 17) Гаворым аб чацвёртым, як жывым (Я. Крупелька).

Ніна ГАЎРОШ,

кандыдат філалагічных навук,

Ніна НЯМКОВІЧ,

кандыдат філалагічных навук.

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.

Цікава ведаць

СТРУКТУРНЫЯ КАМПАНЕНТЫ СЛОЎНІКАВАГА АРТЫКУЛА

Базавая адзінка слоўніка – слоўнікавы артыкул – складаецца з некалькіх зон апісання. Кожная зона змяшчае адмысловы тып слоўнікавай інфармацыі. Першая зона – лексічны ўваход, вакабула ці лема. Часта ў вакабуле паказваецца націск. Лексічны ўваход звычайна вылучаюць паўтлустым шрыфтам. У тлумачальным слоўніку пасля лексічнага ўвахода часцей за ўсё змяшчаецца зона граматычнай інфармацыі і зона стылістычных памет. У якасці граматычнай інфармацыі пра слова ў тлумачальных слоўніках падаецца прыналежнасць да часціны мовы, характэрныя граматычныя формы (напрыклад, для назоўнікаў – форма роднага склону адзіночнага ліку і ўказанне на род). Ком-

плекс стылістычных памет дае ўяўленне пра абмежаванні ва ўжыванні слова: літаратурная мова vs. дыялекты, тэрмін vs. не тэрмін; розныя стылі літаратурнай мовы. Наступная – зона значэння, якая падзяляецца на асобныя падзоны: нумар значэння; дадатковыя граматычныя і стылістычныя паметы; зона тлумачэння; зона прыкладу / ілюстрацыі; зона адценняў значэння. У тлумачальных слоўніках слоўнікавы артыкул, як правіла, заканчваецца зонай фразеалагізмаў. Акрамя таго, для больш поўнага апісання слова ў некаторых выпадках прыводзіцца этымалагічная ці гістарычная інфармацыя – зона этымалогіі.

Паводле матэрыялаў інтэрнэту.

Алена САЛАМЕВІЧ

МНЕМОНІКА ПРЫ ВЫВУЧЭННІ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Заканчэнне. Пачатак у №№ 2, 4, 9 за 2011 г., №№ 1, 2 за 2013 г.

Вобразнасць мае вялікае значэнне для паспяховага запамінання нумароў, слоў, словазлучэнняў, сказаў, тэкстаў, розных правілаў. Старажытнагрэчаскія вучоныя і прамоўцы менавіта для лепшага запамінання тэкстаў распрацавалі мнеманічныя прыёмы, з дапамогай якіх уяўлялі сябе падарожнікамі па знаёмых мясцінах, прычым кожная мясціна звязвалася з тэмай, якую трэба было запомніць. Падчас выступлення прамоўца ў думках наведваў гэтую мясціну і выклікаў у памяці звязаны з ёю вобраз [1, с. 376].

БЕЗАСАБОВЫЯ СКАЗЫ І ВОБРАЗНАСЦЬ

Пасля тлумачэння тэмы “Безасабовыя сказы” выкладчык можа прапанаваць вучням, абітурыентам скласці тэкст, у якім будуць толькі безасабовыя сказы. Ставіцца задача стварыць такую карціну. *Надвор’е стала вельмі дрэнным, неба накрылі хмары, пачаўся дождж. Ад гэтага настрою у героя тэксту нагоршыўся. Назаўтра неба праяснілася і прыйшло цяпла. Герой хоча выйсці на вуліцу, знайсці сяброў (сябровка). Месца, дзе збіраюцца дзеці, аказалася пустым; наш герой шукае сяброў, але не знаходзіць (быў выхадны дзень апошніх дзён лета, зачыненая аказалася нават школа). Герой сумуе.*

Змест перададзены двухсастаўнымі сказамі. Новы тэкст павінен змяшчаць толькі аднасастаўныя безасабовыя сказы, якія будуць мець значэнні сутачных змен, атмасферна-метэаралагічных з’яў прыроды, праяў стыхійных сіл прыроды; будуць перадаваць фізічны і псіхічны стан чалавека, мець значэнне схільнасці чалавека да пэўных дзеянняў і станаў, мець агульнае значэнне мадальнасці і г. д. [2, с. 19 – 50]. Назавём тэкст “Тані сумна”, у ім павінны адлюстравана падзеі, якімі Таццяна не можа кіраваць і якія выклікаюць у дзяўчыны нядобры настрой. Бо менавіта працэсы, якімі кіраваць немагчыма, часцей выклікаюць негатыўныя, а не пазітыўныя эмоцыі [2, с. 51].

Тані сумна*

(безасабовыя сказы)

Хмарай неба зацягнула,
Ў вёсцы пацягнула.Раптам холадам падзьмула,
Потым загрымела.Раздажджылася... У хаце
Холадна, маркотна.Ці не лепей, калі будзе
Душна і спякотна?Ды назаўтра, як разднела,
Хмары разагнала.
На дварэ зноў пацяплела,
Ў небе ясна стала.Захацелася так Тані
Выйсці з сваёй хаты,
Пашукаць сваю кампанію –
Сябровка заўзятых.Без іх спеву, лепятання,
Радаснага гоману
Неяк надта сумна Тані,
Не сядзіцца дома ёй.Ў садзе пахне мятай, ружай,
Дыхаецца свежа,
Так прыемна, што няма ўжо
Дажджавой мярэжы.Але неяк падазрона
Ціха ля рабінак.
Можа, яшчэ вельмі рана,
Раз няма дзяўчынак.Ды на вуліцы таксама
Не чуваць нікога.
Не відаць людзей ля храма
І на ўсіх дарогах.Тані стала яшчэ болей
Непрыемна й сумна.
Трэба пашукаць у школе –
Там нібыта шумна.Падалося так, няйначай:
Ў школе не ажыўлена,
Падышоўшы, можна ўбачыць:
Там зусім зачынена.Так не па сабе Таццянеццы,
Што, відаць, не ўдасца
Сёння зладзіць гулі, танцы,
Песняў наспявацца.Звечарэла. Ціха стала...
Пахне мацыёлай...
Як жа не паішанцавала
Танечцы вясёлай!

У дадзеным тэксце не адлюстраваны толькі выказнікі, якія выражаюцца прэдыкатывым прыслоўем (са значэннем псіхічнага стану чалавека) і інфінітывам: **Цяжка размаўляць з такім чалавекам; Прыемна адпачываць на беразе возера.** Пры адваротным размяшчэнні кампанентаў сказ пера-

* Аўтар усіх вершаванняў – А. Саламевіч. – Заўвага рэд.

творыцца ў двухсастаўны: *Размаўляць з такім чалавекам цяжка; Адпачываць на беразе возера прыемна*. Гэта павінны памятаць абітурыенты: у 2007 г. на ЦТ было заданне вызначыць, ці з’яўляецца інфінітыў выказнікам у сказе *Размаўляць з настаўнікам нам было цікава*, паводле адказу: не з’яўляецца, ён тут дзейнік. *Было цікава* (або толькі *цікава*, калі звязка *было* адсутнічае) – выказнік [3, с. 43]. Не прадстаўлены і сказы тыпу *Мне няма чым пахваліцца* з трохкампанентным выказнікам. Калі тэкст складаецца праявічы, то лягчэй будаваць сказы і тады можна выкарыстаць усе выпадкі выражэння выказнікаў у безасабовых сказах. Над складзенымі тэкстамі павінна весціся калектыўная праца: вучні разбіраюць кожны сказ і тлумачаць, чым выражаны ў іх выказнік, якое значэнне ён мае.

АДМЫСЛОВЫЯ БЕЛАРУСКІЯ КАНСТРУКЦЫІ І ВОБРАЗНАСЦЬ

У публікацыях па мнемоніцы мы спыняліся на асаблівасцях ужывання ў беларускай мове канструкцый з прыназоўнікам *на*, прыводзілі прыклады няправільных для нашай мовы канструкцый (2011, № 9, с. 66 – 67). Слоўнікі ранейшых гадоў дапускалі ўжыванне *на* з давальным склонам назоўніка ці займенніка ў адзіночным ліку. У 2012 г. выдавецтва “Беларуская энцыклапедыя імя Петруся Броўкі” выпусціла 10-е выданне “Русско-белорусского словаря” [4, с. 677 – 679], а таксама 4-е выданне “Беларуска-рускага слоўніка” [5, с. 635 – 636], у якіх, нарэшце, канчаткова вырашана пытанне на карысць ужывання прыназоўніка *на* з месным склонам: *по Северному Кавказу – на Паўночным Кавказе; по гладкому дну – на гладкім дне; выбрать по своему желанию – выбраць па сваім жаданні; по морскому обычаю – па марскім звычай* і г. д.

Мы таксама адзначылі (у № 9 за 2011 г.), што ў нашай мове вельмі шмат адмысловых сінтаксічных канструкцый, якія адрозніваюцца склонам залежнага кампанента (а часта і прыназоўнікам пры ім) ад падобных канструкцый у рускай мове: *издеваться над ним – здэкавацца з яго, благодарить друга – дзякаваць сябру* і інш. (с. 67 – 68). Выпускнік школы павінен запомніць вялікую групу ўласцівых нашай мове канструкцый, бо іх пераклад (правільны ці няправільны) з рускай мовы на беларускую даецца на ЦТ, абітурыент павінен адзначыць правільны пераклад (ці няправільны, у залежнасці ад умовы). На занятках я заўсёды рэкамендую кнігу “Культура мовы” П. Сцяцко, дзе падаюцца табліцы з такімі канструкцыямі [6, с. 89 – 90.] Гэты аўтар даўно змагаецца за чысціню беларускай мовы, нават такія словазлучэнні, як *работа над ошибками, задание на дом*, рэкамендуе перакладаць *выпраўленне памылак* і *адпаведна заданне дадому*. Для ўдалага запамінання адмысловых беларускіх канструкцый навучэнцам

прапануецца аб’яднаць іх у лагічны рад, стварыць, напрыклад, вобраз сябра, бацькі, найлепшага кіраўніка (боса), які будзе выконваць розныя дзеянні, што перадаюцца дзеясловамі *дзякаваць, прабачыць, дараваць, цешыцца, ажаніцца, дзівіцца, паляваць* і г. д. Тэкст заўсёды лепш запамінаецца, калі ён вершаваны. На жаль, у нашых знакамітых паэтаў няма твораў, спецыяльна насычаных такімі канструкцыямі. Таму некаторыя абітурыенты ўжо вывучылі на памяць ніжэйпрыведзены вершаваны тэкст і з поспехам выкарысталі яго пры адказах на пытанні на цэнтралізаваным тэсціраванні: у прапанаваным тэксце ўсе канструкцыі правільныя для беларускай мовы.

Дыфірамб

З нагоды дня народзін запрасілі –
На стол святочны ты спячы пірог,
Калі ж прыгатавання не асіліш,
Не ідзі з пустою сумкай на парог.

Схадзі на торт, цукеркі ці пячэнне
(Тут выбірай ужо на ўласны густ).
Перапрасі: “*Даруй мне за спазненне:*
Праз клопаты не быў а сёмай тут”.

Як возьмеш слова – стань *пры мікрафоне,*
(А не сабе самому мармычы).
На поўны голас у мажорным тоне
На адрас сябра дыфірамб скажы:

“Наш мілы дружа як дырэктар фірмы
Працуе больш за ўсіх узятых нас,
І два разы на дзень для добрай формы
Ён ранкам бегае і ў позні час.

Слаборніцтвы *на боксе і футболе*
Наш юбіляр глядзець не праміне.
На вашу думку, зможа ён дазволіць
Паздэкавацца з сябра альбо не?

Скажу вам *над сакрэтам:* не, не зможа.
З *загадчыка* аддзела ён не кпіць,
Прабачыць вам за промах, дапаможа
Памылак выпраўленні дарабіць.

Паводле аўтара славутага прэм’еру
Ён з калектывам разам паглядзіць.
На ўзор сучасны створана ім сфера
І ў *адпаведнасці з законам* будзе жыць.

У *выхадныя дні* імкнецца ў тую хату,
На поўдзень што ад *горада* стаіць,
Бо сына там чакаюць мама і тата.
Ён едзе *лесам, полем* ён імчыць.

Два *выхадныя дні* там папрацуе,
У *ягады* паходзіць і ў *грыбы,*
Падзякуе бацькам, іх пацалуе...
Глядзіш: у *горад* ён ізноў прыбыў.

Калі наш дружа толькі *ажаніўся*
З *каханай, маладзейшай* за яго,
У *дом на пяць паверхаў* пасяліўся,
Што за *тры крокі* ад *жытла* майго.

Мы з хуткасцю *сто метраў за хвіліну*
Разоў мо дзвесце ў накірунку да лясоў
 Са стрэльбай беглі цераз ручаіны:
На качак палявалі і зайцоў.

На заклік жонкі ўсё парамантуе,
Пад рост дзяцей падгоніць крэслы, стол,
 Ён часу на сыночкаў не шкадуе:
 Гуляе з імі ў шашкі, баскетбол.

Змайструе самалёцік заліхвацікі –
 І *цешыцца з цікаўнасці сыноў,*
 Што *дзівяцца з прыдуманай ім цацкі,*
 З *умельства бацькавага, з мудрых слоў.*

Расказвае *пра флору і пра фаўну,*
Па старажытных возіць гарадах.
Ля самай Свіслачы наш дружа слаўны
 Будзе для сямейкі ўласны дах.

Я зычу сябру мець багацце, радасць
 І надалей *найлепшым босам быць,*
Не захварэць на хітрасць ці на зайздрасць,
Па Божых заповедзях век пражыць.

Тэкст змяшчае больш за 50 адметных беларускіх канструкцый. У яго ўвайшлі не толькі прыклады з табліц П. Сцяцко, але і іншыя словазлучэнні. Па-беларуску правільна ўжываць родны склон назоўніка (займенніка), калі пры дзеяслове ёсць адмоў: *не асіліш прыгатавання, не шкадуе часу*; перавагу трэба аддаваць прыназоўніку *пра: расказвае пра флору і пра фаўну*; прыналежны прыметнік у родным і давальным склонах у адрозненне ад рускай мовы мае поўную форму: *з умельства бацькавага, бацькаваму ўмельству*; пры лічэбніках 5 – 20, 25 – 30, 200 і г. д. трэба ўжываць родны склон назоўніка: *дзвесце разоў* (а не *дзвесце раз, пяць раз*); прыметнік у пэўнай ступені параўнання павінен мець поўную форму і залежны кампанент у форме вінавальнага склону з прыназоўнікам *за: маладзейшай за яго* (ці *маладзейшай, чым ён; маладзейшай, як ён*; ужываецца і форма роднага склону залежнага кампанента з прыназоўнікам *ад: маладзейшай ад яго*). У тэкст увайшлі словазлучэнні *прабачыць вам* (рус. *простит вас*), *на качак палявалі і зайцоў* (за *уткамі охотились и зайцами*), *сто метраў за хвіліну* (*сто метров в минуту*), *за тры крокі ад жылта майго* (*в трёх шагах от жилья моего*), *схадзі на торт, цукеркі ці пачэбне* (*сходи за тортом, конфетами или печеньем*), *дом на пяць паверхаў* (*дом в пять этажей*), *на поўдзень ад горада* (*южнее города*), *у ягады находзіць і ў грыбы* (*за ягодами походит и за грибами*), *не быў а сёмай* (*не был в семь*). У рускай мове прыметнікі *красивейший, лучший* маюць значэнне найвышэйшай ступені параўнання, у беларускай мове з такім значэннем трэба ўжываць формы *самы прыгожы, самы добры* (*самы лепшы*) *ці найпрыгажэйшы, найлеп-*

шы (*найлепшым босам*). Безумоўна, вершаванне не магло ахапіць абсалютна ўсе адмысловыя канструкцыі. Аднак вывучаны на памяць тэкст можна выкарыстоўваць для запамінання адмысловых сінтаксічных канструкцый нашай мовы.

ПРАВАПІС СВІСЦЯЧЫХ І ШЫПЯЧЫХ ЗЫЧНЫХ І ВОБРАЗНАСЦЬ

Пры вывучэнні тэмы “Правапіс свісцячых і шыпячых зычных” вучні даведваюцца, што словы *шчасце, пяшчота, ушчуваць, рошчына, ушчыкнуць, ушчэнт, нішчымны* і вытворныя ад іх пішуцца ў адпаведнасці з вымаўленнем. Гэтыя словы, здаецца, удала аб’ядналіся ў лагічны рад – і атрымаўся такі тэкст:

Ушчувала маці Глеба,
 Што ўшчыкнуў не трохі хлеба –
 З’ёў ушчэнт у час нішчымны:
 – Што за шчасце?! Вось нястрымны!

Ды няшчасце разагнала:
 Рошчыну падрыхтавала.
 Хутка хлеба пах пяшчотны
 Убярэ настрой самотны.

Пачатак сваім зместам нагадвае апавяданне “На чацвёртым годзе вайны” Міхася Стральцова: там бабуля матузамі адсцябала малага ўнука за тое, што ён, не дачакаўшыся вячэры, паабшчыпаў акрайчык хлеба. Другая частка вершавання больш аптымістычная: усё ж ёсць з чаго спячы хлеб. Вось такія вобразы, карціны могуць узнікаць, калі запамінаеш які-небудзь тэкст, словы, правілы.

У сваіх публікацыях мы прывялі да прыкладу найбольш удала складзеныя намі “запамінанкі” з надзеяй, што іх могуць выкарыстаць настаўнікі на ўроку, выкладчыкі на занятках. Так хочацца, каб нашы вучні, абітурыенты мелі цікавасць да вывучэння роднай мовы, самі праяўлялі ініцыятыву пры стварэнні мнемонікаў на тое ці іншае правіла, тады працэс засваення новых тэм стане для ўсяго класа, усёй аўдыторыі займальным і цікавым.

Спіс літаратуры

1. **Майерс, Д.** Психология / Д. Майерс; пер. с англ. И. А. Карпиков, В. А. Старовойтова. – 2-е изд. – Минск : Попурри, 2006.
2. **Рамза, Т. Р.** Безасабовыя сказы / Т. Р. Рамза. – Минск : Тэхналогія, 1998.
3. **Цэнтралізаванае тэсціраванне.** Беларуская мова : зборнік тэстаў / Рэсп. ін-т кантролю ведаў М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь. – Минск : Аверсэв, 2007.
4. **Русско-белорусский словарь** : в 3 т. – 10-е изд., перераб. и доп.; под ред. чл.-кор. НАН Беларуси, докт. фил. наук А. А. Лукашанца. – Минск : Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2012. – Т. 2 : Л – П.
5. **Беларуска-рускі слоўнік** : у 3 т. – 4-е выд., перапрац. і дап.; пад рэд. чл.-кар. НАН Беларусі, докт. філал. навук А. А. Лукашанца. – Минск : Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2012. – Т. 2 : З – П.
6. **Сцяцко, П.** Культура мовы / П. Сцяцко. – Минск : Тэхналогія, 2002.

ДЫКТАНТ ЯК ВІД ПРАКТЫКАВАННЯ

НАВУЧАЛЬНЫ КАМЕНЦІРАВАНЫ ДЫКТАНТ

Каменціраваны дыктант – гэта такі від навучальнага дыктанта, пры якім запіс слоў або сказаў суправаджаецца тлумачэннем арфаграм або пунктаграм, г. зн. адбываецца непасрэдна ў час напісання слоў, спалучэнняў слоў, сказаў. Арфаграфічны разбор слова або пунктуацыйны разбор сказа, які праводзіцца адначасова з напісаннем, патрабуе ад навучэнцаў пэўных практычных уменняў, таму такі тып дыктанта з’яўляецца даволі складаным. У школьнай практыцы каменціраваны дыктант можна выкарыстоўваць на любым этапе ўрока (у час праверкі дамашняга задання, пры замацаванні новага матэрыялу, пры абагульненні і паўтарэнні раней вывучанага і інш.). У вышэйшых навучальных установах такі від практыкуецца, як правіла, на этапе сістэматызацыі і абагульнення ведаў, уменняў і навыкаў. Каменціраваны дыктант можа быць як зрокавым, так і слыхавым.

1. Спішыце тэкст, каменціруючы правапіс прапушчаных арфаграм і пастаноўку знакаў прыпынку.

Не/рухома стаяў густы ам...рцвелы лес шчыльна прытуліўшы верхавіны да верхавін пераплёўшы галіны акрыўшыся белымі шатамі крохкай, шапатакой шэрані. Ні звер ні чалавек ні птушка не парушала яго ранішняга зімняга спакою. Толькі дзесь у гушчары галін суха палуск(ава, ва)ў мароз пераскокваючы з дрэва на дрэва. Пачынала святлець. З мроку вырысоўваліся стромкія камлі ялін каржакаватыя дубы шурпатыя крывыя бярозы а паміж іх выступалі як пачварныя дзяды зломаныя бураю высокія ра...шчэпл...ныя абломкі дрэў і спілованыя пні з белымі круглымі шапкамі з заостранымі вярхамі ды белымі капцамі ра...кідаліся па лесе прыгожа скрутл...ныя снежныя курганкі. Працяты марозам снег хрустка скрыпеў пад нагамі дзеда Талаша і грамазнага Мартына Рыля. Ішлі яны не спяшаючыся выбіраючы найболей глухія л...сныя дарожкі і сце...кі абыходзячы небяспечныя мясціны. Ішлі моўчкі ўглыбіўшыся ў свае самотныя думкі.

Дзед Талаш чалавек пераважна замкнуты. Сваімі думкамі не з кожным падзеліцца і думае іх спакваля грунтоўна асабліва калі справа ходзіць аб важных рэчах і планы свае вынош-

вае доўга. Але ўжо калі на што наважыцца то не а...ступіцца покі не/дойдзе свайго.

Я. Колас. Дрыгва.

Падбярэце сінонімы да слоў *грамазны, самотны*. Растлумачце значэнне слова *капец*.

2. Запішыце тэкст пад дыктоўку, каменціруючы правапіс асобных (падкрэсленых) арфаграм і пастаноўку знакаў прыпынку.

Бярлога была прасторная і ўтульная. Хапала цёплага моху, сухога лісця. Уверсе было багата пераплеценнага карэння ад паваленага дрэва, так што столь была добрая, шчыльная, ніколі не прапускала дажджу. Бярлога была ў дзікім гушчарніку, ніхто не парушаў спакою, хаця і праходзіла недалёка лясная дарога, але была яна глухой і непраезджай. Колькі разоў выбіралася мядзведзіца з Мішкам [медзведзяня] на гэтую дарогу, каб пагрэцца на сонцы, і ніколі не сустракалі тут чалавека. Маці адпачывала, а Мішку не было ніякай ахвоты да сну. Ён каторы раз ужо абследаваў бярлогу, абнюхваў кожны каменьчык, кожны корань. Праўда, цікавага ў гэтым было мала. І калі ўсё гэта надакучыла Мішку, ён выбраўся з бярлогі на волю. Там было весялей. Добра было пакуляцца ў верасках, пабегаць сярод папараці, пастаяць перад мурашнікам і, запусціўшы ў яго лапу, разварушыўшы, хуценька адскочыць убок і пазіраць, як бегаюць неўгамонныя мурашы, цягаюць сцяблінкі, перацягваюць белыя яечкі. Багата чаго ёсць у лесе і паглядзець, паслухаць.

М. Лынькоў. Пра смелага ваяку Мішку і яго слаўных таварышаў.

Растлумачце значэнне слова *глухая* (дарога). Падбярэце да тэксту загаловак.

3. Спішыце тэкст, каменціруючы правапіс прапушчаных арфаграм і пастаноўку знакаў прыпынку.

Першы раз на вёсцы Алесь не заўважаў як прыходзіла вясна. А некалі памятае ён востра а...чуваў раннія подыхі яе яшчэ тады калі ледз... прыкметна звінелі капяжы са страхі і нават заўважаў як пачыналі мяняцца вераб...іныя галасы на сметніку.

Раней ён пазнаваў голас вясны тады калі вакол ляжалі і рэзалі вочы сваёй б...лізной снягі і раптам а/поўдні капяжы са стрэх падалі так што гук іх нагад(ыва, ва)ў ба...злівы грукат падарожніка які ўжо з...явіўся але яшчэ баіцца голасна сказаць аб сваім прыходзе. З нізін, з/пад возера, Алесь прыносіў дамоў галінкі вярбы іх слабы і тонкі пах жыў асобна не/хочучы злівацца са звылымі пахамі хаты а пупырышкі якія распускаліся нагад(ыва, ва)лі яму маленькіх гусынят якія плы-

Звяртаем увагу чытачоў. У 2012 годзе, у №№ 1, 2, былі змешчаны распрацоўкі “Дыктант як від практыкавання: Навучальны папярэдзальны дыктант”, у №№ 5, 9 – “Дыктант як від практыкавання: Навучальны тлумачальны дыктант”, у № 12 за 2012 г., №№ 1, 2 за 2013 г. “Дыктант як від практыкавання: Навучальны выбарачны дыктант” С. Мароз, М. Ржавуцкай, Т. Старасценкі.

вучь адно за адным па летняй вадзе. Ён ладзіў млыны на першай ручаіне якая бегла з/пад белага снегу чыстая і празрыстая потым калі адтайвалі ўзгоркі вечарамі раптам пазнаваў як востра і па/свойму пахне гліна. Вясна! Адзіная вечная кніга якую чытаюць ад нараджэння да самай смерці не/адчуваючы смутку і ра... чаравання...

П. Броўка. Калі зліваюцца рэкі.

Растлумачце значэнне выразу *рэзаць вочы*. Вызначце, да якога тыпу маўлення належыць тэкст.

4. Запішыце тэкст пад дыктоўку, каменціруючы правапіс асобных (падкрэсленых) арфаграм і пастаноўку знакаў прыпынку.

Ёсць на свеце гарады, імя якіх для твайго вуха проста сугучча. Прагучала назва, скалыхнула паветра і знікла назаўсёды ці да наступнага разу, бо нічога за гэтай назвай для цябе не стаіць. Не чуў, не бываў. А і не буду – невялікая страта.

А ёсць гарады, звязаныя з табою нябачнай павяззю, самой музыкай свайго імя, або нечым трывалым, што вяжа з імі назаўсёды, нават супраць твайго жадання. Ёсць для мяне некалькі такіх гарадоў на Беларусі. І адзін з іх – горад маёй маці, Мсціслаў. Тут яна нарадзілася амаль дзевяноста год таму назад і тут пражыла некалькі першых сваіх месяцаў. І Мсціслаў быў для мяне, з гэтай прычыны, і не свой, і нібыта крыху свой.

Гарады, як некаторыя людзі, чакаюць свайго адкрыцця табой. Шмат год праходзіў міма чалавека – і раптам раскрываецца ён табе ў адной размове і на ўсё жыццё.

У. Караткевіч. Дыяментавы горад.

Падбярэце сінонімы да слова *повязь*.

5. Спішыце тэкст, каменціруючы правапіс прапушчаных арфаграм і пастаноўку знакаў прыпынку.

Любоў да (Р, р)адзімы мае перадумовай веданне мінулага свайго народа – яго перамог і паражэнняў здабыткаў і страт яго г...рояў мысліцеляў вялікіх майстроў, помнікаў духоўнай і матэры...льнай культуры.

Памяць патрабуе клопату. Гэта тым больш тычыцца мінуўшчыны беларускага народа які так часта апынаўся пад смерчам вае(н, нн)ых дзеянняў і цярэў незале(н, нн)ыя страты людзей каштоўнасцей духоўных скарбаў.

Любоў да (Р, р)адзімы не з...яўляецца аднак вынікам атрыманых ведаў; хутчэй імкненне да ведаў ёсць вынік любові да (Р, р)адзімы. Менавіта любоўю да (Р, р)адзімы дыктуецца жаданне прасякаць загадкі даўніны давед(ыва, ва)цца пра тое што было але чаго ўжо няма ці што засталася мала/прыкметнымі слядамі ў скупых словах летапісаў і не/шматлікіх дакументаў што зацёрлася гужам стаго(дз, ддз)яў зацягнулася глухімі туманамі мінулых эпох.

Цікава...ць да даўніны мае духоўны характар яна караніцца ў сутнасці чалавека жыццё якога вельмі кароткае але чый розум жадае агар-

нуць неахопны час зазірае ў будучыню і пранікае ў мінулае.

К. Тарасаў. Памяць пра легенды.

Як вы разумееце значэнне выказаў *прасякаць загадкі даўніны, гуж стагоддзяў*? Вызначце, да якога тыпу маўлення належыць тэкст.

6. Запішыце тэкст пад дыктоўку, каменціруючы правапіс асобных (падкрэсленых) арфаграм і пастаноўку знакаў прыпынку.

А ці ведаеце вы такую дзівосную мясціну Налібоцкай пушчы, як возера Кромань? Калі ёсць край на зямлі, дык гэта тут, на замілаванай мясціне Прынёманскага краю. На шырокім рухомым люстэрку вады нараджаецца ранішняе сонейка. Яно – вялікая радасць для жывёл, раслін і ўвогуле для ўсёй пушчы. Разумная вада плюскоча, хвалюецца, іскрыцца срабрыстымі зорчакмі, віхлястымі хвалямі ў зялёнай раме выносістых лясін і выпетранага чароту. Тут, у жыццядайнай цішыні вытканага з туману фрэскавага неба, на вашых вачах разам з берагам перакуліцца ў азёрную бездань цэлая флатылія белапенных аблачын.

Як дагістарычны дыназаўр, разваліўся ўздоўж берага каля самай вады кашлаты выварачень. Пачарнелы ад часу крывулястыя ногі_сукі ўпіраюцца ў бурштынавае дно. Гарбатая спіна, пакрытая парэпанай скурай_карой, бы панцырам, адлівае халоднай сінечай, даўжэзны замшэлы хвост пахаджае на ветры. Глядзець страхоцце адно: здаецца, ён вось_вось накінецца на цябе. Напэўна, ён выйшаў з каменнага веку і застыў у чаканні сваіх суродзічаў!

Ласкавы праменьчык заглянуў мне ў вочы, абдаў прыемным цяплом, падняў настрой. На супроць мяне, на затравелай выспе, п'ючы сонейка, групуюцца мае сябры: з белымі зграбнымі ножкамі танкастволья бярозкі_падлеткі, прыземістыя ў зялёных сарафанах ялінкі.

– Ах, какое харакство! Райскі кут!

М. Бусько. Райскі кут.

Растлумачце значэнне слоў *выносісты, выпетраны, бурштынавы*. Падбярэце сінонім да слова *выспа*.

7. Спішыце тэкст, каменціруючы правапіс прапушчаных арфаграм і пастаноўку знакаў прыпынку.

Дзе яшчэ, як (не, ні) ў вандроўцы, можна падзівіцца на кра...віды роднага краю! А колькі яшчэ ўсяго цікавага за межамі Беларусі! Пад/час вандровак сам таго не заўважаеш як вывучаеш ге...графію і мову. Як у камп'ют...рнай стратэгіі: а...крываеш для сябе новыя землі і гарады на практыцы а не з падручнікаў дазнаешся пра розныя дзівы пра не/паўторныя месцы заўважаеш асаблівасці мясцін адметнасць насельніцтва таго ці іншага рэгіёна прыкмятаеш не толькі розніцу ў мовах але ж нават і ў ды...лектах. Вяртаешся да/дому і гаворыш на такой дзіўнай сумесі гаворак што сябры калі пастараюцца змогуць вылічыць дзе вас увесць час насіла.

А з ге...графіяй усё прасцей: нават калі вы вывучылі ў школе дзе знаходзіцца тая ці іншая краіна які там клімат асаблівасці жыцця палітычнае становішча асноўныя гарады рэльеф і назвы рэк – усё/роўна пакуль там не пабываеш словы ў падручніку застаюцца словамі. Можна выдатна ведаць ге...графію але тым не менш падарожнік – практык а ге...граф застанецца тэарэтыкам. Гэта ўсё/роўна што быць доктарам і нікога не л...чыць.

К. Карчэўская. Аўтастоп, ці Як вандраваць, не марнуючы грошай.

Падбярэце сінонімы да слова *вандроўка*.

8. Запішыце тэкст пад дыктоўку, каменціруючы правапіс асобных (падкрэсленых) арфаграм і пастаноўку знакаў прыпынку.

Разняволеная і пакручана, абягаючы ўзгорыстыя саснякі, раздзяляючы заліўныя лугі, плыве з вякоў няспешна Нёман. У яго затоках і завоінах, асмужаных аерам і асакой, шныпараць серабрыстыя плоткі, тапырацца зялёна-чырвоныя, з сінім адлівам акуні, як падводная лодка, як нежывая здань, назіраючы праплыве гарласты шчупак, сыта і цельпукавата прасунуцца ў прыцемку язі...

Антось ой як даўно ведаў кожны выгін і кожнае нёманскае калена. Яшчэ тады, калі сам ганяў плыты ў Коўна, бусаком перамераў усе бухты і водмелі, вывучыў нечаканыя вірластыя круцялі і ціхія завадзі. А тут, ля дому, дзе няма на вадзе месца, па якім не сцябала яго вуда-валасянка, Антось мог без памылкі ўявіць усё гэтае падводнае царства. І хоць з году ў год рэчышча рабіла новыя выкрунтасы, наносіла пясчаныя грады, пакідала старыцы і адкрывала выдмы, падмывала і валіла на дно ўчэпістыя дубы, ён, вырываючыся прыхапкам ад сялянскай штодзённіцы, запамінаў гэтыя змены і бярог у памяці...

А. Камароўскі. Бусел.

Растлумачце значэнні слоў *завоіна*, *назіраючы*, *шныпараць*, *тапырацца*, *цельпукавата*, *бусаком*, *вірласты*, *выкрунтасы*, *старыца*, *выдма*. Вызначце сферу ўжывання гэтых слоў.

9. Спішыце тэкст, каменціруючы правапіс прапушчаных арфаграм і пастаноўку знакаў прыпынку.

Іншы раз калі гартаеш кнігі па гісторыі Беларусі так хочацца за фактамі і датамі гістарычных падзей убачыць людзей пра якіх у летапісах або дакументах або м...награфіях напісана толькі некалькі радкоў даведацца пра тое як яны жылі чаму радаваліся і аб чым сумавалі прачытаць хоць адно моўл(ен, ян)ае імі слоўца паглядзець на іх партрэты каб наблізіць да сябе той далёкі час і стаць све...кам усяму што не/калі адбывалася.

Нічога новага не а...крыю калі скажу што гісторыя гэта не/толькі даты падзей і ясныя, на па...ставе све...чаннаў сучаснікаў факты (хаця іх, безумоўна, трэба ведаць, каб хтос...ці не сп...куляваў на гістарычнай не/адукаванасці народа) але і духоўны

скарб які стаго(ддз, дз)ямі збіраўся народам і жыць ягоную пам...ць абуджае нацы...нальную свядомасць. Гэта так/сама маральныя ўрокі што засцепагаюць нас ад паўтарэння памылак. Гэта і запавет любіць і шанаваць сваю (Б, б)ацькаўшчыну запавет перададзены нам бацькамі і дзядзямі.

В. Чаропка. Імя ў летапісе.

Растлумачце значэнне слова *м...награфія*. Вызначце, да якога тыпу маўлення і стылю належыць тэкст. Абгрунтуйце вывад.

10. Запішыце тэкст пад дыктоўку, каменціруючы правапіс асобных (падкрэсленых) арфаграм і пастаноўку знакаў прыпынку.

У Малым Сяле, дзе ў крайняй хаце ад лесу жыве Дзімка, няма рэчкі. Укруга вёскі цягнуцца засмужаныя сухадолы, гразкія балотцы і камяністыя пагоркі. На сухадолах грыўкамі стаіць бярэзнік, за гразкія імшэчкі і ператочыны ўчэпіста трымаецца шэры алешнік, а на пясчаных выдмах, апрача сіўцу, лебяды і конскага шчаўя, нічога болей не расце.

Напэўна, сотні гадоў жывуць тут людзі – выкошваюць у лагчынах марную траву, пасуць на няўдобицы статак, але ім, здаецца, і гора мала, што ў Малым Сяле няма рэчкі. А хлопцам нельга без вады. Няма рэчкі, і няма вясёлых забаў, няма разгону, а ў самую спёку хоць і праўда ў ночвах купайся. Сорамна прызнацца, але Дзімка рачнога шчупака толькі на малюнку бачыў.

Прырода моцна, бессардэчна пакрыўдзіла маласельцаў. Як быццам у насмешку, яна прысталася для іх нешырокую, звілістую канаву, што паціху струменіцца паўз Дзімкаву хату, цячэ цераз балоцісты поплаў і губляецца ў змрочным алешніку. Дзесьці там, далёка, яна ўпадае ў Цну. Несправядліва ўсё ж: каму – Цна, а каму – гэтая мізэрная канава, у якой вада заўсёды пратухлая, іржавая, з каляровымі скалкамі.

Дзімка сумаваў па рэчцы, зайздросціў дзецям, якія нарадзіліся каля вялікай вады.

В. Гардзей. Каламутная вада.

Растлумачце значэнні слоў *сухадол*, *ператочына*, *выдма*, *ночвы*, *няўдобица*, *поплаў*, *скалка*. Падбярэце сінонімы да слова *марная* (трава).

ДАВЕДКІ

1. Нерухама стаяў густы амярцвелы лес, шчыльна прытуліўшы верхавіны да верхавін, пераплёўшы галіны, акрыўшыся белымі шатамі крохкай, шапаткой шэрані. Ні звер, ні чалавек, ні птушка не парушалі яго ранішняга зімняга спакою. Толькі дзесь у гушчары галін суха палускваў мароз, пераскокваючы з дрэва на дрэва. Пачынала святлець. З мроку вырысоўваліся стромкія камлі ялін, каржакаватыя дубы, шурпатыя крывыя бярозы, а паміж іх выступалі, як пачварныя дзяды, зломаныя бураю высокія расшчэпленыя

абломкі дрэў і спілованыя пні з белымі круглымі шапкамі, з завостранымі вярхамі, ды белымі капцамі раскідаліся па лесе прыгожа скругленыя снежныя курганкі. Працятны марозам снег хрустка скрыпеў пад нагамі дзеда Талаша і грамазнага Мартына Рыля. Ішлі яны не спяшаючыся, выбіраючы найболей глухія лясныя дарожкі і сцежкі, абыходзячы небяспечныя мясціны. Ішлі моўчкі, углыбіўшыся ў свае самотныя думкі.

Дзед Талаш – чалавек пераважна замкнуты. Сваімі думкамі не з кожным падзеліцца і думае іх спакваля, грунтоўна, асабліва калі справа ходзіць аб важных рэчах, і планы свае выношвае доўга. Але ўжо калі на што наважыцца, то не адступіцца, покі не дойдзе свайго.

Я. Колас. Дрыгва.

3. Першы раз на вёсцы Алесь не заўважыў, як прыходзіла вясна. А некалі, памятае, ён востра адчуваў раннія подыхі яе яшчэ тады, калі ледзь прыкметна звінелі капяжы са страхі, і нават заўважаў, як пачыналі мяняцца вераб'іныя галасы на сметніку.

Раней ён пазнаваў голас вясны тады, калі вакол ляжалі і рэзалі вочы сваёй белізной снягі і раптам, апоўдні, капяжы са стрэх падалі так, што гук іх нагадваў баязлівы грукат падарожніка, які ўжо з'явіўся, але яшчэ баіцца голасна сказаць аб сваім прыходзе. З нізін, з-пад возера, Алесь прыносіў дамоў галінкі вярбы – іх слабы і тонкі пах жыў асобна, не хочучы злівацца са звыклымі пахамі хаты, а пупырышкі, якія распускаліся, нагадвалі яму маленькіх гусянят, якія плывуць адно за адным па летняй вадзе. Ён ладзіў млыны на першай ручаіне, якая бегла з-пад белага снегу чыстая і празрыстая, потым, калі адтайвалі ўзгоркі, вечарамі раптам пазнаваў, як востра і па-свойму пахне гліна. Вясна! Адзіная вечная кніга, якую чытаюць ад нараджэння да самай смерці, не адчуваючы смутку і расчаравання...

П. Броўка. Калі зліваюцца рэкі.

5. Любоў да Радзімы мае перадумовай веданне мінулага свайго народа – яго перамога і паражэнняў, здабыткаў і страт, яго герояў, мысліцеляў, вялікіх майстроў, помнікаў духоўнай і матэрыяльнай культуры.

Памяць патрабуе клопату. Гэта тым больш тычыцца мінуўшчыны беларускага народа, які так часта апынаўся пад смерчам ваенных дзеянняў і цярэў незаменныя страты людзей, каштоўнасцей, духоўных скарбаў.

Любоў да Радзімы не з'яўляецца, аднак, вынікам атрыманых ведаў; хутчэй, імкненне да ведаў ёсць вынік любові да Радзімы. Менавіта любоўю да Радзімы дыктуюцца жаданне прасякаць загадкі даўніны даведвацца пра тое, што было, але чаго ўжо няма ці што засталася малапрыкметнымі слядамі ў скупых словах летапісаў і нешматлікіх

дакументаў, што зацерлася гужам стагоддзяў, зацягнулася глухімі туманамі мінулых эпох.

Цікаваць да даўніны мае духоўны характар, яна караніцца ў сутнасці чалавека, жыццё якога вельмі кароткае, але чый розум жадае агарнуць неахопны час, зазірае ў будучыню і пранікае ў мінулае.

К. Тарасаў. Памяць пра легенды.

7. Дзе яшчэ, як не ў вандроўцы, можна падзіцца на краявіды роднага краю! А колькі яшчэ ўсяго цікавага за межамі Беларусі! Падчас вандровак сам таго не заўважаеш, як вывучаеш геаграфію і мову. Як у камп'ютарнай страгэі: адкрываеш для сябе новыя землі і гарады на практыцы, а не з падручнікаў, дазнаешся пра розныя дзівы, пра непаўторныя месцы, заўважаеш асаблівасці мясцін, адметнасць насельніцтва таго ці іншага рэгіёна, прыкмятаеш не толькі розніцу ў мовах, але ж нават і ў дыялектах. Вяртаешся дадому – і гаворыш на такой дзіўнай сумесі гаворак, што сябры, калі пастараюцца, змогуць вылічыць, дзе вас увесь час насіла.

А з геаграфіяй усё прасцей: нават калі вы вывучылі ў школе, дзе знаходзіцца тая ці іншая краіна, які там клімат, асаблівасці жыцця, палітычнае становішча, асноўныя гарады, рэльеф і назвы рэк, – усё роўна, пакуль там не пабываеш, словы ў падручніку застаюцца словамі. Можна выдатна ведаць геаграфію, але тым не менш падарожнік – практык, а географ застаецца тэарэтыкам. Гэта ўсё роўна, што быць доктарам і нікога не лячыць.

К. Карчэўская. Аўтастоп, ці Як вандраваць, не марнуючы грошай.

9. Іншы раз, калі гартаеш кнігі па гісторыі Беларусі, так хочацца за фактамі і датамі гістарычных падзей убачыць людзей, пра якіх у летапісах, або дакументах, або манаграфіях напісана толькі некалькі радкоў, даведацца пра тое, як яны жылі, чаму радаваліся і аб чым сумавалі, прачытаць хоць адно моўленае імі слоўца, паглядзець на іх партрэты, каб наблізіць да сябе той далёкі час і стаць сведкам усяму, што некалі адбывалася.

Нічога новага не адкрыю, калі скажу, што гісторыя – гэта не толькі даты падзей і ясныя, на падставе сведчанняў сучаснікаў факты (хаця іх, безумоўна, трэба ведаць, каб хтосьці не спекуляваў на гістарычнай неадукаванасці народа), але і духоўны скарб, які стагоддзямі збіраўся народам і жывіць ягоную памяць, абуджае нацыянальную свядомасць. Гэта таксама маральныя ўрокі, што засцерагаюць нас ад паўтарэння памылак. Гэта і заповіт любіць і шанаваць сваю Бацькаўшчыну, заповіт, перададзены нам бацькамі і дзядзямі.

В. Чаропка. Імя ў летапісе.

Святлана МАРОЗ,
Марына РЖАВУЦКАЯ,
Тадзіяна СТАРАСЦЕНКА.

ТЭМАТЫЧНЫ КАНТРОЛЬ ПА АПАВЯДАННІ “АЛЕНІ” ІВАНА ПТАШНІКАВА (VI КЛАС)

1. Пазнайце героя па апісанні:

а) Які з ... паляўнічы? У яго нават сабакі няма. Абы-якога ... не думаў карміць, а дзе дастанеш добрага? Хацеў прывезці з раёна, дык жа трэба было аддаць увесь стажок сена; ... ў Іркі быў ляснік, і жылі яны ў лесе. ... яшчэ вартаваў і карміў зімою ласёў і аленьў у запаведніку, які быў недалёка ад Бярэзаўца за Высокім Берагам;

б) ... уся сціснулася, прыпала аж да зямлі, пасля пабегла, нічога не бачыла. Ёй раптам успомнілася, як яны ў блакаду з бацькам беглі так з вёска на пасеку, дзе былі бульбяныя ямы, а ўсюды рваліся міны; ... ж малая яшчэ, ёй толькі пайшоў дванаццаты, мала што яна рослая, падцягнулася за вайну, затое тонкая. І крычаць яна, мусіць, добра не ўмее – ціхенька і дзярката – і заўсёды тады папярхаецца, бо дзярэ ў горле; Не буду есці! Не зачэпю... Яна ўскочыла, адсунула лаўку і выбегла з-за стала;

в) рыжы і злосны чалавек;

г) Але за вату крычала ...: збіралася яшчэ на зіму “пацягнуць” фуфайку кортам, якога тата прывёз з раёна за воўчую скуру.

2. Пра які час сутак ідзе гаворка?

Сонца вярнула на ..., у небе застылі ружовыя хмары, і на пасеку з балота падзьмуў халадок; У тым баку, дзе вёска, здавалася, загарэўся лес. Над ракой, дзе Старыя Вольхі, засініў туман, як дымок.

3. Назавіце пару года, якую згадвае аўтар:

... у Бярэзаўцы мялела рака і рана жаўцелі бярозы – можа таму, што раслі на балоце. Жаўцелі заўсёды знізу, паволі, не так, як вольхі, якія чакаюць першых маразоў, тады чарнеюць і асыпаюцца за адну ноч; ..., калі стаіць пагода, шасціць пад нагамі мох і трава сівец, гараць сіняватыя пупышкі верасу на пасецы – верас высокі, што трава ў лучках. Па ім поўзаюць мурашкі, вялікія, з крыльцамі, і лётаюць пчолы.

4. Вызначце, чым занята галоўная гераіня апа-
вядання:

а) Яна рабіла па-свойму: скручвала з ваты, якую скубла са старой матчынай фуфайкі, кнот, падпальвала яго, пасля тушыла ў бліскучым жоўтым патроне ад нямецкай вінтоўкі. На крэмені чорны кнот загараўся ад першай іскры;

б) Ірка ўмее збіраць Яны на пасецы растуць шышкамі, як бабок на балоце. Сашмаргнеш шышку – поўная жменя. А ля пнёў іх – як хто ўзяў ды рассыпаў з кошыка.

5. Назавіце прадстаўнікоў жывёльнага свету:

а) ... Ірка не любіла: яны зладзеі і стракочуць без аддухі, лезуць усмоль на двор у карытца да парасяці;

б) З балота ад ракі прылятаюць вялізныя зялёныя ..., лапочуць над верасам сваім доўгім бліскучым крыллем, але пчолы іх не баяцца;

в) Нехта пляскае там на ўвесь рот. Яны прыходзяць з пушчы аж сюды ў бабок, у самым куце яго ўжо даўно здрабнялі; На снезе ля куп'я – сляды. Тыя падышлі да ракі, здрабнялі снег і вярнуліся назад у кут;

г) За дзвюма чырвонымі ад смалы карчамі мые лапамі вушы. Нацёршы вушы, ён пакруціў мордачкай і паскакаў на горку; Гойсалі па балоце і згразалі галоўкі сухой травы, з якіх на снег высыпалася насенне;

д) Па рацэ – на лёдзе – бегла: коўзалася – знаць па следзе;

е) Іх было чацвёрта, і ішлі яны адзін за адным. Пярэдні быў сівы і ў чорныя латы. Вялікі і прыгожы, ён дыбаў, задзёршы галаву. Рогі ў яго ляжалі аж на спіне, як загнуты абруч на вялікі кошык. За ім ішла бязрогая, азіраючыся на сваіх, такіх жа бязрогіх цялят. Яны ішлі да ракі і не баяліся. Толькі, калі пабліжэлі, зафорскалі на самі і схаваліся ў бярэзніку;

ё) Цінькаюць, пырхаюць з сучка на сучок, на лятую ловаць пыл і кавалачкі кары;

ж) Яны дзяўбуць сасновыя шышкі: на моху, на грыбах рудзяках панацярушанага сасновага насення;

з) Сядзе на верасовую галінку, калышацца, пасля нахіне аж да самай зямлі, абдыме ножкамі, перагнецца ўся, адтапырыць крыльцы і лезе з галоўкай у маленькую кветачку. Пасля застыне, не кранецца, як памерла – п'е;

і) Браў бурак з рукі вялікімі адтапыранымі губамі і жвакаў, не адкрываючы рот. Галава ў яго была зусім малая, вочы – сівыя, мутныя, поўсць блішчала, гладкая-гладкая, бы яе прычасаў хто. Грудзі ў яго ўсе аб'інелі, – відаць, дыхаў на іх.

6. Пра што ідзе размова?

а) Пастарэлі ўжо, пабялелі, пачалі сохнуць;

б) Маладыя, бурныя, цвёрдзенькія і круглыя – як хто высеяў у адну ноч;

в) Маладыя абляпілі пні. Іх несамнога: не іхняя яшчэ пара;

г) Маладзенькія на тоўстым карані і тоўсценькай галоўкай, – зусім як напарстак на пальцы;

д) Яны і самі вунь аж на двор залезлі. Ля ганка і ля студні пясочуць – так растуць;

е) На іх кропелькі вады – ад расы. Кіслыя, і ад іх не хочацца піць, як ад чарніц, але ад іх баліць галава;

ё) У Бярэзаўцы ён высокі, дастае Ірцы аж па пахі. Пачырванеў спадыспаду ад зямлі – асыпаецца. І пахне-пахне;

ж) Яшчэ толькі пачалі ружавець. Па іх пойдзе з маці, калі ўжо асыплецца бярэзнік, і пойдзе на ўвесь дзень аж туды, дзе Старыя Вольхі, узяўшы мех. Увечары прыйдзе тата: адны рады не дадуць прынесці, цяжкія, як бульба.

7. Назавіце мясцовасць, згаданую ў творы:

а) Тут самае высокае месца. Стаіш, як узлезшы на хату, на страху. Недзе ўнізе жнуць жанчыны ў белых хустачках і зносяць у кучкі снапы;

б) Кіламетра паўтара ад вёскі, ля ракі Бярэзаўкі, што цячэ лугам і ўпадае за Ліпнікамі ў Вілію; У вайну немцы спалілі іхнюю хату, астаўся толькі хлеў, які быў недакончаны – без страхі – і не ўзяўся гарэць;

в) У Бярэзаўцы пачынаецца пушча. Тут яны жылі да вайны, Ірка помніць, калі пераехалі ў вёску;

г) Бацька казаў, што яны пайшлі Віліёй далёка, дзе не было гэтулькі партызанскіх лагераў і блакад;

д) Ірка праз акно бачыць увесь луг... , ля якіх рака паварочвае да Віліі, там яна глыбокая, і ў ёй – рабыя шчупакі.

8. Якія рысы характару Іркі ілюструюць цытаты?

а) Ёй здалася, што яны спыніліся і чакаюць яе; яна тады забывалася, што цяжка дыхаць, бегучы, што баляць у каленях ногі, што трэба было адшпіліць ля шыі гузік – ён вунь як душыць, і бегла, бегла...;

б) Ірка ніяк не магла даўмецца, пра што яны гаварылі: думала ўсё, чаму не прыйшлі алені. І калі Язэп, панюхаўшы відэлец, сказаў: “Лясное

лесам і пахне”, – яна папыталася ціха, як сама ў сябе: “Дзе ўзялі?”;

в) Пасля ўрокаў Ірка карміла парася, хадзіла глядзець, ці цэлы стажок, бо бацька асачыў, што знізу аб’елі, відаць, алені;

г) Тады яна дастала з кішэні акрайчык купленага ў магазіне хлеба і падала рагатаму;

д) Раніцай не хацелі пускаць яе ў школу – мяцеліца. Ірка дастала з гары самаробныя лыжы. Іх зрабіў у вёсцы тата; яна на іх бегла лепш за ўсіх. Школа ў вёсцы недалёка; а хіба Ірка пабаіцца мяцеліцы?;

е) У баразне слупок з надпісам “КВ.29 ПОС. СОС. ПЛ. 2, 40 г. 194.. г.”. Ірка помніць, што такія слупкі рабіў і падпісваў яе тата, калі жылі яшчэ ў вёсцы.

9. Агучце галоўную праблему, узнятую ў апавяданні “Алені” Іванам Пташнікавым.

10. Складзіце цытатны план апавядання.

АДКАЗЫ

1. а) бацька Іркі; б) Ірка; в) Язэп; г) маці Іркі.
2. Захад сонца. **3.** Восень. **4.** а) развядзенне агню; б) збіранне брусніц. **5.** а) сарокі; б) стракозы; в) дзікі; г) зайцы (заяц); д) ліса; е) алені; ё) сініцы; ж) гілі; з) пчолка; і) рагаты (алень). **6.** а) лісіцы; б) баравікі; в) апенькі і варушкі; г) белыя чашчавікі; д) мухаморы; е) дурніцы; ё) багун; ж) журавіны. **7.** а) Высокі Бераг; б) Бярэзавец; в) Палік; г) Аўгустоўскія лясы; д) Бярэзавец і Старыя Вольхі. **8.** а) летуценнасць; б) дапытлівасць; в) адказнасць; г) чуллівасць; д) спрытнасць; е) уважлівасць. **9.** Адмаўленне спажывецкага стаўлення чалавека да прыроды.

Яўген ЕСІС,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры
 другой кваліфікацыйнай катэгорыі

Прудкоўскай сярэдняй школы Мазырскага раёна.

У метадычную скарбонку

ТЭМАТЫЧНЫ (ПЕРЫЯДЫЧНЫ) КАНТРОЛЬ

Выяўленне і ацэнка ведаў і ўменняў вучняў, засвоеных не на адным, а на некалькіх уроках, забяспечваюцца перыядычным кантролем. Яго мэта – высветліць, наколькі паспяхова вучні валодаюць сістэмай вызначаных ведаў, які агульны ўзровень іх засваення, ці адпавядае ён патрабаванням праграмы. Перыядычны кантроль праводзіцца, як правіла, пасля вывучэння лагічна завершанай часткі вучэбнага матэрыялу – тэмы, падтэмы, няпоўных тэм (часткі) або поўнага курса. Калі матэрыял правяраецца па сістэме ўрокаў, якая ахоплівае пэўную тэму, то гэта тэматычны кантроль. Яго задача – праверыць і ацаніць веды вучняў па кожнай тэме

вучэбнага прадмета, высветліць, як засвоены паняцці, палажэнні, істотныя сувязі і адносіны паміж з’явамі і працэсамі, якія аб’яднаны адной тэмай.

Навучэнцы падчас такой праверкі прывучаюцца лагічна мысліць, абагульняць матэрыял, аналізаваць яго, вылучаючы галоўнае, істотнае.

Спецыфіка гэтага віду кантролю: вучню даецца дадатковы час для падрыхтоўкі і забяспечваецца магчымасць пераздаць матэрыял, выправіць атрыманую раней адзнаку; магчымасць атрымання больш высокай ацэнкі сваіх ведаў.

Паводле матэрыялаў інтэрнэту.

КОМПЛЕКСНАЯ РАБОТА ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ І ЛІТАРАТУРЫ ТРЭЦІ (АБЛАСНЫ) ЭТАП XXIX РЭСПУБЛІКАНСКАЙ АЛІМПІЯДЫ. 2012/13 НАВУЧАЛЬНЫ ГОД

IX КЛАС

Заданне 1. Перакладзіце на беларускую мову словазлучэнні з рускім словам *речь*.

Максімальная колькасць балаў – 5
(1 бал – за адзін з дакладна прыведзеных адпаведнікаў).

Словазлучэнні на рускай мове	Адпаведнікі словазлучэнняў на беларускай мове
1) культура речи	
2) органы речи	
3) речевые ошибки	
4) исследование процесса речи	
5) речь на собраниях	

Заданне 2. Падкрэсліце ў кожным радзе слова(ы) з арфаграфічнымі памылкамі.

Максімальная колькасць балаў – 6 (1 бал – за кожнае падкрэсленае слова з арфаграфічнай памылкай).

- 1) парцьеры, зменьшыць, Ільіч, лью, цмяны;
- 2) інжэнер, жамчужны, латэрэя, цырымонія, ремонт;
- 3) земляроб, паліглот, палітэхнічны, фатаплёнка, штодзённы.

Заданне 3. Пастаўце дзеясловы ў форме загаднага ладу адзіночнага і множнага ліку.

Максімальная колькасць балаў – 4
(0,5 бала – за кожную правільную форму).

Уз о р: спаць – спі, спіце.

Неазначальная форма дзеясловаў	Загадная форма дзеясловаў	
	Адзіночны лік	Множны лік
1) мазаць		
2) шыць		
3) спісаць		
4) зразаць		

Заданне 4. Запішыце лексічныя значэнні слоў, у якіх указаны назоўнікі маюць канчаткі *-а* і *-у*.

Максімальная колькасць балаў – 6 (1 бал – за кожнае правільна сфармуляванае лексічнае значэнне).

Уз о р: бялок – бялк-а (частка яйка), бялк-у (арганічнае рэчыва).

Назоўнік	Лексічнае значэнне для канчатка <i>-а</i>	Лексічнае значэнне для канчатка <i>-у</i>
1) дом (-а/-у)		
2) клён (-а/-у)		
3) пад'езд (-а/-у)		

Заданне 5. Для беларускага гутарковага маўлення характэрнай прыметай з'яўляецца замена гука [ф] іншымі гукамі ці спалучэннямі гукаў. Запішыце, як у адпаведнасці з гэтым могуць гучаць размоўныя варыянты мужчынскіх імёнаў *Баніфацый*, *Варфаламей*, *Іосіф*, *Мітрафан*, *Фёдар*.

Максімальная колькасць балаў – 5 (1 бал – за адзін з размоўных варыянтаў да кожнага мужчынскага імя).

Літаратурная форма мужчынскага імя	Размоўная форма мужчынскага імя
1) Бані[ф]ацый	
2) Вар[ф]аламей	
3) Іосі[ф]	
4) Мітра[ф]ан	
5) [Ф]ёдар	

Заданне 6. Падкрэсліце словы, правільна падзеленыя на марфемы.

Максімальная колькасць балаў – 5 (1 бал – за кожнае падкрэсленае слова, якое правільна падзелена на марфемы).

А-баранак, а-барон-ц-а, аба-нент, абан-емент, аба-знач-эн-н-е, абапал, аба-пір-а-ц-ца, аба-яльн-ы, а-бач-лів-ы, абавяз-ак.

Заданне 7. Запоўніце табліцу, аднавіўшы па значэнні прыказкі, крыніцай якіх стала Біблія.

1 бал – за прыведзены фразеалагічны адпаведнік біблейскага паходжання.

Значэнне прыказкі	Прыказка
1) 'Пра недапушчальнасць дармаедства, паразітавання'	
2) 'Чалавек павінен клапаціцца не толькі пра свае матэрыяльныя, але і пра духоўныя запатрабаванні'	
3) 'Кажуць як прабачэнне, калі звяртаюцца да каго-небудзь па дапамогу ці з просьбай'	
4) 'У іншых бачым нават дробныя недахопы, а ў сябе не заўважаем і вялікіх'	
5) 'Запрашэнне, пабуджэнне да лепшага ўразумення сказанага'	

Заданне 8. Адкажыце на пытанні віктарыны.

Максімальная колькасць балаў – 4
(1 бал за кожны правільны адказ).

1. Якая жанравая форма адпавядае зместу верша "Бывай..." А. Куляшова?

Адказ: _____.

2. Да якой Коласавай літаратурнай казкі эпіграфам узяты словы Я. Купалы: "Не шукай ты шчасця, долі / На чужым далёкім полі"?

Адказ: _____.

3. У прадмову да якой кнігі ўвайшлі вядомыя словы Ф. Скарыны: "Понеже от прирожения звери, ходящие в пустыни, знают ямы своя; птицы, летающие по воздуху, ведают гнезда своя... тако же и люди, игде зродилися и ускармлиены суть по бозе, к тому месту великую ласку имають"?

Адказ: _____.

4. Да якой байкі К. Крапівы падыходзіць наступная прыказка: "Тонару стос, а розуму – з кармарыны нос"?

Адказ: _____.

Заданне 9. Каму з пералічаных герояў п'есы "Паўлінка" Янкі Купалы належаць наступныя словы? Суаднясіце прыведзеныя выказванні з адпаведнымі персанажамі. Адказ запішыце ў форме лічба-літарнага спалучэння (напрыклад, бє).

Максімальная колькасць балаў – 7 (1 бал – за кожную правільна ўстаноўленую адпаведнасць).

1) Бацькі спачатку пазлуюць, пазлуюць трохі і адпусцяцца, – ведама, бацькаўскае сэрца.	а) Агата
2) Выбачайце, выбачайце, каханенькія, родненькія, адно не скажыце, што ўсяго было ўдаволь, толькі прынукі не было.	б) Адольф
3) Собственно, ці свінні елі, ці шляхта папаса-валася – гэтак, вось-цо-да, стол выглядае, пане дабрудзею.	в) Сцяпан
4) Э-э! Я думала, хто там!.. Ажно нічога людскога. Толькі ездзіць ды нюхае, якая дзяўчына пасагу больш мае, а сам дык голы, як бізун.	г) Пранцысь
5) Але, але! Калісь былі ўсе мужыкі, ну дык цяпер кожны чалавек мужыцкага роду, хоць каторы і прыкідваецца панам ці графам. Ды і што гаварыць! Адам і Ева і то былі мужыкамі.	д) Паўлінка
6) Ціха, мае дзеткі, ціха. Не гаруй, не маркоцься, міленькая, вельмі. Неяк жа ды будзе. Бог найвышэйшы, тудэма-сюдэма, міласэрны, і аб тваёй тут цяжынкай долі не забудзецца.	е) Якім
7) Хэ-хэ-хэ! Я да ўсякай патраплю падлізацца.	ё) Альжбета

Адказ: _____.

Заданне 10. Вызначце вершаваны памер прыведзеных ніжэй радкоў. Назавіце аўтара і літаратурны твор, з якога ўзяты гэтыя радкі.

Максімальная колькасць балаў – 3
(1 бал за кожны правільны адказ).

Па-над белым пухам вішняў,
Быццам сіні аганёк,
Б'ецца, ўецца шпаркі, лёгкі
Сінякрылы матылёк.

Аўтар твора: _____.

Назва твора: _____.

Вершаваны памер твора: _____.

ТЭКСТ ДЛЯ ВОДГУКУ

Верны крэўнаму брацтву
Ёсць чаму, ёсць чаму
І ў народа майго павучыцца:
Як змагацца з чужынцам
Суровай парой.
Ёсць за што, ёсць за што
І народу майму ганарыцца:
Не хадзіў і не лез ён
На землі чужыя вайной.
І сябе не лічыў ён ніколі выключным.
"Болей дбай пра сябе!" –
Спачувалі народы яму.
І цаніў ён заўсёды
Братэрскую еднасць і лучнасць,
Добра ведаў народ мой:
Не выжыць ніяк аднаму.
Вырываўся ён з цемры,
Прыгнёту, галечы і гора.
Не адстаць ад суседзяў!

Спатыкаўся, наперад ішоў.
І дарма, што ў свой час
(Хоць хацеў) не прабіўся да мора –
Мора лёну ў яго,
І разлівы лугоў,
І бязмежжа лясоў.
Быў адданы спрадвеку
Славянскаму крэўнаму брацтву,
З ім дзяліўся усім,
Што ў стагоддзях займеў.
Яго роднаю мовай
Гаварыла Вялікае Княства,
А пасля без яе, незаменнай,
Марнеў і нямеў.
І маўчанню яго, і цярпліваасці
Можна здзівіцца.
Кажуць, доля такая:
Пазначана войнамі скрозь.
Ёсць чаму, ёсць чаму
І народу майму павучыцца,
Каб пакутліва крыўду на лёс свой
У вечнасць не нёс.

Юрась Свірка.

ДАВЕДКІ

Заданне 1.

Словазлучэнні на рускай мове	Адпаведнікі словазлучэнняў на беларускай мове
1) культура <i>речи</i>	1) культура мовы / маўлення
2) органы <i>речи</i>	2) органы мовы / маўлення
3) <i>речевые</i> ашибкі	3) моўныя / маўленчыя памылкі
4) исследование процесса <i>речи</i>	4) даследаванне працэсу маўлення
5) <i>речь</i> на сабрании	5) прамова на сходзе

Заданне 2.

1) парцьеры, зменьшыць, Ільіч, лью, цмяны;
2) інжэнер, жамчужны, латэрэя, цырымонія, рамонт;
3) земляроб, паліглот, палітэхнічны, фатаплёнка, штодзённы.

Заданне 3.

Неазначальная форма дзеясловаў	Загадная форма дзеясловаў	
	Адзіночны лік	Множны лік
1) мазаць	<i>маж</i>	<i>мажце</i>
2) шыць	<i>шый</i>	<i>шыйце</i>
3) спісаць	<i>спішы</i>	<i>спішыце</i>
4) зразаць	<i>зразай</i>	<i>зразайце</i>

Заданне 4.

Назоўнік	Лексічнае значэнне для канчатка -а	Лексічнае значэнне для канчатка -у
1) дом (-а/-у)	дома (<i>будынак</i>)	дому (<i>родныя мясціны</i>)
2) клён (-а/-у)	клёна (<i>дрэва</i>)	клёну (<i>будаўнічы матэрыял</i>)
3) пад'езд (-а/-у)	пад'езда (<i>уваход у будынак</i>)	пад'езду (<i>працэс, дзеянне ад дзеяслова "пад'язджаць"</i>)

Заданне 5.

Літаратурная форма мужчынскага імя	Размоўная форма мужчынскага імя
1) Бані[ф]ацый	<i>Баніхват, Ніхват</i> і інш.; лац. 'тварэц добра, дабрачынец'
2) Вар[ф]аламей	<i>Барталамей, Бахрамей, Баўтрук, Будрыс</i> і інш.; старажытнаюр. 'сын Таламея'
3) Іосі[ф]	<i>Осін, Восін, Ёсін, Язеп</i> і інш.; старажытнаюр. 'прымножаны'
4) Мітра[ф]ан	<i>Мітрапан, Мітрош, Матрыпан</i> ; грэч. 'той, які мае слаўную маці'
5) [Ф]ёдар	<i>Тодар, Хведар</i> і інш.; грэч. 'божы дар'

Заданне 6.

А-баранак (правільна *абаранак*), а-барон-ца-а, аба-нент (правільна *абан-ент*), абан-емент, аба-знач-эн-н-е (правільна *аба-знач-энн-е*), *абапал*, аба-пір-а-ц-ца (правільна *аб-а-пір-а-ц-ца*), аба-яльн-ы (правільна *абая-льн-ы*), *а-бач-лів-ы*, *аба-вяз-ак*.

Заданне 7.

Значэнне прыказкі	Прыказка
1) 'Пра недапушчальнасць дармаедства, паразітавання'	1) <i>Хто не працуе (не робіць), той не есць.</i>
2) 'Чалавек павінен клапаціцца не толькі пра свае матэрыяльныя, але і пра духоўныя запатрабаванні'	2) <i>Не хлебам адзіным жыве чалавек.</i>
3) 'Кажуць як прабачэнне, калі звяртаюцца да каго-небудзь па дапамогу ці з просьбай'	3) <i>Лепш даваць, чым прымаць.</i>
4) 'У іншых бачым нават дробныя недахопы, а ў сябе не заўважаем і вялікіх'	4) <i>Учужым воку саломку (саломінку) бачым, а ў сваім <i>бервяна не заўважаем.</i>
5) 'Запрашэнне, пабуджэнне да лепшага ўразумення сказанага'	5) <i>Хто мае вушы, пачуе.</i>

Заданне 8.

1. Элегія. 2. "Хмарка". 3. "Юдзіф". 4. "Танарысты Парсюк".

Заданне 9.

Правільны адказ: 1е, 2в, 3г, 4ё, 5д, 6а, 7б.

Заданне 10.

Аўтар твора: М. Багдановіч.

Назва твора: "Маёвая песня" ("Па-над белым пухам вішняў...").

Вершаваны памер твора: харэй.

Х КЛАС

Заданне 1. Перакладзіце на беларускую мову сказы з рускім словам *нет*.

Максімальная колькасць балаў – 5 (1 бал – за кожны дакладна прыведзены пераклад).

Сказы на рускай мове	Адпаведнікі сказаў на беларускай мове
1) <i>Нет сомнения в том, что...</i>	
2) <i>Нет чтобы помочь! Сел и сидит!</i>	
3) В библиотеке <i>нет</i> этой книги.	
4) <i>Нет, ты только посмотри!</i>	
5) Его всё <i>нет и нет.</i>	

Заданне 2. Падкрэсліце ў кожным радзе слова(ы) з арфаграфічнымі памылкамі.

Максімальная колькасць балаў – 6 (1 бал – за кожнае падкрэсленае слова з арфаграфічнай памылкай).

1) д'ябал, між'ярусны, Пракоф'еў, бар'ер, ін'екцыя;

2) энтузіазм, спецыяльны, меліярацыя, дылект, асацыяцыя;

3) радыёантэна, восьмігадовы, баепрыпасы, саракагоддзе, водасховішча.

Заданне 3. Пастаўце дзеясловы ў форме загаднага ладу адзіночнага і множнага ліку.

Максімальная колькасць балаў – 5 (0,5 бала – за кожную правільную форму).

Уз о р: спаць – спі, спіце.

Незначальная форма дзеясловаў	Загадная форма дзеясловаў	
	Адзіночны лік	Множны лік
1) дзякаваць		
2) ашчаслівіць		
3) ліць		
4) секчы		
5) накрыць		

Заданне 4. Перакладзіце фрагмент з пасляслоўя Францыска Скарыны да кнігі "Руф" на сучасную беларускую мову (неабавязкова перакладаць літаральна, дастаткова перадаць асноўную думку).

Максімальная колькасць балаў – 5.

Доконана ест книга Руф, выложена и вытиснена повелением и працею ученаго мужа Франциска Скорины из славнаго града Полоцка, в лекарстве и в науках доктора, у великом месте Празском тысеци пятистех и девятинадесяти Богу в Троици единому и матери его со всеми святыми ко чти и людем посполитым к науце.

Пераклад: _____.

Заданне 5. Падкрэсліце словы, у якіх адсутнічае прыстаўка.

Максімальная колькасць балаў – 5 (1 бал – за кожнае падкрэсленае слова, у якім адсутнічае прыстаўка).

Агарод, агурок, агучваць, адкладваць, адліга, адцяць, адчуваць, ажыць, ажына, азімыя.

Заданне 6. Раствлумачце значэнне словазлучэнняў.

Максімальная колькасць балаў – 5 (1 бал – за кожнае дакладна растлумачанае значэнне словазлучэння).

Словазлучэнне	Значэнне
1) зорка першай велічыні	
2) пуцяводная зорка	
3) узыходзячая зорка	
4) хапаць зоркі з неба	
5) нарадзіцца пад шчаслівай зоркай	

Заданне 7. Запішыце названыя знакі прыпынку ў храналагічнай паслядоўнасці іх увядзення ў пісьмовую практыку ўсходніх славян: *двукроп'е* (:), *клічнік* (!), *працяжнік* (–), *пытальнік* (?), *шматкроп'е* (...).

Максімальная колькасць балаў – 5 (1 бал – за кожную дакладна вызначаную пазіцыю).

Час увядзення	Знак прыпынку
1) канец XV ст.	
2) канец XVI ст.	
3) канец XVII ст.	
4) сярэдзіна – канец XVIII ст.	
5) канец XVIII ст.	

Заданне 8. Адкажыце на пытанні віктарыны.

Максімальная колькасць балаў – 4
(1 бал – за кожны правільны адказ).

1. Каго з беларускіх пісьменнікаў называлі “наш Вальтэр Скот”?

Адказ: _____.

2. Запішыце прапушчанае імя героя верша М. Багдановіча.

_____, доктар лекарскіх навук,
У доўгай вопратцы на вежы сочыць зоры,
Яны спрыяюць! Час!..

Адказ: _____.

3. З кім развітваецца А. Куляшоў у вершы “Бывай...”?

Адказ: _____.

4. Які вобраз у трылогіі “На ростанях” Якуба Коласа становіцца сімвалам раз’яднанасці Лабановіча і Ядвісі, умацняе адчуванне адзіноты герояў?

Адказ: _____.

Заданне 9. Каму з пералічаных герояў п’есы “Раскіданае гняздо” Янкі Купалы належаць наступныя словы? Суаднясіце прыведзеныя выказванні з адпаведнымі персанажамі. Адказ запішыце ў форме лічба-літарнага спалучэння (напрыклад, бє).

Максімальная колькасць балаў – 7 (1 бал – за кожную правільна ўстаноўленую адпаведнасць).

1) Трэба праўды шукаць не тапаром, а розумам.	а) Зоська
2) Калі кідаў сягоння на бацькаў труп зямлю, то мне здавалася, што... засыпаю самога сябе, сваё шчасце, свае леты маладыя...	б) Сымон
3) Час, Сымоне, час!.. Агляніся, Сымоне!.. Успомні матку, сястру сваю ўспомні... і тую вярхоўку, на якой бацька твой павесіўся!	в) Лявон
4) Чалавек страляе, а чорт кулю носіць.	г) Марыля
5) Ці з багатым беднаму судзіцца? Пакуль з багатага пух, то з беднага дух.	д) Незнаёмы

6) Я пайду папрашу іх, можа...	е) Старац
7) А я ўсё-такі пайду адгэтуль на кожны выпадок. Каб іх паляруш!	ё) Данілка

Адказ: _____.

Заданне 10. Вызначце вершаваны памер прыведзеных ніжэй радкоў. Назавіце аўтара і літаратурны твор, з якога ўзяты гэтыя радкі.

Максімальная колькасць балаў – 3
(1 бал – за кожны правільны адказ).

Буду ў далёкім краю я нудзіцца,
У сэрцы любоў затаіўшы сваю;
Кожную ночку на зорку дзівіцца
Буду ў далёкім краю.

Аўтар твора: _____.

Назва твора: _____.

Вершаваны памер твора: _____.

ТЭКСТ ДЛЯ ВОДГУКУ**Дзівак чалавек**

Дзівак чалавек...

Глядзіць на расінку макавую,
а цэлае сонца
бачыць перад сабой.

Дзівак чалавек...

Бярэ звычайную ракавіну
і чуе ў ёй акіянскі прыбой.

Дзівак чалавек...

Бачыць сцяжынку гладкую,
а марыць аб трудных,
цяжкіх шляхах

з іх круцізнаю,
з іх небяспечнай загадкаю
і будзе ісці,

пакуль мае сілу ў нагах.

Дзівак чалавек...

Са стратаю неппраўнаю
не мірыцца ён ні за што ў душы.

З няпраўдаю не мірыцца,
і з крыўднаю праўдаю
не хоча мірыцца –
хоць кол ты на ім чашы.

Дзівак чалавек...

Яму шмат чаго адмовілі.

А ён не здаецца,
а ён не спіць па начах.

Ён верыць усё
ў свой перпетуум-мобіле,
у панацэю,

у цуадазейны рычаг.

Дзівак чалавек...

Яму – Хірасіму, Асвенцім,
яму, замест імя, –
асвенцімскае таўро.

А ён паўтарае,
што ёсць дабро на свеце,
што будзе дабро
і што пераможа дабро.

Дзівак чалавек...
 Не можа не спадзявацца,
 не можа не верыць,
 не можа ніяк!
 Дзівак чалавек...
 І гэта яго дзівацтва –
 ратунак яго,
 яго чалавечы знак.

Анатоль Вяцінскі.

ДАВЕДКІ

Заданне 1.

Сказы на рускай мове	Адпаведнікі сказаў на беларускай мове
1) Нет сомнения в том, что...	1) Няма сумнення ў тым, што...
2) Нет чтобы помочь! Сел и сидит!	2) Не каб дапамагчы! Сеў і сядзіць!
3) В библиотеке нет этой книги.	3) У бібліятэцы няма гэтай кнігі (адсутнічае гэтая кніга).
4) Нет, ты только посмотри!	4) Не , ты толькі глянь (паглядзі, зірні)!
5) Его всё нет и нет.	5) Яго ўсё няма і няма .

Заданне 2.

- 1) д’ябал, між’ярусны, Пракоф’еў, бар’ер, ін’екцыя;
- 2) энтузіазм, спецыяльны, меліярацыя, дыалект, асацыяцыя;
- 3) радыёантэна, восьмігадовы, баепрыпасы, саракагоддзе, водасховішча.

Заданне 3.

Неазначальная форма дзеясловаў	Загадная форма дзеясловаў	
	Адзіночны лік	Множны лік
1) дзякаваць	1) дзякуй	1) дзякуйце
2) ашчаслівіць	2) ашчасліў	2) ашчасліўце
3) ліць	3) лі	3) ліце
4) секчы	4) сячы	4) сячыце
5) накрыць	5) накрыў	5) накрыйце

Заданне 4.

Прыкладны варыянт перакладу: Скончана кніга Руф, выкладзена і выціснена па жаданні і працаю (намаганнімі) вучонага мужа Францыска Скарыны са слаўнага горада Полацка, у лекарстве і ў навуках доктара, у вялікім горадзе Празе ў 1519 годзе для шанавання Бога ў Тройцы адзінага і Маці Яго з усімі святымі і людзям простым (звычайным) для навукі (навучання).

Каментарый: За пераклад згодна з нормамі сучаснай беларускай літаратурнай мовы – мінімум 3 балы. Неабавязкова перакладаць літаральна, дастаткова перадаць асноўную думку. Добра, калі пры перакладзе захаваюцца рысы і пафас канфесійнага стылю.

Заданне 5.

Агарод, агурок, а-гучваць, ад-кладваць, адліга, ад-цяць, ад-чуваць, а-жыць, ажына, азімыя.

Заданне 6.

Словазлучэнне	Значэнне
1) зорка першай велічыні	‘вельмі славыты ў якой-н. сферы чалавек’
2) пуцяводная зорка	а) ‘тое, што накіроўвае, вызначае чыю-н. дзейнасць, жыццё’ б) ‘чалавек, які вызначае чыё-н. жыццё, дзейнасць’
3) узыходзячая зорка	‘чалавек, які пачынае набываць шырокую вядомасць, вялікую славу ў якой-н. галіне дзейнасці’
4) хапаць зоркі з неба	‘здзяйсняць што-н. выключнае, выдатнае’
5) нарадзіцца пад шчаслівай зоркай	‘быць шчаслівым, удачлівым, мець поспех у сваіх справах’

Заданне 7.

Пунктуацыйнае афармленне пісьмовых тэкстаў ажыццяўлялася ўжо ў глыбокай старажытнасці. Як адзначаў Я. Карскі, у старажытных пісьмовых помніках усходніх славян аж да XIV ст. ужывалася толькі кропка [.] і розныя яе спалучэнні. Гэты знак прыпынку ставілі не толькі паміж граматычна арганізаванымі часткамі тэксту, але і пасля кожнага слова і нават у сярэдзіне іншамоўных слоў, якія, відавочна, былі незразумелыя таму, хто пісаў. Розныя спалучэнні кропак ужываліся пераважна ў канцы абзацаў, у загалюках як своеасаблівы арнамент.

З XIV ст. у пісьмовую практыку пачынаюць паступова ўводзіцца іншыя знакі прыпынку. Ужо ў гэтым стагоддзі асобныя словы і словазлучэнні ў сярэдзіне сказа сталі аддзяляцца пры дапамозе коскі [,].

Названыя знакі прыпынку ўводзіліся ў пісьмовую практыку ўсходніх славян у наступнай храналагічнай паслядоўнасці:

Час увядзення	Знак прыпынку
1) канец XV ст.	дзукроп’е (:)
2) канец XVI ст.	пытальнік (?)
3) канец XVII ст.	клічнік (!)
4) сярэдзіна – канец XVIII ст.	працяжнік (–)
5) канец XVIII ст.	шматкроп’е (...)

Заданне 8.

- 1) Уладзімір Караткевіч.
- 2) Ф. Скарына.
- 3) З каханай дзяўчынай (з Алесяй).
- 4) Грушка.

Заданне 9.

Правільны адказ: 1в, 2б, 3д, 4е, 5г, 6а, 7ё.

Заданне 10.

Аўтар твора: М. Багдановіч.
 Назва твора: “Раманс” (“Зорка Венера”).
 Вершаваны памер твора: дактыль.

Падрыхтавалі
Вольга ПРАСКАЛОВІЧ,
Аляксандр РАДЗЕВІЧ,
Ірына САВІЦКАЯ.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Кола народных святаў

“КАЦІСЯ ЯЕЧКА ДЫ З УЗГОРАЧКА”

СЦЭНАРЫЙ СВЯТА

Дзейныя асобы: Гаспадар, Гаспадыня, іх дачка Алесья, валачобнікі, механоша, музыкі.

У святочна прыбраны пакой уваходзіць гаспадыня, прыгожа апранутая, падыходзіць да люстэрка, папраўляе валасы, прыхарошваецца. Уваходзіць па-святочнаму апрануты гаспадар.

Гаспадар. Можа, Волечка, пара на стол накрываць ды валачобнікаў чакаць, а то прыйдуць – тады не паспеем.

Гаспадыня. Не хвалюйся, Мікола, усё ж прыгатавана, толькі і засталася на стол паставіць.

Гаспадар. Ото ж людзей было на ўсяночнай – і ў царкве, і каля царквы.

Гаспадыня. Хоць і стаміліся, а на душы хораша: птушкі абудзіліся, спяваюць, на досвітку неба заружавела...

Гаспадар. А ці заўважыла ты, колькі моладзі было?

Гаспадыня. А няўжо ж? Няхай і не адразу, але паварочваюцца маладыя да таго, што вядзецца і перадаецца ад дзядоў і прадзедаў нашых.

Гаспадар. Праўду кажаш: без ведання каранёў сваіх зарасце душа пустазеллем. Вунь Алесья наша дык амаль з усімі аднакласнікамі ў царкве стрэлася.

Гаспадыня (з усмешкай). І ўсё ты, бацька, паспеў убачыць. А ці сказаў ты ёй пра валачобнікаў, якія, напэўна, нашу хату не абмінуць?

Гаспадар. Сказаў, а яна засаромелася ды і кажа: “Тата, як прыйдуць валачобнікі, дык скажыце, што мяне дома няма, няхай вам з мамай спяваюць”.

Гаспадыня. Вось надумала! Спрадвеку валачобнікі спявалі для маладой дзяўчыны асаблівыя ўслаўленні на добрае замужжа, на шчаслівае жыццё.

У пакой уваходзіць Алесья.

Гаспадар. Лёгкая ты, дачка, на ўспамін. На стол збірайце, зараз валачобнікі прыйдуць у хату.

Алесья (смеючыся). Прыдумалі, тата, нейкіх валачобнікаў. То ж нашы вясковыя хлопцы, цікава, ці вывучылі хоць што-небудзь, каб песні велічальныя спяваць.

Гаспадыня з дачкой накрываюць на стол. Тут рознае печыва, каўбаса, вялізны пірог, талерка з чырвонымі яйкамі, кісель.

Гаспадар (прыслухоўваецца). Спяваюць, віншуюць суседа. (Глядзіць у акно.) Ідуць, у нашу брамку заходзяць!

Гаспадыня. Якраз паспелі ўсё зрабіць, няхай ідуць. Алеська, ідзі сюды, сустрэкаць будзем. І ты, Мікола, стань побач.

Алесья. Мама, я лепш схаваюся. (Хацела ўцячы, ды не паспела.)

1-ы валачобнік (над акном). Гаспадары, шырока дзверы адчыняйце, валачобнікаў запрашайце!

Гаспадар (адчыняе дзверы). Калі ласка, уваходзьце, госці доўгачаканыя! (Кланяецца.)

Валачобнікі ўваходзяць пад вясёлую мелодыю, якую іграюць музыкі.

2-і валачобнік. Валачобнікі валачыліся, У веснавой вадзе замачыліся.

3-і валачобнік. Замачыліся, не сушыліся, У вашу хату прыйшлі-заваліліся.

4-ы валачобнік. Як нам рады – запрашайце, Песні велічальныя слухаць пачынайце.

Гаспадыня. Рады, рады, просім спяваць.

Алесья. Калі ласка, спявайце, Са святам усіх вітайце.

5-ы валачобнік (гучна, звяртаючыся да першых двух).

Пачынальнічкі, запявайце,
А падхватнічкі, прадаўжайце!

6-ы валачобнік. “Добры вечар” заспяваем,
Маладую дзеўчыну паўслаўляем!

Усе валачобнікі (спяваюць).

Добры вечар пад акеначка!

Вясна-красна,

Жыта зеляно.

Няхай выйдзе к нам паненачка!

Вясна-красна,

Жыта зеляно.

Выйдзі, выйдзі, дзеўчына, на ганак!

Вясна-красна,

Жыта зеляно.

Вынесь, вынесь рэшата яек.

Вясна-красна,

Жыта зеляно.

Рэшата яек, ды не лічаных.

Вясна-красна,

Жыта зеляно.
Мы ж тыя яйкі самі пералічым.
Вясна-красна,
Жыта зеляно.
Самі пералічым ды сватоў назычым.
Вясна-красна,
Жыта зеляно.

1-ы валачобнік (*скорагаворкай*).

Дай жа божа, у гэтым годзе
Ды ў гэтай хаце
Маладой дзяўчыне вяселля прычакаці!
Алеся (*кланяецца*). Дзякуй і вам за віншаванні,
За добрыя словы і пажаданні!

2-і валачобнік. Ідуць валачобнікі гуляючы...

3-і валачобнік. Добрых гаспадароў шукаючы.

4-ы валачобнік. Слаўных гаспадароў віншуючы...

5-ы валачобнік. Чырвоным яечкам частуючыся.

6-ы валачобнік (*гучна, весела*).

Гаспадыню гэтай хаты віншваем,
Добрых пажаданняў не скупваем.

Усе валачобнікі (*разам*).

Слаўна, слаўна, пані гаспадыня,

Вясна-красна на ўвесь свет.

Чым жа яна вельмі слаўна?

Вясна-красна на ўвесь свет.

А тым і слаўна, што не скупая,

Вясна-красна на ўвесь свет.

Што не скупая, добры нораў мае,

Вясна-красна на ўвесь свет.

Вынесь, пані, нам яечак,

Вясна-красна на ўвесь свет.

Ой, ды яечак цэлы карабечак,

Вясна-красна на ўвесь свет.

Мы ж тыя яйкі самі пералічым,

Вясна-красна на ўвесь свет.

Шчасця назычым, другім годам злічым.

Вясна-красна на ўвесь свет.

Гаспадыня (*з паклонам*). Дзякуй, даражэнькія, за добрыя словы, але штось з гаспадаром маім сталася.

1-ы валачобнік. Сапраўды, нешта гаспадар наш задумаўся.

2-і валачобнік. Мо за што ўгневаўся?

Усе спяваюць велічальную гаспадару.

Усе валачобнікі (*разам*).

Ой, зажурыўся, пане гаспадару,

Хрыстос уваскрос на ўвесь свет.

Як наляцела вялікая бура,

Хрыстос уваскрос на ўвесь свет.

Сады-прысады яго паламала,

Хрыстос уваскрос на ўвесь свет.

Як буду жыці, як буду быці?

Хрыстос уваскрос на ўвесь свет.

Ой, не журыся, за працу бярыся.

Хрыстос уваскрос на ўвесь свет.

Шчасця, дастатку ў вашу хатку!

Хрыстос уваскрос на ўвесь свет.

Гаспадар. Дзякуй, уважылі добрай песняй.
Дай божа, і вам гора не знаць ды новага Вялікадзя шчасліва прычакаць.

3-і валачобнік. А дазвольце, гаспадарочкі, яшчэ слова казаць.

Гаспадыня. Кажыце, дазваляем.

4-ы валачобнік. Ці можна ў вас, паважаныя, яечка велікоднае пакатаць?

5-ы валачобнік. Яечка велікоднае з горачкі пакатаць ды на будучае паваражыць.

Алеся. Калі ласка, катайце, цікава будзе паглядзець. Вось вам дошчачка-горка (*падае дошчачку і яечка*).

6-ы валачобнік (*кладучы яечка на "горчку"*).

Каціся, яечка, на цёплую вясну,

На чырвона лецейка!

1-ы валачобнік (*зноў кладзе яечка на "горку"*).

Каціся, яечка, на шчасце, на радасць,

Ды ўсім на здароўечка!

2-і валачобнік. Каціся, яечка,

З цёплага ўзгорачка,

Холад прагані,

Зямліцу абудзі!

3-і валачобнік. Каб вы жылі-пажывалі,

Дабра нажывалі!

4-ы валачобнік. Няхай ваша ніва

Заўсёды будзе ўрадліва!

5-ы валачобнік. Няхай родзяць бульба, жыта,

Каб сям'я была ўся сыта!

6-ы валачобнік.

Каб урадзілі памідоры, агурочкі,

Ды самі жылі, як галубочки.

Усе валачобнікі (*разам, гучна*). Хрыстос уваскрос! Хрыстос уваскрос! Хрыстос уваскрос!

Гаспадар. Сапраўды ўваскрос!

Гаспадыня. Сапраўды ўваскрос!

Алеся. Сапраўды ўваскрос!

Гаспадыня, Гаспадар, Алеся (*па чарзе*). А цяпер, паважаныя, за стол сядайце, чым Бог адарыў – паспытайце.

Госці частуюцца.

Гаспадыня. Як пайсці за парог –

Вазьміце пірог (*падае механошу*).

Алеся. Каб весялей, салатзей,

Вось цукеркі для гасцей.

Гаспадар. А ў мяшэчку, каб не траска,

Вось вам мяска ды каўбаска!

Гаспадыня. А яшчэ, каб было пад вузлачок,

Дару рэшата яек у мяшок.

Механоша ўсе гасцініцы кладзе ў мяшок.

Усе валачобнікі (*па чарзе*). Дзякуй, нашы шчодрія гаспадары, за падарункі, за ласку і дабрыню. Бывайце, нас другім годам чакайце.

Пад музыку валачобнікі выходзяць.

Алена МАСКЕВІЧ,
педагог.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Скарбніца паэзіі

СВЕТАПОГЛЯДНАЯ ЗМЯСТОЎНАСЦЬ ВІЗУАЛЬНЫХ ФОРМАЎ ФІГУРНЫХ ВЕРШАЎ СІМЯОНА ПОЛАЦКАГА

Аўтар пры дапамозе аналізу візуальных формаў фігурных вершаў Сімяона Полацкага выяўляе спецыфіку зместу канкрэтных візуальных пасланняў і даказвае, што выяўленчая форма сінкрэтычна адлюстроўвае светапогляд мастацкай эпохі.

Ключавыя словы: *візуальны, форма, верш, спецыфічнасць, сінкрэтычны, усходнееўрапейскае барока, свецкі, рэлігійны, знак-сімвал, канструкцыя, мадэль.*

The author by means of the analysis of visual forms of figured verses of Simyoon Polatski revealed specifics of the contents of concrete visual messages and proved that the graphic form in syncretic manner reflects outlook of an art era.

Калі дакладна ўзнікла фігурная паэзія ва ўсходніх славян, невядома, аднак яе з'яўленне звязваюць з хрысціянізацыяй Кіеўскай Русі і імпартам візантыйскай рэлігійнай літаратуры з Балгарскага і старажытнага Мараўскага царстваў. Сярэднявечныя манускрыпты і графіцы, выяўленыя на сценах ацалелых старажытна-рускіх храмаў, сведчаць пра цікавасць нашых продкаў да візуалізацыі тэксту. Па меркаванні Д. Ліхачова, “інтэграцыя слова і вобразы ў адзінай мастацкай прасторы вызначалася ўмоўнасцю мастацтва: выява была знакам, падобным да роду знака, з дапамогай якога перадавалася слова, пісьмовае маўленне. Абодва віды мастацтва карысталіся агульнай сістэмай сімвалаў і алегорый, падобнымі спосабамі рэалізацыі метафар і агульнымі вобразамі” [1, с. 63].

Даследчыкі фігурнай паэзіі ўсходнеславянскага барока (Л. Сазонова, І. Заярная, А. Маркасава і інш.) адзначаюць, што менавіта на тэрыторыі сучаснай Украіны, якая знаходзілася ў разгляданы намі перыяд пад значным польскім і заходнееўрапейскім уплывам, фігурная паэзія стваралася ва ўсёй шматстайнасці жанраў эмблематычнай і кур'ёзнай паэзіі. Эстэтычная праграма барока, імкненне да фармальнай вытанчанасці, эмблематычнасці, дасціпнасці стварылі той культурны кантэкст, у якім фігурная паэзія сфарміравалася і замацавалася як асобны паэтычны жанр. У вышэйшых навучальных установах вивучалася паэтыка жанру, а прафесары выдавалі падручнікі, дзе падрабязна апісвалі асновы стварэння шматлікіх жанравых разнавіднасцей фігурнай паэзіі і прыводзілі разнастайныя прыклады. Найбольш поўнае асвятленне фігурнай паэзіі атрымала ў падруч-

ніку “Hortus Poeticus” (“Сад паэтычны”, 1736 – 1737) прафесара Кіева-Магілянскай акадэміі Мітрафана Даўгалеўскага, а выпускнік Кіева-Магілянскай калегіі (статус акадэміі атрымала ў 1694 г.) прэсвітар палтаўскай Святаўспенскай царквы Іван Велічкоўскі стварыў два рукапісныя зборнікі – “Зегар з полузегарком” (1690) і “Млеко од овці пастиру належное” (1691), у якіх прыводзяцца ўзоры эмблематычнай і кур'ёзнай паэзіі [4, с. 58]. Такім чынам, цалкам відавочна, што ў XVI – XVIII стст. на тэрыторыі сучаснай Украіны, як і ў Заходняй Еўропе, за напісанне фігурнай паэзіі браліся выкладчыкі навучальных устаноў, літаратары, выбітныя дзеячы царквы і культуры, студэнты, мяшчане, а ўменне

стварыць майстэрскі фігурны верш лічылася прыкметай адукаванасці.

Мэта гэтага артыкула – выявіць светапоглядную змястоўнасць візуальных формаў фігурных вершаў Сімяона Полацкага.

Асаблівай увагі, на наш погляд, заслугоўваюць фігурныя вершы **Сімяона Полацкага** (свецкае імя Самуіл Гаўрылавіч Пятроўскі-Сітніяновіч, 1629 – 1680), беларуса па нацыянальнасці, найбуйнейшага паэта XVII ст. Выпускнік Кіева-Магілянскай акадэміі, Сімяон Полацкі прыўносіў у рускую рыфмаваную паэзію ўспрынятыя ім эстэтычныя прычпы і рытарычныя навыві, відазмяняў і перапрацоўваў іх паводле новых умоў і гістарычных запатрабаванняў, выступаў як першы прыдворны паэт, стваральнік фігурных і панегірычных урачыстых вершаў, якія сталі правобразам хвалебнай оды.

Даследчыкі В. Традзьякоўскі, В. Розанаў, Л. Сазонава і іншыя прызнавалі ўплыў творчасці С. Полацкага на эвалюцыю рускага вершаскладання, а сярод яго паслядоўнікаў, якія практыкаваліся ў стварэнні фігурных вершаў, называлі Сільвестра Мядзведзева (1641 – 1691) і Карына Істоміна (прыблізна 1650 – 1722). У сваю чаргу, В. Адрыянава-Ператц, А. Панчанка і іншыя, спасылаючыся на працы манахаў Яўстрація і Германа, І. Хварасцініна, С. Шахоўскага, настойваюць, што С. Полацкі не быў адзіным ці нават першым рускім візуальным паэтам. Аднак нельга не прызнаць, што адзіным рускім візуальным паэтам, які атрымаў адукацыю ў гэтай галіне і пакінуў значную спадчыну, усё ж застаецца Сімяон Полацкі. Яго аб'ёмныя манускрыпты “Рыфмалагіён” (1678 – 1680) і “Вертаград мнагацветны” (1676 – 1680) насычаны фігурнымі вершамі, паэмамі-лабірынтамі, акравершамі, анаграмамі, крыптаграмамі, эмблемамі і іншымі разнавіднасцямі барочнай візуальнай паэзіі.

Фігурныя канструкцыі Сімяон Полацкі выбудоўваў па прыцыпе ўпісвання паэтычнага тэксту ў загадзя падрыхтаваную візуальную форму. Дэманстрацыяй сапраўднага майстэрства і віртуознай тэхнікі стаў панегірычны цыкл “Арол расійскі” (1667). Фігурны верш-вітанне ў форме сэрца цару Аляксею Міхайлавічу і членам царскай сям'і з гэтага цыкла напоўнены радасным запалам, дзе “сэрца” вяшчае ад першай асобы, а сімвалічнай графеме спадарожнічае дэвіз-цытата з Евангелля ад Лукі “От избытка сердца и уста глаголят”, што наглядна ілюструе вядомае палажэнне філасофіі Сімяона пра паэзію як жывапіс, што можа гаварыць.

На першы погляд, фігурны тэкст візуальна нагадвае заходнееўрапейскія барочныя кан-

Фігурны верш у форме сэрца
“От избытка сердца уста глаголят” Сімяона Полацкага.
1661 г.

струкцыі “сэрцаў” паэтаў Патрыцыя Фаторы і Іагана Канкеля. Аднак у Фаторы візуальная форма сэрца ўзнікае як агульны контур сукупнасці ліній-радкоў, якія варта чытаць па вызначаных лініях у сярэдзіне выявы, а ў Канкеля выбудоўваецца з ліній, якія перасякаюцца і працэрчваюць складаныя паралельна-перпендыкулярныя шляхі ўнутры візуальнай мадэлі. Сімяон Полацкі выбудоўвае візуальную форму сэрца з вершаванага радка, які выгінаецца і паступова запаўняе ўсю канструкцыю, пачатак якой размяшчаецца ў цэнтры. Далей радок з’яўляецца зыходным пунктам (пачаткам чытання верша), а таксама паказвае адзіны шлях руху па форме (як па лабірынце), у выніку якога мы дасягнем канчатковай кропкі (фіналу). Гэты прыклад – доказ, што візуальная форма сэрца з’яўляецца запазычаннем з заходнееўрапейскага мастацтва, але пабудова канструкцыі – наватарства аўтара.

Што ж датычыць семантычнай прыроды візуальнай формы фігурнага тэксту, то яна можа быць апісана ў адпаведнасці з другой трыхатаміяй знакаў Ч. Пірса, дзе знак можа быць названы іконай, індэксам або сімвалам [2, с. 58]. [У працы “Пачаткі прагматызму” аўтар падзяляе знакі на тры трыхатаміі (ад грэч. *thicha* ‘на тры часткі’ і *tome* ‘сячэнне’): першая – характарызуе знак сам па сабе; другая – разглядае стаў-

Странный зрѣкъ, забѣжи д' прѣшторнѣи ацкнѣи
 Сѣбѣмъ ацкѣи на мѣрѣ радширѣмъ
 Новѣ, ацкѣи и дѣлѣтнѣи радширѣмъ
 Дѣлѣ бѣтѣ что сѣлѣ зѣлѣи радширѣмъ?
 Внѣкѣи Сѣмѣ Сѣмѣ Кѣлѣванѣи радширѣмъ
 Сѣмѣ дѣ нѣо . ацкѣи бѣтѣи радширѣмъ.

**Фігурны верш у форме зоркі
 з цыкла “Благоприветствования царю
 Алексею Михайловичу по случаю рождения
 царевича Симеона” Сімяона Полацкага.**

ленне знака да аб’екта; трэцяя – разглядае знак у залежнасці ад таго, як яго рэпрэзентуе інтэрпрэтант]. Так, візуальная форма сэрца ў дадзеным выпадку не зводзіцца толькі да адлюстраванага аб’екта і, акрамя знешняга падабенства выявы са сваім аб’ектам, які вызначае іканічны характар знака, мадэлюе ў свядомасці ўспрымальніка больш складаны вобраз – вобраз ідэальнага адукаванага самадзержца, дыдактычна паказваючы цара заступнікам асветы, абаронцам правапарадку, мудрым кіраўніком, які выступае сімвалам Расійскай дзяржавы. Такім чынам, пры дамінантнай ролі іканічнай рэфэрэнцы сувязь знака з яго аб’ектам ускладняецца індэксальнай і сімвалічнай асацыяцыямі і ўтварае складаны варыянт іканічнай рэпрэзентацыі.

Цікавым уяўляецца і фігурны верш з “Благоприветствования” царю Аляксею Міхайлавічу з нагоды нараджэння царэвіча Сімяона, для якога аўтар абраў візуальную форму васьміпромневай зоркі. Сімяон Полацкі выбудоўвае канструкцыю з радка, які прапісваецца па форме “вялікай” зоркі. Потым злучае ўнутраныя кутнія промні зоркі і атрымлівае

яшчэ адну “маленькую” зорку і ў кропках сыходжання кутніх промняў прапісвае загалоўнымі літарамі “СИМЭОНЕ З”. На нашу думку, канструкцыя адначасова адлюстроўвае перавагу цара Аляксея Міхайлавіча (“вялікая” зорка) і лёсавызначальнае прадказанне нованароджанаму царэвічу Сімяону (“маленькая” зорка). Васьміпромневая візуальная форма зоркі абрана невыпадкова: па-першае, гэта адна з формаў Віфлеемскай зоркі; па-другое, вялікія багамаці Іштар і Дзева Марыя насілі кароны з зорак; па-трэцяе, у Старым Запавеце “Зорка Іакава” – сімвал Месіі, у Новым Запавеце яе згадвае Ісус Хрыстос, называючы “яркай і светлай ранішняй зоркай”. Асмелімся выказаць здагадку, што фігурную канструкцыю Сімяон Полацкі выбудоўвае найперш на замацаваных у нацыянальнай культуры семантычных мадэлях і візуальна падкрэслівае ідэалагічныя акцэнтны рускай самадзяржаўнай улады: “цар ёсць бог”, “царства ёсць святасць”. Відавочна, што семантыка візуальнай формы (паводле другой трыхатаміі знакаў Ч. Пірса) не зводзіцца толькі да адлюстраванага аб’екта і ўтварае складаны варыянт іканічнай рэпрэзентацыі.

У даследаваных фігурных тэкстах Сімяона Полацкага візуальная форма выконвае дэкаратыўную і адначасова ідэалагічную функцыі. Канструкцыі (“сэрцы” і “зоркі”) – гэта “славесна-архітэктурныя збудаванні”, утвораныя па адным прынцыпе, цэласна выбудаваныя, унутрана замкнёныя, яны нагадваюць строганаўскае ці царскае пісьмо ў іканіцы – тыя ж арнаментальнасць, дробнапіс, упрыгожанасць, а эстэтычна выяўлены перабольшаны пафас, знарочыстую параднасць, цырыманіяльнасць і знешнюю эмацыйнасць варты разглядаць не толькі як характэрныя рысы ўсходнеславянскага барока, але і як элементы тэатральнасці. Такім чынам, мы можам гаварыць пра сінкрэтызм відаў мастацтва – паэзіі, жывапісу і тэатра.

Акрамя гэтага, сваім паэтычным творам Сімяон Полацкі надаваў вялікае асветніцкае і выхаваўчае значэнне, бо высокае прызначэнне паэта бачыў у здольнасці прыцягваць “слухі і серцы” людзей. У фігурных вершах на першае месца ён ставіць вобраз ідэальнага самадзержца-асветніка, які з’яўляецца ўвасабленнем і сімвалам Расійскай дзяржавы, яе палітычнай магутнасці і славы, чым выяўляе семантыку эпохі. Моцную зброю паэзіі Сімяон Полацкі выкарыстоўваў для распаўсюджвання асветы, свецкай культуры, правільных маральных паняццяў, што дазваляе гаварыць пра свецкую скіраванасць светапогляднай змястоўнасці візуальных формаў фігурных вершаў.

Часам у фігурных вершах Сімяона Полацкага візуальнай формай робіцца сілуэт прадмета, які з'яўляецца асноўным матывам, ключавым словам, выражэннем тэмы ці найбольш важным вобразам усяго твора. Так, у фігурным вершы “Крыж” візуальная форма і вербальны змест уступаюць у складанае ўзаемадзеянне і становяцца асноўнай тэмай разважання. Аўтар дакладна перадае візуальную форму патрыяршага крыжа з трыма папярочкамі, які сваім паходжаннем звязаны з Візантыяй і выкарыстоўваецца пераважна ва Усходняй Еўропе. Канструкцыю, што складаецца з 41 радка, паэт падзяляе трыма перакладзінамі. Дзве з іх размешчаны ў верхняй частцы крыжа, прычым верхняя пачынае канструкцыю, складаецца з чатырох радкоў і карацейшая за ніжнюю, якую ўтвараюць пяць радкоў. Трэцяя перакладзіна, з чатырох радкоў, кароткая і размешчана ў ніжняй частцы крыжа.

Семантычную прыроду візуальнай мадэлі гэтага фігурнага тэксту, абапіраючыся на тэорыю другой трыхатаміі знакаў Ч. Пірса, варта разглядаць як сінкрэтычнае адзінства знакаў (ікона, індэкс, сімвал), калі адзін і той жа знак, у нашым выпадку крыж, функцыянуе і як ікона (суаднесены з формай), і як індэкс (суаднесены з аб'ектам рэальнасці), і як сімвал (сімвалічны змест непадзельны пры ўспрыманні тэксту). Такім чынам, “асноўнае адрозненне паміж знакамі трох відаў заключаецца хутчэй у іерархіі іх уласцівасцей, чым у саміх уласцівасцях” [4, с. 83].

Крыж у дадзеным выпадку – касмічны знак з цэнтраімклівай энергетыкай, які сімвалізуе ўладу патрыярха і заклікае чалавека праз пакуру і пакаенне перад Богам атрымаць абарону і блашаванне ва ўсіх яго зямных пачынаннях. У гэтым кантэксце выразна праглядаецца сярэднявечнае светаадчуванне (дуалізм), калі свет падзяляецца на бачны і адчувальны зямны і свет нябесны, ідэальны, які існуе ў нашым уяўленні, што дазваляе суаднесці з рэлігійнай скіраванасцю светапоглядную змястоўнасць у візуальных формах фігурных вершаў.

Такім чынам, светапоглядная змястоўнасць візуальных формаў у фігурных вершах Сімяона Полацкага адлюстроўвае семантыку эпохі Асветы і дазваляе вылучыць два кірункі: свецкі і рэлігійны. Семантычная прырода візуальных формаў у фігурных вершах усходнеславянскага барока свецкай і рэлігійнай светапогляднай змястоўнасці часцей за ўсё імкнецца або да іканічных знакаў, або да індэксальных, або да знакаў-сімвалаў. Часам пры дамінантнай ролі іканічнай рэфэрэнцы сувязь знака з яго

аб'ектам ускладняецца індэксальнай і сімвалічнай асацыяцыямі, якія ўтвараюць складаны вобраз іканічнай рэпрэзентацыі.

Візуальныя формы фігурных барочных тэкстаў Сімяона Полацкага губляюць устаноўку на шматзначнасць, гэта значыць магчымасць яго рознага прачытання, што складае спецыфіку заходнееўрапейскага барока. Прыкладам могуць служыць фігурныя вершы англійскага паэта-метафізіка Джорджа Герберта, дзе разгалінаванне метафары-канцэці (ад італ. *concetto* ў філасофскім сэнсе – думка, задума, паняцце; у літаратурным – мудрагелістая метафара, вытанчаная, нечаканая, часам дасціпная) будуюцца так, што з кожным крокам чытач атрымлівае новы сэнсавы паварот тэксту, новую перспектыву, якая надае новы сэнс усяму сказанаму раней і пры гэтым не закрэслівае і ранейшы сэнс. Устаноўка на шматзначнасць вымагае множнасці рэгістраў, у якіх можа быць успрыняты фігурны тэкст, і чытанне яго ператвараецца ў адгавданне гэтых сэнсаў, што патрабуе супастаўлення ўсіх магчымых успрыманняў. Пры запазычанні візуальных формаў мае месца істотная выбіральнасць, дзе найперш прымаецца тая форма, якая можа быць лёгка сінтэзавана з традыцыйнай рускай культурай, што імкнулася да дакладнага адрознівання сапраўднага і ўяўнага і выключала паўнавартаснае засваенне той амбівалентнасці, што была важнай для заходнееўрапейскага барока. Так, эстэтычная ўстаноўка “свет ёсць сон” засвойваецца і ўспрымаецца як звычайны выраз тленнасці зямнога быцця, а найбольш характэрны для заходнееўрапейскага барока матыв “сон ёсць свет” у візуальных формах фігурных вершаў Сімяона Полацкага не прадстаўлены.

Пераклад з рускай мовы.

Спіс літаратуры

1. Лихачев, Д. С. Поэтика древнерусской литературы / Д. С. Лихачев. – М. : Наука, 1979. – 376 с.
2. Пирс, Ч. С. Начала прагматизма / Ч. С. Пирс; пер. с англ. В. В. Кирющенко и М. В. Колопотина. – СПб. : Алетейя, 2000. – 352 с.
3. Сазонова, Л. И. Поэзия русского барокко (вторая половина XVII – начало XVIII в.) / Л. И. Сазонова. – М. : Наука, 1991. – 263 с.
4. Якобсон, Р. К вопросу о зрительных и слуховых знаках / Р. Якобсон // Семиотика и искусствометрия. – М. : Мир, 1972. – С. 82 – 87.

Ала ГАЎРЫЛАВА,
магістр педагогічных навук,
аспірант кафедры
беларускай і сусветнай мастацкай культуры
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
культуры і мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 03.12.2012 г.

БЕЛАРУСКАЯ ВАЕННАЯ ПРОЗА XX СТАГОДДЗЯ: НАЦЫЯНАЛЬНЫ І ЁНІВЕРСАЛЬНЫ КАНТЭКСТ

У артыкуле аналізуецца ваенная проза XX ст. у пераемнасці нацыянальнай традыцыі яе разгляду ў гісторыі і тэорыі беларускай літаратуры. Абгрунтаўваецца мэтазгоднасць аналізу творчасці знакамітых беларускіх пісьменнікаў першай і другой паловы XX ст. у культуралагічным аспекце праз змест і структуру канцэпту “вайна”. Як прыклад такога падыходу прыводзіцца табліца найважнейшых структурных кампанентаў канцэпту “вайна” па творчасці В. Быкава.

Ключавыя словы: *беларуская проза, канцэпт “вайна”, нацыянальны і ўніверсальны кантэкст, вайна як нацыянальная катастрофа, прынцыпы рэалістычнай эстэтыкі, супраціўленне – страты – зменлівасць лёсу – стойкасць і іншае як структурныя кампаненты канцэпту.*

The article analyzes the war prose of the twentieth century in the frame of the continuity of the national tradition of approach to it in the history and theory of the Belarusian literature. The rationale of the famous Belarusian writers of the twentieth century works analysis in terms of cultural studies through the meaning and structure of the “war” concept is substantiated. As an example of this approach, the table of the major structural components of the “war” concept based on the works of V. Bykau is given.

У беларускай літаратуры вайна паказана як злачынства супраць чалавечнасці, як нацыянальная катастрофа, фізічнае вынішчэнне нацыі і нечуваная маральныя пакуты насельніцтва, насуперак сваёй волі ўцягнутага ў сусветную бойню. Выразная антымільтарысцкая скіраванасць беларускай прозы, непрыманне вайны як вялікай усенароднай трагедыі сталі нацыянальнай традыцыяй яшчэ з часоў выхаду дакументальна-мастацкай аповесці Максіма Гарэцкага “На імперыялістычнай вайне”, яго апавяданняў “Літоўскі хутарок”, “Рускі”, “Генерал”, аповесці “Ціхая плынь”, рамана Кузьмы Чорнага “Бацькаўшчына” і іншых твораў. Пачынаючы ад цыкла Янкі Купалы “Песні вайны” вайна падаецца пісьменнікамі з пункту гледжання радавога байца – удзельніка падзей або яго сваякоў ці аднавяскоўцаў: без прыхарошвання і без награвання жахаў, паводле прынцыпаў рэалістычнай эстэтыкі – гістарызму, псіхалагічнага аналізу, дакладнай адпаведнасці рэаліям жыцця. Разам з тым праўдзівы паказ ваенных падзей, стварэнне вобразаў зруйнаванага, панішчанага вайной беларускага краю не быў адзінай задачай пісьменнікаў, якія імкнуліся вырашаць у сваіх творах і іншыя надзённыя на той час праблемы: выяўляць пабуджальныя матывы ўчынкаў людзей на фронце і ў тыле, тэма надзеі-спадзявання беларусаў, якія ўскладаліся на час заканчэння вайны. Як вядома, Першая сусветная вайна была прайграная ўсімі яе ўдзельнікамі, пераможцаў не было, затое пэўнае вырашэнне атрымалі праблемы, што ставіла само жыццё: выспяванне народнай свядомасці, адраджэнне роднай мовы, набыццё дзяржаўнасці.

Герой твораў М. Гарэцкага і К. Чорнага паказаны чалавекам, вызначальныя рысы характару якога не ляжаць на паверхні, а прыхаваны ў яго ўнутраным свеце, асобай, якая шукае вытлумачэння падзей і ўласных учынкаў, як, напрыклад, той беларус, які забіў “аўстрыяка” праз сваю бяздумнасць, уласную духоўную нясталасць, страх быць

западозраным у баязлівасці (“Рускі”). У той момант цёмнае, агрэсіўнае ўзяло верх над чалавечым, а пасля пачало перамагаць пачуццё ўласнай віны, чалавек імкнуўся апраўдаць свой учынак прыналежнасцю да рускай арміі, нястомна паўтараючы, што ён рускі. Аўтарская канцэпцыя М. Гарэцкага выяўляецца не толькі ў шчырым спачуванні прамым і ўскосным ахвярам вайны, але і ў паказе абуджэння асабістай адказнасці літаратурных герояў як абаронцаў гуманізму і духоўных асноў жыцця. Лявон Задума з аповесці “На імперыялістычнай вайне” (1914 – 1919) паўстае не так аб’ектыўным сведкам падзей вайны, як асобай, летапісцам гісторыі народа, які, выконваючы абавязкі байца, навучыўся перамагаць страх, спазнаў таварыскасць, мужнасць, зразумеў, што пытанні вайны паяднаны з праблемай нацыянальна-вызваленчай барацьбы народаў Расіі. У адрозненне ад герояў раманаў “Агонь” А. Барбюса, “На Заходнім фронце без змен” Э. М. Рэмарка, “Бывай, зброя!” Э. Хемінгуэя, якія таксама належалі да “страчанага пакалення”, Лявон Задума выступае як прадстаўнік маладой нацыі, што перажывае духоўнае адраджэнне, і марыць пра час сапраўднага вызвалення свайго народа ад магутнай імперыі. Старанна фіксуючы ў сваіх запісках жахі франтавога побыту, Задума адкідае прэч усякае псеўдапатрыятычнае красамоўства, сведчыць супраць братазбойчай вайны. Яго шчырыя разважанні пра тое, што адымае ў беларусаў вайна, вера ў недарэмнасць намаганняў усіх, хто ваюе разам з ім, надаюць яму мужнасці і аптымізму, узвышаюць над падзеямі і ўласным лёсам. Імкненне быць дакладным і праўдзівым як адметная рыса прозы М. Гарэцкага выявілася і ў аповесці “Ціхая плынь” (1917 – 1918) пра лёс сялянскага хлопца Хомкі Шпака, якога датэрмінова (на два гады раней) запісалі ў царскую армію, як след не навучанага і не абстралянага, кінуты ў акопы адбіваць артылерыйскую атаку і ў першым жа баі забілі невядома за што. Адказам на распачнае

перадсмяротнае пытанне юнака “За што?” нібы служаць радкі верша з цыкла Янкі Купалы “Песні вайны”, узятыя аўтарам у якасці эпіграфу да апошняй главы аповесці: *“Выйшлі роднай вёсці дзеці / Паміраць на белым свеце, / Рассяваць на свеце косці / Праз кагосьці, за кагосьці”*. Як бачым, вобраз сусветнай вайны-бойні малюецца тут з пункту гледжання простага чалавека, неспакушанага ў вялікай палітыцы, затое ў паяднанасці з жаданнем героя зразумець мэту забойстваў, тое, дзеля чаго вядзецца вайна на яго радзіме.

Герой аповесці “Дзве душы” (1918 – 1919) Ігнат Абдзіраловіч удзельнічае не толькі ў вайне, але і ў рэвалюцыі, пакутліва вырашае праблему ідэйна-нацыянальнага самавызначэння, пераадоўвае дваістасць нацыянальнай свядомасці.

Вайна ў прозе К. Чорнага таксама малюецца ў святле купалаўска-коласаўскай увагі да “маленькага чалавека”, які адчуў сябе ў цэнтры гістарычных падзей і жыве надзеяй на змены ў асабістым лёсе і ў жыцці ўсяго народа. Як і М. Гарэцкі, пісьменнік стаў стваральнікам беларускай сацыяльна-псіхалагічнай і інтэлектуальна-філасофскай прозы з яе гуманізмам (“чалавек – гэта цэлы свет”), цікавасцю да “жывога чалавека” насуперак “чалавеку ў скуранцы”, непаўторна беларускім светаадчуваннем і вобразным мысленнем. У рамане “Бацькаўшчына” (1931) драматычная панарама пошуку народам зямлі і волі непадзельна звязана з тэмай вайны, рэвалюцыі і наступстваў гэтых падзей для лёсу жыхароў вёскі і невялікага гарадка. Вось як маляўніча-канкрэтна і па-мастацку абагульнена даецца апісанне пачатку імперыялістычнай вайны, калі валасны старшыня здаваў сваю вёску ў войска: *“Народ стаяў перад ратушавым ганкам... Натопі... быў майклівы. Зрэб’е, шарачак, лыка, зляміцованая кудзеля злівалася ў шчыльную сцяну. Вочы, вочы, вочы – пакутны позірк анямеў на твары вялікага натоўпу. Гэта быў малюнак таго дня на ўсёй Еўропе. Народы стаялі. Стаяў расійскі народ. Стаялі іншыя народы, з’яднаныя абцугамі пад сцягам Расійскай імперыі. Іх гналі заваяваць сабе старое права: з жабрачымі торбамі на плячах дагніць свой век у вялікай турме і перадаць гэтае права сваім дзецім”* [9, с. 54]. Адна за адной паўстаюць у рамане карціны вайны: страшны гром бою, маршыроўкі і фарміраванне часцей, няспынный рух эшалонаў з вайскоўцамі або палоннымі, чытанне лістовак з заклікамі заканчваць вайну і рабіць рэвалюцыю, узбагачэнне землеўладальнікаў (Сурвілы і Мазавецкага), якія набылі свой першапачатковы капітал за кошт махлярства і жорсткай эксплуатацыі такіх сялян, як Леапольд Гушка і стары Няміра. Дзесяцігоддзі прыгнёту, працы на чужой зямлі, удзел у змаганні за права набыць уласны кавалак зямлі атрымліваюць такое ж мастацкае асвятленне, як і ўражлівыя карціны ваеннага побыту, забастовак, кангрэсу ўсіх партый (“кангрэсіку”), саве-

та дэпутатаў або проста сходаў насельніцтва, якія склікалі папы і ксяндзы. Усе віталі рэвалюцыю, але глядзелі на яе рознымі вачыма: пань меліся атрымаць выкуп за зямлю, а вясковая і гарадская бедната мусіла бараніць панскую зямлю ад немцаў ці беларусаў, гніць у акопах, сядзець у астрогах, нудзіцца на сваіх папялішчах. Пошук уласнай зямлі для сям’і Леапольда Гушкі – нашчадка паўстанцаў, сілезскіх ткачоў, якую ён, як казачны асілак, гадамі апрацоўваў для Сурвілы і не меў права стаць гаспадаром на адкупленых дзвюх дзесяцінах да атрымання расійскага падданства (а калі атрымаў, пачалася вайна), – гэта пошук чалавекам Радзімы. Беларускае зямля, на якой ён цяжка працаваў усю маладосць і сталыя гады, апынулася для яго роднай, але так і невядома, ці стане яна Бацькаўшчынай. Пошук, надзеі і расчараванні народа цесна звязаны з гісторыяй паражэнняў і перамог на франтах імперыялістычнай і грамадзянскай войнаў.

Такім чынам, беларуская ваенная проза 20 – 30-х гг. XX ст. развівалася ў кантэксце антымілітарысцкай заходнееўрапейскай літаратуры, стварала традыцыю адназначнага асуджэння вайны, адмаўлення ілжэпатрыятызму, праўдзівага паказу вайны не толькі для фіксацыі ў гістарычнай памяці народа, але і дзеля ўсведамлення яе як працэсу, звязанага з вырашэннем цэлага шэрагу наспелых у жыцці нацыі праблем, і найперш праблем зямлі і волі, змагання не за чужыя, а за ўласныя інтарэсы. Такая гуманістычная традыцыя была працягнута ў творах беларускіх пісьменнікаў пра змаганне з гітлераўскім фашызмам.

У адпаведнасці з храналагічна-гістарычным падыходам да асэнсавання Другой сусветнай вайны ў літаратуры другой паловы XX ст. даследчыкі (М. Тычына, У. Гніламёдаў, У. Навумовіч, У. Каваленка і інш.) вылучаюць ад трох да пяці этапаў, пачынаючы з часоў вайны і першага пасляваеннага дзесяцігоддзя і заканчваючы сучаснасцю. Найбольш плённым перыядам у развіцці беларускай прозы, як і ва ўсёй савецкай ваеннай літаратуры, сталі 1960 – 1970-я гг., калі ад паказу ўсенароднага характару змагання савецкага чалавека з ненавісным ворагам, ад услаўлення велічы подзвігу народа, яго гераізму, стойкасці і самаахвярнасці пісьменнікі перайшлі да выяўлення малавядомых трагічных старонак вайны на аснове асабістага вопыту змагання з фашызмам на фронце або ў тыле, на акупаваных ворагам тэрыторыях. Якраз у гэтыя дзесяцігоддзі ваенна-вясковая проза вызначала спецыфіку нацыянальнай літаратуры, яе месца ў свядомасці шматлікіх чытачоў былога Савецкага Саюза. Як слушна адзначае У. Гніламёдаў, публікацыя ўспамінаў франтавікоў, партызанаў, сведчанні жыхароў спаленых вёсак і былых вязняў лагераў смерці пралівалі святло на падзеі, пакінутыя без увагі ў момант усеагульнай пераможна-параднай эйфарыі, на факты, якія

сведчылі, што вайна была куды больш жудаснай і бессэнсоўнай, чым гэта здавалася раней [2, с. 383]. Цікавасць да маральных глыбінь асобы, чалавеказнаўчы аспект у вырашэнні карэнных праблем быцця (народ і ўлада, абавязак і пачуцці, прынцыповасць і спачуванне, гістарычная неабходнасць і яе чалавечае вымярэнне ды інш.) паступова робяцца найважнейшымі і па-рознаму вырашаюцца ў апавяданнях, аповесцях, раманах у залежнасці ад іх аўтарскай прыналежнасці.

Вьяўляець адметнасць беларускай ваеннай прозы XX ст., багацце і разнастайнасць яе ідэйна-мастацкага зместу і стылявых формаў можна рознымі шляхамі, што ўжо ў значнай ступені і зроблена ў літаратуразнаўстве. Найбольш перспектыўным культуралагічным падыходам да аналізу літаратуры, як і ўсёй мастацкай культуры, сёння, на пачатку XXI ст., мы лічым яе асэнсаванне з пазіцыі зместу і структуры канцэпту “вайна”. Пакуль што спробу скарыстаць такі падыход мы заўважылі толькі ў навуковым артыкуле «Концепт “война” в белорусской мемуарной литературе» Т. Сіманавай [6, с. 85 – 91], дзе аўтар справядліва адзначае, што імкнучыся перадаць сапраўднае аблічча вайны, пісьменнікі ідуць па шляху стварэння яе ўсёахопнага канцэпту, уводзяць шэраг апазіцый дзеля выяўлення тых або іншых бакоў самой падзеі: савецкая і нямецкая арміі, гістарычная неабходнасць і асабістыя пабуджэнні, народ і вораг, народ і ўлада, народ і рэпрэсіўная сістэма сваёй дзяржавы і інш. На прыкладзе мемуарных твораў А. Адамовіча і В. Быкава аўтар вызначае створаны імі абагульнены вобраз-канцэпт вайны як грандыёзнага трагічнага грамадскага катаклізму і называе шэраг значэнняў, якія ўдакладняюць яго, у такой лагічнай сувязі: *вайна – трывого – страх – смерць – страты – выпрабаванні – супраціўленне – гора – разарэнне – зменлівасць лёсу – гвалт – стойкасць – горкая цана перамогі*. Тым самым пераканаўча даводзіцца думка пра суднасенасць асобнага аспекту спасціжэння вайны з лёсам усяго народа і паяднанасць мемуарнай прозы з іншымі жанрамі. Тэрмін *канцэпт* у дадзеным выпадку дапамог аўтару выявіць ідэйна-мастацкую вартасць мемуарнай літаратуры.

Мы таксама выкарыстоўваем гэты тэрмін, але, у адрозненне ад Т. Сіманавай, у дачыненні да ўсёй ваеннай прозы XX ст., якая разглядаецца намі ў рэчышчы беларускай мастацкай культуры з вызначэннем яе нацыянальнага і ўніверсальнага кантэксту. Слоўнікавае значэнне тэрміна *канцэпт* (лац. *conceptus* ‘думка, паняцце’) – галоўная думка, фармулёўка [1, с. 604]. Мы абапіраемся на азначэнне канцэпту ў філасофіі, лінгвістыцы і літаратуразнаўстве, і найперш на вытлумачэнне Ю. Сцяпанавы [7], які лічыць яго тым згусткам у свядомасці чалавека, пры дапамозе якога ён уваходзіць у культуру або (калі ён творца культур-

ных каштоўнасцей) уплывае на яе. Як тлумачыць філосаф, канцэпты, у адрозненне ад паняццяў, не толькі мысляцца, але і перажываюцца. Яны маюць трохслойную структуру. Актуальны слой, або пласт, існуе для ўсіх людзей, якія жывуць сёння, выступаючы сродкам іх зносін і ўзаемаразумення; гістарычны (“пасіўны”) пласт змяшчае сціслую гісторыю канцэпту ў розныя гістарычныя эпохі; унутраная ж форма канцэпту ўвасабляе яго сэнсавы першапачатак. Калі канцэпт існуе ў культуры пастаянна або даволі доўга, ён робіцца канстантай, а яе кампанентамі выступаюць пэўныя перажыванні, асацыяцыі, уяўленні, паняцці, веды, з’явы душэўнага жыцця, што знаходзяць выражэнне ў канкрэтным тыпе культуры або мастацкім стылі як згусткі культуры ў свядомасці чалавека.

Калі прыкласці такое разуменне канцэпту да шматзначнага слова *вайна*, то атрымліваецца, што канцэпт “вайна” таксама мае структуру з трох пластоў або ўзроўняў: актуальнага, гістарычнага і глыбінна сэнсавага. Актуальны, або агульначалавечы, узровень – гэта значэнні, якія звычайна аднолькава разумеюцца ўсімі людзьмі, незалежна ад ступені іх адукаванасці, нацыянальнай прыналежнасці, а часта і ад узросту. Вайна – гэта заўсёды гора, страх, пакуты, бежанства, фронт або партызанства, армія, зброя, паражэнні або перамогі, наступленні, палон і інш. Другі пласт, гістарычны, змяшчае гісторыю абарончых або захопніцкіх войнаў, якія спрадвеку вяліся на тэрыторыі краіны. Ён мае ўжо не такія шырокі ўніверсальны кантэкст, як першы, затое павялічваецца яго нацыянальная каштоўнасць, бо вайна разглядаецца ў сувязі з непаўторнай гісторыяй народа, яго духоўнай, матэрыяльнай, мастацкай культурай. Так, напрыклад, для беларусаў, якія на працягу некалькіх стагоддзяў былі пазбаўлены нацыянальнай незалежнасці, не мелі ўласнай дзяржавы і роднай мовы ў статусе дзяржаўнай, войны заўсёды былі несправядлівыя, бо вяліся ў чужых інтарэсах за кошт бязмерных людскіх ахвяр, разбурэння і спусташэння беларускіх гарадоў і вёсак. Сусветныя войны XX ст. мелі ўжо іншы характар. Так, Першая сусветная вайна, застаючыся па сваёй сутнасці гэткай жа захопніцкай і несправядлівай, як і папярэдняя, аб’ектыўна паскарала выпяванне ў беларусаў нацыянальнай свядомасці і атрыманне дзяржаўнасці. У Другой сусветнай вайне беларусы абаранялі агульную вялікую Радзіму – Савецкі Саюз, і ў тым ліку сваю Бацькаўшчыну, што давала падставы для выяўлення патрыятызму, мужнасці і стойкасці.

Заканчэнне будзе.

Ірына ЗАБАЛОТНАЯ,

магістр культуралогіі,

Паліна ЛЯВОНАВА,

кандыдат педагогічных навук.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 27.12.2012 г.

МУЗЫЧНАЯ ФОРМА ЯК СТРУКТУРНАЯ АСНОВА КАМПАЗІЦЫЙНАЙ ПАБУДОВЫ ЖЫВАПІСНАГА ПАЛАТНА

Зроблена спроба выявіць падабенства ў формаўтварэнні музыкальнага твора і жывапіснага палатна. На канкрэтных прыкладах раскрываюцца і аналізуюцца структурныя прынцыпы кампазіцыйнай пабудовы твораў выяўленчага мастацтва, асновай для якіх служыць музыкальная форма (форма музыкальнага твора).

Ключавыя словы: *музыка, жывапіс, узаемаўплыў, узаемадзеянне, музыкальная форма, структура, кампазіцыя, фуга, саната, сімфонія.*

Attempts to identify similarities in the shaping of music and painting were made. The structural principles of compositional structure of works of art, which are based on the musical form (the form of a musical work), were disclosed and analyzed by specific examples.

У межах даследавання выяўленчага мастацтва і музыкі ў іх узаемаўплыве і ўзаемасувязі важным з'яўляецца знаходжанне граней судакранання, дзякуючы якім можна гаварыць пра тое, што мастацтвы “вучацца адно ў аднаго” [1, с. 33]. Адною з такіх кропак узаемага судакранання выступае форма музыкальнага твора і жывапіснага палатна, дзе выяўляюцца агульныя заканамернасці пабудовы. Праблема разумення кампазіцыйнай будовы жывапіснага твора, напісанага па законах музыкальнай формы, вызначае актуальнасць працы. Мэта артыкула заключаецца ў раскрыцці структурных прынцыпаў пабудовы твораў выяўленчага мастацтва, якія адпавядаюць прынцыпам формаўтварэння ў музыцы. У пададзеным матэрыяле зроблена спроба выявіць, параўнаць і прааналізаваць структурныя складнікі музыкальнай формы, выкарыстаныя ў кампазіцыйнай пабудове твораў выяўленчага мастацтва.

Развіццё кожнага віду мастацтва грунтуецца на развіцці яго першасных элементаў, выразных сродкаў: гук, інтанацыя, рытм – у музыцы; колер, лінія, святлацень – у выяўленчым мастацтве. Гэтыя элементы развіваюцца і ўзаемадзеюць, утвараюць форму і напаяняюць яе зместам. Такім з'яўляецца агульнае становішча для ўсіх відаў мастацтва, замяняецца толькі назва і мастацкі, выразны сэнс першаснага элемента.

Форма пры такім падыходзе ўяўляе сабой прынцып – канон пэўнага роду кампазіцыі, структурны інварыянт, які выражаецца ў мностве мастацкіх тэкстаў, напрыклад музыкальным і жывапісным. Такім чынам, розныя віды мастацтва могуць выкарыстоўваць адзін і той жа прынцып сувязі элементаў, утвараючы структурную аналогію формаўтварэння твораў-аналагаў у жывапісе і музыцы.

Само паняцце *формы* прымальнае як да музыкі, так і да жывапісу. Але найбольш істотным з'яўляецца тое, што музыкальная форма з яе ўнутранай структурай можа служыць асновай і мадэллю для пабудовы жывапіснага твора, “які

гучыць” па прынцыпе ці схеме, што ляжыць у аснове кампазіцыі пэўнай музыкальнай формы.

У сувязі з гэтым неабходна сказаць колькі слоў пра само паняцце музыкальнай формы.

Паняцце *музыкальная форма* разглядаецца, як правіла, у двух аспектах. У шырокім сэнсе – гэта такая арганізацыя ўсяго комплексу сродкаў выразнасці, дзякуючы якой музыкальны твор існуе як пэўны змест. У больш вузкім значэнні пад музыкальнай формай разумеецца схема, структура, тып кампазіцыйнага плана.

Можна выказаць здагадку, што вызначэнне формы, якое даў музыкальны тэарэтык І. Спасобін у адносінах да музыкальнага твора, цалкам падыходзіць для характарыстыкі формы ў жывапісе. Ён лічыў, што “форма вызначаецца зместам і характарызуецца ўзаемадзеяннем усіх асобных гукавых элементаў, размеркаваных у часе. Форма кожнага твора заўсёды індывідуальная, уласцівая менавіта яму і непаўторная. Але ў той жа час колькасць законаў і правілаў утварэння формы даволі абмежаваная, і, дзякуючы гэтаму, мноства сачыненняў маюць агульныя прыкметы ў будове” [2, с. 9].

Форма ўласцівая твораў усіх відаў мастацтва, але законы яе ўспрымання для розных мастацтваў неаднолькавыя. Творы прасторавых мастацтваў (графіка, жывапіс, скульптура, архітэктура) успрымаюцца пасродкам зроку, і з прычыны гэтага іх форма можа пазнавацца ў любое імгненне як цалкам, так і ў прыватнасцях. Пры гэтым вялікія абрысы, як правіла, ахопліваюцца раней за дэталі. Музыка ж, наадварот, падобна да мастацтва слова (паэзія, проза), разгортваецца ў часе, дэталі за дэталю. Па гэтай прычыне музыкальнае цэлае ўзнікае ў нашай свядомасці з элементаў, якія ідуць адзін за адным і звязваюцца ў адно пры дапамозе памяці. Названая асаблівасць успрымання музыкі вызначае і сутнасць музыкальнай формы, якая працякае ў часе і заўсёды з'яўляецца працэсам.

Дык як жа музыкальная форма з яе ўнутрана арганізаванай структурай знайшла сваё выражэнне ў жывапісе? Найперш варта адзначыць, што

шматлікія жывапісцы не ўяўлялі сваё жыццё без музыкі, спасылаючыся ў творчасці на пэўных кампазітараў, а таксама на розныя формы і жанры гэтага мастацтва.

Самым першым абстрактным палатном, якое было пабудавана па прынцыпе кантрапункта і перадавала гучанне музычнай фугі жывапіснымі сродкамі, была “Фуга ў двух колерах (Аморфа)” (1912) чэшскага мастака Ф. Купкі. Яна стала вынікам доўгага пошуку, які дазволіў аўтару гаварыць пра тое, што жывапіс можа гучаць падобна да музыкі, а таксама даў магчымасць стварыць у карціне музычную лінейную гармонію і колера-гукавы рух. Прапарцыйная суразмернасць фуг І. Баха, з якой Ф. Купка пазнаёміўся ў 1911 г., служыла арыенцірам у распрацоўцы выяўленчых формаў выражэння: ад фігуратыўных да абстрактных.

Пра свой твор “Фуга ў двух колерах (Аморфа)” Ф. Купка пісаў: “У мяне няма яснасці, але я мяркую, што магу адшукаць нешта паміж слыхам і зрокам, магу прадуцыраваць фугу ў колерах, падобна да таго, як Бах гэта робіць у тонах” [3, с. 70].

Як правіла, простым і распаўсюджаным вызначэннем музычнай фугі з’яўляецца правядзенне і развіццё тэмы папераменна ў розных галасах – вакальных ці інструментальных. Гэты працэс, які адбываецца на нашых вачах, адлюстраваны ў нерэальным “музычным” шэдэўры “Фуга ў двух колерах (Аморфа)” Ф. Купкі. Імклівыя дугі-выгіны, афарбаваныя ў чырвоны і блакітны колеры, рухаюцца паралельна, адказваюць адна адной, уступаюць у супрацьстаянне і ўзаемадапаўняюцца. Блакітная крывізна пазначае, задае тэму, якая далей развіваецца і вар’іруецца ў чырвоным колеры, раз’ядноўваецца, разбіваецца на маленькія, амаль фрагментарныя элементы.

Перанесці акцэнт у выяўленчым мастацтве на часовае развіццё, на прыкладзе “гучання” фугі на палатне, спрабаваў швейцарскі мастак П. Клее, у чым жыццё музыка мела такое ж важнае значэнне, як колеры і фарбы. Ён паходзіў з сям’і музыкантаў і аднолькава любіў і музыку, і жывапіс. П. Клее доўгі час разважаў над пытаннем: стаць мастаком ці музыкантам? У выніку абраў жывапіс, але толькі таму, што шчыра лічыў: свайго апагею музыка ўжо дасягнула ў творчасці І. Баха і В. Моцарта. А вось у жывапісе, меркаваў П. Клее, засталася яшчэ шмат нязведаных кірункаў і няздзейсненага. Адаючы перавагу жывапісу, мастак выбіраў творчую волю, уласны непаўторны шлях, які дапамагла яму знайсці менавіта музыка.

У акварэлі “Фуга ў чырвоным” (1921) П. Клее паказана мноства малюнкаў у выглядзе лунаючых прагрэсій колеру і формы, якія нібы вісяць

у паветры і знаходзяцца ў часавых паслядоўнасцях, пераўтварэннях і канкрэтызацыях. Асобныя спалучэнні фігур, намаляваныя на палатне, з’яўляюцца жывапісным ператварэннем структурнага прынцыпу пабудовы фугі: акруглыя і вуглаватыя формы як тэма і супрацьскладанне; паўтор трыкутнага матыву як інверсія; паслядоўнасць авалаў як часткова зваротны рух. “Просты рух, – гаворыцца ў дзённіковым запісе П. Клее, – здаецца нам банальным. Часавы элемент павінен быць выключаны. Учора і сёння як адначасоваць. Поліфанія ў музыцы больш ці менш імкнулася да такога запатрабавання... Поліфанічны жывапіс перасягнуў музыку тым, што часовае тут большае за прасторавае, а паняцце сінхроннасці яшчэ выразней выступае звонку” [4, с. 78].

Нямецкі мастацтвазнавец В. Громан у кнізе “Паўль Клее” пісаў пра жывапісную фугу мастака наступнае: «“Фуга ў чырвоным” П. Клее ўжо дзякуючы сваёй назве адсылае гледача да музыкі. У чатырох галоўных формах прадметных выяў, такіх як гарлач ці ваза, трыкутнік, круг і праствакутнік, можна вылучыць тэму і супрацьскладанне. Зменлівая колеравая танальнасць аб’ектаў залежала ад непастаяннага характару іх формаў, а прагрэсія тэмы ад развіцця колеру: жоўта-ружовы – ружовы – чырвоны – цёмна-фіялетава – шэры на чорным фоне. Змена адцення колеру намаляваных фігур прыносіць дынамізм і перадае рух у выяве. Заканамернае адценне колеру прадметных малюнкаў выяўляецца ва ўсёй паўнаце ў заканамерных адносінах іх формаў адна да адной» [5, с. 313].

Накладанне адценняў колеру, якія адпавядаюць форме намаляваных аб’ектаў, паэтапны пераход ад насычанага колеру да больш прыглушанага і празрыстага маюць на ўвазе рух, а магчыма, гучанне галасоў і рытм.

Даслоўнае разуменне фугі як *плыні часу* характарызуе “Фугу” (1925) Д. Альберса – аднаго з лідараў геаметрычнай абстракцыі. Жывапісная “Фуга”, якая ўяўляе сабой каляровы варыянт музычнай фугі, выразна дэманструе паралелі з фундаментальнай структурай і будовай класічнай формы поліфаніі.

Пабудова ўпарадкавана па вышыні і шырыні. У вертыкальнай, нерухомай расстаноўцы брусоў-апор і дакладным паўторы аднолькавага пашырэння ці, дакладней сказаць, мноства ўзроўняў вышыні гарызантальных палос Д. Альберс бачыць найперш пазначэнне пачатку новага такта. Дадзеныя вертыкалі, нібы метрамом, адбіваюць тэмпарытм “Фугі”, які пазначаны чаргаваннем злучаных і раз’яднаных вертыкалей-слупкоў і перпендыкулярна суадносяцца з гарызанталлю. Дзякуючы змяненню колеравай

насычанасці частот у чаргаванні вертыкалей у жывапіснай фузе складаецца рытмічны рух.

Што датычыць каларыстычнай аркестроўкі (інструментоўкі), то яна складаецца з трох галасоў, што кантрастуюць і выяўлены белым і чорным колерамі, як тэма і кантрапункт, на светлачырвоным фоне. Гэты фон не толькі дае магчымасць лепш убачыць і “пачуць” гучанне галасоў на плоскасці, але, разам з тым, удзельнічае ў іх вертыкальным і гарызантальным узаемадзеянні, поліфанічным развіцці.

Санатная форма таксама знайшла сваё выражэнне ў творах жывапісцаў. Санатнай называецца форма, што складаецца з трох частак, першая з якіх (экспазіцыя) заснавана на проціпастаўленні галоўнай і пабочнай тэм; другая (распрацоўка) – на іх развіцці; трэцяя (рэпрыза) – на вяртанні тэм у новых танальных суадносінах (якое часам суправаджаецца і іншымі зменамі).

У іерархіі музычных формаў санатная займае адно з найвышэйшых месцаў. Гэта форма змястоўная, дынамічная, здольная ўвасобіць розныя характары і вобразы ў іх супрацьпастаўленні, сутыкненні, узаемадапаўненні і іншых суадносінах. Гісторыя формы налічвае некалькі стагоддзяў, на працягу якіх яна эвалюцыянавала, відазмянялася, захоўваючы, аднак, свае сутнасныя відавныя рысы.

Існуюць розныя прыклады “жывапіснай” пабудовы ў выражэнні санатнай формы. Найбольш поўна і дакладна прынцыпы пабудовы санатнай формы выяўлены ў палотнах знакамітага літоўскага мастака М. Чурлёнса. Майстра часта даваў сваім карцінам і цыклам карцін “музычныя” назвы: саната, прэлюдзя, fuga і да т. п. Асабліва шмат у яго санат: “Вясновая саната”, “Летняя саната”, “Саната сонца”, “Зорная саната”, “Марская саната”, “Саната змей”, “Саната пірамід” і г. д. Менавіта саната стала для М. Чурлёнса адной з улюбёных формаў жывапіснай творчасці. У іх мастак канчаткова распрацаваў сваю новую выяўленчую мову, якая ўзнікла з новага падыходу да структуры карціны і цыкла карцін. Кожная саната – цыкл выяў, часткі якога названы музычнымі тэрмінамі: *allegro*, *andante*, *scherzo*, *finale*. Зрэшты, сярод санат М. Чурлёнса, апроч чатырохчасткавых, былі трох- і нават двухчасткавыя. Унутраныя падставы для падобных аналогій, выяўленых у музычных назвах частак жывапіснага твора, і агульнасць “жывапісных” санат мастака з музыкай можна ўгледзець у агульнай дынаміцы развіцця цыкла карцін, аналагічнай развіццю чатырохчасткавага санатна-сімфанічнага цыкла.

“Праграма” “Санаты мора” развіваецца ад бурнага ранішняга прыбою (“алегра”) праз загадкавае жыццё падводнага свету ў начной

цішы (“андантэ”) да дзікай оргіі і згубных скокаў гіганцкіх хваль (“фінал”). Такого роду развіццё тэматычнага матэрыялу характэрна для формы санаты. Увогуле, санатную форму ўтварае выключны па сваіх магчымасцях прынцып дынамічнага спалучэння – адно з найвялікшых дасягненняў музычнай логікі. Сутнасць гэтага прынцыпу фармулюецца наступным чынам: дынамічным спалучэннем называецца такое спалучэнне дзвюх музычных з’яў (танальнасцей, матэрыялаў і да т. п.), пры якім усё наступнае робіцца неабходным і непазбежным следствам папярэдняга развіцця [6, с. 115].

“Вясновая саната” М. Чурлёнса таксама валолае відавочным дынамічным развіццём. Яно вызначаецца найперш рэальным развіццём вобраза самой вясны: ад ранняга абуджэння праз першае цвіценне да спелай урачыстасці, ад манахромнай графічнасці праз зеляніну, якая нарастае ў сваёй насычанасці, да святочнай шматкветнасці. Гэтая дынаміка падобная да развіцця чатырохчасткавага санатна-сімфанічнага цыкла ад алегра да фіналу: ад драматычнай напружанасці першай часткі праз спеўны спакой другой і вострыя, імклівыя рытмы трэцяй да радаснага, жыццесцвярджальнага фіналу. Але ў дадзеным выпадку структура “Вясновай санаты” заключае ў сабе асаблівасці трохчасткавай кампазіцыі “санатнага алегра”. Па вобразным змесце дынаміка цыкла вызначана рэальнасцю, па структуры жывапіснага палатна яна аналагічная структуры сімфанічнага цыкла. Змест і форма санатна-сімфанічнага цыкла ў М. Чурлёнса нібы робіцца зместам і формай жывапіснага твора.

У гісторыі выяўленчага мастацтва існуюць прыклады пабудовы жывапісных палотнаў і па прынцыпе сімфанічнага цыкла ў музыцы. Сімфонія (ад грэч. *symphōnia* ‘сугучча’) – жанр сімфанічнай інструментальнай музыкі шматчасткавай кананізаванай формы фундаментальнага светапогляднага зместу. З прычыны падабенства па будове санату і сімфонію аб’ядноўваюць пад агульнай назвай “санатна-сімфанічны цыкл”. Класічная сімфонія (у тым выглядзе, у якім яна прадстаўлена ў творчасці венскіх класікаў – І. Гайдна, В. Моцарта і Л. Бетховена) звычайна мае чатыры часткі.

Адна з ранніх спроб пабудаваць карціну па прынцыпе санатна-сімфанічнага цыкла належыць сябру кампазітара Ф. Шуберта, нямецкаму мастаку М. Швінду, які ўвесь час жыў у атмасферы музыкі і глыбока ўвабраў яе вобразны свет. Адночы М. Швінд, які неаднаразова звяртаўся да музыкі ў сюжэтах сваіх карцін, паспрабаваў перадаць жыццёвыя ўражэнні на палатне, звязаўшы яго не толькі са зместам, але і з формай музыкі. М. Швінд, натхнёны “Фантазіяй для

фартэпіяна, аркестра і хору *c-moll*” Л. Бетхове-на, напісаў чатырохчасткавую сімфонію, выкладзеную на палатне, звязашы ў творы музычную форму з апавядальным дзеяннем. У карціне, названай мастаком “Сімфонія”, расказана гісторыя спявачкі К. Хетцэнкер, якая выйшла замуж і пакінула сцэну. Як і належыць сімфоніі, яна складаецца з чатырох частак, што ў жывапісным выкананні апраўлены выцягнутай аркай, упрыгожанай арабескамі, якія злучаюць таксама асобныя эпізоды. Часткі гэтыя маюць музычныя назвы і адпавядаюць чатыром часткам музычнага твора. Падчас дамашняга музыцыравання (інтрадукцыя) малады слухач закахаўся ў спявачку, потым ідзе сустрэча ў лесе (андантэ), падчас балю адбываецца прызнанне ў пачуццях (адажыя) і, нарэшце, – вясельнае падарожжа ў маленькі замак (ронда). Мастак увасобіў сюжэт і драматургію яго развіцця ў выглядзе буйнафарматнай жывапіснай кампазіцыі, пабудаванай па прынцыпе санатна-сімфанічнага цыкла.

Межы ўзаемадзеяння паміж мастацтвамі паступова пашыраюцца, залучаючы ў арбіту супольнага прыцягнення новыя ўзроўні і грані судакранання. Адною з такіх кропак судакранання з’яўляецца форма, па законах якой пабудаваны як музычны, так і жывапісны твор. Нягледзячы на тое, што выяўленчае мастацтва і музыка належаць да розных відаў мастацтва і валодаюць своеасаблівымі і непаўторнымі выразнымі сродкамі, з дапамогай якіх ствараецца форма і напаяецца змест, адно мастацтва (жывапіс) можа выкарыстоўваць структурныя прыцыпы формаўтварэння, характэрныя для іншага мастацтва (музыкі). У выяўленчым мастацтве музычная форма стала структурнай мадэллю арганізацыі руху і часу ў жывапісе, а таксама

паслужыла ўзорам і асновай кампазіцыйнай будовы шматлікіх твораў. Гэта дало магчымасць супаставіць выяўленчае мастацтва і музыку на мастацка-структурным узроўні, а таксама выявіць і адцяніць своеасаблівасць выкарыстаных у іх кампазіцыйных заканамернасцей і спосабаў арганізацыі мастацкай формы. У выніку можна гаварыць пра больш глыбінныя, структурныя, сістэмныя пласты двухбаковага ўзаемаўплыву музычнага і выяўленчага мастацтваў.

Пераклад з рускай мовы.

Спіс літаратуры

1. **Кандинский, В. В.** О духовном в искусстве / В. В. Кандинский. – М. : Архимед, 1992. – 107 с.
2. **Способин, И. В.** Музыкальная форма / И. В. Способин. – М. : Музыка, 1984. – 400 с.
3. **Mladek, M.** Frank Kupka / M. Mladek. – Köln : Kölnerischer Kunstverein, 1981. – 276 s.
4. **Klee, P.** Das bildnerische Denken. Schriften zur Form- und Gestaltungslehre / P. Klee; hrsg. von J. Spiller. – Basel – Stuttgart : Schwabe, 1971. – 555 s.
5. **Grohmann, W.** Paul Klee / W. Grohmann. – Stuttgart : Verlag W. Kohlhammer, 1954. – 447 s.
6. **Бонфельд, М. Ш.** Анализ музыкальных произведений : структуры tonальной музыки : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений : в 2 ч. / М. Ш. Бонфельд. – М. : ВЛАДОС, 2003. – Ч. 2. – 208 с.

Дзіна БРЫТКЕВІЧ,

выкладчык кафедры беларускай і сусветнай мастацкай культуры
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
культуры і мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 13.12.2012 г.

У лістападаўскім нумары за 2012 г. быў змешчаны артыкул “Інтэрпрэтацыя гуку і колеру ў творчасці кампазітараў і жывапісцаў” Дзіны Брыткевіч.

Небяспечная знаходка

Дзеянні, якія неабходна прадпрымаць у выпадку выяўлення незнаёмых прадметаў, павінен ведаць кожны дарослы чалавек. Важна навучыць правільным паводзінам у такой сітуацыі дзяцей.

Не спяшайцеся падымаць пакінутую сумку, партфель, скрынку, скрутак, які-небудзь прадмет, знойдзены ў пад’ездзе, каля дзвярэй кватэры, пад лесвіцай, у машыне і грамадскім транспарце.

Памятайце:

- нельга чапаць, адкрываць, перакладаць знаходку;

- неабходна адысці на бяспечную адлегласць і паведаміць пра знаходку ў службу МНС па тэлефоне 101.

Пры выяўленні пажару або любой іншай надзвычайнай сітуацыі трэба неадкладна паведаміць у службу МНС. Не важна, які тэлефон Вы выкарыстоўваеце, гарадскі або мабільны, нумар і парадак набору застаецца ранейшым – 101.

Цэнтральны раённы аддзел па надзвычайных сітуацыях г. Мінска.

ПОЗНІЯ КАРЦІНЫ МІХАІЛА САВІЦКАГА

У артыкуле разглядаюцца познія творы народнага мастака Беларусі Міхаіла Савіцкага. Асэнсоўваецца спецыфіка творчасці мастака двух апошніх дзесяцігоддзяў яго жыцця, выяўляюцца сацыяльныя і духоўныя перадумовы мастацкай творчасці. Разбіраюцца сюжэты некаторых карцін, матывы іх напісання. Даецца характарыстыка жывапісных якасцей асобных палотнаў мастака.

Ключавыя словы: *сюжэт, спадчына, філасофскі змест, святло, вобраз, партрэт, аўтапартрэтныя рысы, канц-лагер, карціна, ікананісная тэма.*

The article discusses recent works of the People's artist of Belarus Mikhail Savitski. In the article is comprehended specificity of the artist during last two decades of his life, revealed the social and spiritual conditions of his art. The article investigates topics of some pictures, motives of their writing. Characteristic of the picturesque qualities of some canvases is given.

Прадметам даследавання гэтага артыкула з'яўляецца творчасць Міхаіла Андрэевіча Савіцкага двух апошніх дзесяцігоддзяў яго жыцця. За гэты час мастак стварыў некалькі дзясяткаў поўнамаштабных кампазіцый. Некаторыя з іх засталіся незавершанымі, што зразумела, калі ўлічыць узрост мастака. Адна частка з гэтых прац знаходзіцца ў прыватных калекцыях і амаль не вядомая грамадскасці, другая захоўваецца ў музеях ці з'яўляецца ўласнасцю сям'і жывапісца.

Што да стылю гэтых твораў, то яго, на нашу думку, дакладна вызначыў народны мастак Беларусі Георгій Паплаўскі: “Савіцкі працаваў у сваім уласным стылі”. Карціны мастака разгляданага перыяду ўяўляюць адно арганічнае цэлае, што спалучае рысы і сацыялістычнага рэалізму, і рускага ікананісма, і ў пэўнай меры экспрэсіянізму. Усе гэтыя творы нясуць выразны почырк М. Савіцкага. Ён укладваў у іх думкі пра перажытае, вынікі асабістай перапрацоўкі спадчыны мінулых стагоддзяў, сваё разуменне рэчаіснасці. Спынімся на некаторых карцінах, якія можна аднесці да найлепшых дасягненняў творцы ў гэты перыяд.

Было справядліва заўважана, што найбольш моцныя якасці мастацтва М. Савіцкага – каларыт і кампазіцыя [1]. І менавіта на іх хацелася б звярнуць увагу ў першую чаргу. Мастак імкнуўся да таго, каб самыя маштабныя яго працы былі і сучаснымі, і ёмістымі па змесце, і ў той жа час належалі сапраўднаму мастацтву. М. Савіцкі разважаў пра лёсы свету з пэндзлем у руках.

“**Без весткі прапаўшыя**” (1991) – палатно з выявай Святой Тройцы. Па асабістым прызнанні мастака, карціна была адной з яго ўлюбёных прац.

Гэты знакаміты сюжэт М. Савіцкі выкарыстоўвае вельмі незвычайна. Кожны вялікі мастак, звяртаючыся да вядомага, прыўносіць у яго штосьці новае. Задача напісаць Тройцу пасля дасягненняў Феафана Грэка, Андрэя Рублёва і іншых еўрапейскіх мастакоў – надзвычай скла-

даная. Аднак М. Савіцкі вырашыў яе бліскуча: палатно паўстае велічным і трагічным. Крылы і адзенне анёлаў злева і справа “абрэзаны” рамай, што ўзмацняе эфект манументальнасці постацей. Трагізм паказаны праз злучэнне ікананічнай тэмы з тэмай войнаў і бедстваў, калі гінулі тысячы людзей. Асветленыя фрагменты ў ніжняй частцы карціны – гэта месцы масавых расстрэлаў і пахаванняў.

“**Восень**” (1991) – адзіная завершаная праца з задуманага М. Савіцкім цыкла з чатырох твораў пад агульнай назвай “Поры года”. Вось што казаў пра яе аўтар: “Паралельна працягваю серыю, што распавядае пра поры года. Раскрываю тэму алегарычна, праз жаночыя вобразы. Пакуль гатовая толькі восень. Асноўная складанасць у тым, што кожнаму вобразу людзі павінны верыць. Дамагчыся ж падобнай дакладнасці зусім не проста. Акрамя галоўнай дзейнай асобы, на ўсіх палотнах будзе беларускі пейзаж. Так, у восеньскай карціне жанчыны перабіраюць на полі бульбу. Чаму спыніўся на гэтым варыянце? Таму што, на мой погляд, гэта сімвал Беларусі” [2, с. 18]. Задума мастака захапляе. У культурнай традыцыі замацаваўся ўзор алегорыі: чатыры жанчыны сімвалізуюць чатыры пары года. М. Савіцкі вырашае гэтую тэму праз характэрныя нацыянальныя рысы. Хоць малюнак у даследаванай працы не з'яўляецца моцнай якасцю твора, вобраз праўдападобны і глядач яму верыць, а менавіта гэтага і хацеў дамагчыся мастак.

У 1999 г. М. Савіцкі стварыў унікальнае па сваёй задуме палатно “**Сейбіт**”. На свежаўзараным полі адзінокі селянін прысеў на зямлю, каб узяць у рукі насенне пшаніцы. І раптам ён бачыць у небе з'яўленне Святой Тройцы ў акружэнні анёлаў. Голуб, які атаясамліваецца са Святым Духам, набліжаецца да сейбіта, каб блаславіць яго справу. Карціна напоўнена глыбокім філасофскім зместам. Сейбіты – гэта і працаўнікі зямлі, людзі, якія даюць хлеб надзённы. Але сейбітамі таксама справядліва на-

зываюць і тых, хто кідае зерне добра, мудрасці і ведаў у чалавечыя душы. Гэтая праца ўяўляе сабой прыклад злучэння іканапіснай і рэалістычнай традыцый.

Выдатны каларыт карціны ўмела пабудаваны на белых, карычневых, залаціста-карычневых і блакітных тонах. Хуткія і лёгкія мазкі ствараюць у творы атмасферу ўрачыстасці і загадкавасці.

“**Партрэт Сталіна**” (2002) – адзін з найцікавейшых партрэтаў позняга перыяду ў творчасці М. Савіцкага. Карціна экспанавалася ў 2009 г. у мінскім Палацы мастацтваў на выставе, прысвечанай 65-годдзю вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў, і выклікала мноства супярэчлівых водгукаў.

Заўважым, што ацэнка гістарычнай асобы І. Сталіна ў нашым выпадку ў задачу мастацтвазнаўцы не ўваходзіць. Стаўленне ж да яго М. Савіцкага цалкам вызначана: мастак аддаваў належнае несумненным заслугам гэтага чалавека і адначасова разумеў усё адмоўнае, звязанае з яго дзейнасцю. Ніякага адназначнага прыняцця ці адмаўлення намаляванай постаці ў аўтара няма. На карціне Сталін не выглядае правадыром краіны, размешчанай на адной шостаі частцы планеты, партрэт не мае і ценю параднасці ці ўрачыстасці. Сам мастак гаварыў, што імкнуўся стварыць вобраз сапраўднага Сталіна, а не такога, якім яго традыцыйна падаюць.

Жывапіс карціны нагадвае партрэтны стыль позніх Рэмбранта і Тыцыяна з яго характэрнымі асаблівасцямі: паглыбленасцю ў прыцемак, абагульненай трактоўкай формаў, канцэнтрацыяй увагі на вобразе. Перад глядачом паўстае паўсядзённае, нават побытавае аблічча Сталіна. Ён вольна сядзіць у цёмным пакоі, асветленым залацістым таямнічым святлом. Люлька ў руках, задумены погляд, ледзь улоўная ўсмешка – характэрныя рысы вобраза правадыра.

Аднойчы Міхась Андрэевіч заўважыў: “Задача мастацтва, як я яе разумею, адлюстроўваць характэрныя рысы сваёй эпохі. І тым самым – нібы ператвараць імгненне ў вечнасць” [3, с. 4]. М. Савіцкі хацеў, каб Сталін, якога яму давалося бачыць, захаваўся ў памяці нашчадкаў і такім – у простым адзенні, паглыбленым у нялёгкае разважанні.

“**Адсячэнне галавы Іаана Хрысціцеля**” (прыблізна 1997 – 2000 гг.) і “**Саламея**” (1997) – творы мастака, звязаныя адной сюжэтнай лініяй.

У час напісання “Адсячэння галавы Іаана Хрысціцеля” М. Савіцкі так каментуе свой твор: “Значэнне гэтай працы для мяне самога цяжка ацаніць. Хачу, каб яе асноўную думку зразумелі і мае суайчыннікі: любое супрацьстаянне прыводзіць да таго, што будуць адлятаць

галавы” [4]. Захавалася і такое яго выказванне: «Калі хрысціянства пачало выяўляць сваю сапраўднасць, цар Ірад наблізіў яго да сябе [Іаана Хрысціцеля] і часта карыстаўся парадамі святога. Але Іаана Хрысціцеля неўзлюбіла Ірадзіяда, жонка брата цара. Па легендзе, у дзень нараджэння Ірада танчыла яе дачка Саламея. І так спадабалася цару, што той сказаў: “Прасі, што хочаш”. Ірадзіяда шапнула дачцэ: “Прасі галаву Іаана Хрысціцеля...” Але гэта, паўтараю, біблейская легенда. Насамрэч, іўдзеі сталі баяцца хрысціянства. Таму, не доўга думаючы, вырашылі абезгалоўіць Іаана Хрысціцеля. З тых часоў за палітычнае іншадумства сякуць галавы, што і для нас вельмі сучасна» [4].

Кампазіцыя “Адсячэння галавы Іаана Хрысціцеля” класічная па сваёй структуры. Яна аддалена нагадвае палатно Караваджа – адно з найлепшых рашэнняў тэмы ў сусветным жывапісе. Карціна М. Савіцкага добра прадумана. Злева і справа мы бачым групы людзей, аб’яднаныя сэнсавым цэнтрам – уклечаным Хрысціцелем. Тыя ж дзве групы прысутных раз’ядноўвае на другім плане цёмны праём у сцяне. На карціне М. Савіцкага праз імгненне сякера апусціцца на галаву прарока, усе, акрамя ката, замерлі ў чаканні. Постаць ката – гэта само напружанне, сляпая цёмная сіла, нават скура напісана ў цёмных тонах, што падкрэслівае яго чорную справу.

Карціна “Саламея” развівае сюжэт “Адсячэння галавы Іаана Хрысціцеля”. Паводле старажытнаўрэйскага гісторыка Іосіфа Флавія, Саламея – рэальная асоба. Аднак аддзяліць гістарычныя напластаванні ад сапраўдных падзей тых часоў вельмі складана. Ёсць версія, што аголеная Саламея танчыла перад Ірадам. І ў такім жа выглядзе яна ўначы ідзе са сваёй “узнагародай” на карціне М. Савіцкага. Тут дзяўчына здаецца непрывабнай, хоць мастакі мінулага, як правіла, імкнуліся паказаць яе як мага больш спакуслівай. Твар нагадвае бяздушную маску, цела занадта выцягнута. Дзяўчына нясе галаву прарока, вакол якой распаўсюджваецца ззянне, але яна яго не бачыць.

Існуе гісторыя пра смерць грэшнай Саламеі. Калі дапусціць, што паданне праўдзівае, то яе трагічную смерць можна вытлумачыць як следства страшнага ўчынку ў юнацтве: аднойчы Саламея правалілася ў палонку, і лёд сціснуў ёй шыю.

“**Іаў**” быў напісаны ў 1998 г. Твор прысвечаны персанажу Старога Запавету – справядліваму, бязгрэшнаму і богабаязнаму чалавеку. Па біблейскім паданні, д’ябал, правяраючы праўдзінасць любові Іава да Бога, паслаў яго ўсе бедствы гэтага жыцця: пазбавіў багац-

ця, дзяцей, слуг, насаў хваробу. Але нішто не пахіснула веру Іава. За цярпенне Бог узнагародзіў пакутніка: ён стаў удвая багацейшым, у яго нарадзілася сямёра сыноў і памёр ён шчаслівым у глыбокай старасці. Гэтую гісторыю Бібліі лічаць адной з самых глыбокіх па сваім філасофскім сэнсе: у ёй закладзена ідэя пакутніцтва без віны і неабходнасці яго перажывання як прымання Божай волі. Іаў стаў выбраннікам Бога.

Як падае гэтую сцэну М. Савіцкі? Ён пераносіць, як некаторыя старыя майстры, біблейную падзею ў сучаснасць. Мы бачым простых сялян, якія акружылі Іава. Ён сядзіць унізе, а яго аблічча раскрывае наймацнейшае ўнутранае напружанне. Узнікае пачуццё, што вусны персанажы прамаўляюць словы апраўдання... Сучасная трактоўка сюжэта невыпадковая. Мастак сваім творам нібы кажа глядачу: «Драма Іава адбывалася як тысячы гадоў таму, так і сёння». У гэтай карціне выдатна знойдзены і каларыт, пабудаваны на белых, цёмных і вохрыстых тонах, і пластыка, і кампазіцыя. М. Савіцкі распавядаў аднойчы, што першапачаткова ў вобразе Іава ён намалюваў самога сябе, аднак пасля ён перапісаў аўтапартрэтныя рысы. У кароткаметражным фільме 2006 г. «Чорны анёл з белымі крыламі» Марка Соосаара мастак так каментуе свой твор: «Сатана сказаў Богу: «Дай мне любога верніка, і ён ад цябе адрачэцца». І Бог аддаў Іава, і Іава давёў сатана да абсалютна голага стану. Ён страціў сваю гаспадарку, вялікую сям'ю, дом – усё страціў. І пераконваў Бога, што ўсё роўна лічыць яго найвышэйшым за ўсё ў свеце. Нарэшце Бог дараваў Іаву і вярнуў яму ўсё. Вось я Іава абраў і паказаў, што калі распаўся Савецкі Саюз, то яго сатана абрабаваў: гэта значыць ва ўсіх, усе гэтыя грошы, усё гэта пайшло ў рукі іншым, з'явіліся гэтыя мільярдэры, а грошы, што пакінулі старыя сабе на пахаванне, – і тыя зніклі цалкам».

«Скаброўка. 1944» (2010). У 1993 г. М. Савіцкі быў прызначаны на пасаду старшыні Беларускага рэспубліканскага фонду «Узаемаразуменне і прымірэнне», асноўнай задачай якога было аказанне матэрыяльнай дапамогі людзям, якія пацярпелі ад нацыстаў. З дакументаў ці сведчаняў, якія трапілі да мастака, ён даведаўся пра існаванне на тэрыторыі Беларусі нямецкай лагернай бальніцы, дзе ў дзяцей бралі кроў, прычым многія з іх паміралі. М. Савіцкі заўважыў некалькі незадоўга да смерці: «Дык вось карціна мая – пра гэтых бедных дзяцей. Праца вялікая па памеры і вельмі складаная псіхалагічная. І нягледзячы на тое, што яна яшчэ не завершана, я яе вельмі люблю. Мучыся разам з маленькімі пакутнікамі. У мяне шмат лістоў пра злчынствы фашыстаў. Я б даўно напісаў пра гэты жах, але даведаўся

толькі некалькі гадоў таму. Сюжэт узяцця дзіцячай крыві спрабавалі пісаць іншыя, але не выйшла. Цяжка. Таму я рашыўся» [5, с. 20].

Твор «Скаброўка. 1944» сапраўды вялікіх памераў (186×333). Міхаіл Андрэевіч аддаваў яму ўсе свае апошнія сілы, аднак завяршыць новую задуму пра Другую сусветную вайну так і не паспеў. Карціну складана ацэньваць з пункту гледжання прафесійнага мастацтвазнаўства, бо ступень яе недапрацаванасці занадта вялікая. У апошнія месяцы жыцця мастака палатно некалькі разоў перапісвалася і засталася ў непрыдатным для экспанавання выглядзе. Але праца захавалася на фотаздымках, у відэадакументах, дзякуючы чаму абавязкова зойме належнае месца ў гісторыі беларускага мастацтва. Гэты недапісаны твор будзе нагадваць пра тое, што М. Савіцкі да апошніх месяцаў жыцця аддаваў усе сілы жыцця. Цвяроза ацэньваючы магчымасці свайго здароўя, Міхась Андрэевіч хацеў, каб карціна стала вялікім выніковым для яго творчасці помнікам мастацтва.

У апошнія гады жыцця ў М. Савіцкага пачаўся найбольшы шмат планавы творчы момант. Яго творчая думка не ведала спачыну. Мастак планаваў стварыць яшчэ некалькі палотнаў на біблейскія сюжэты, у прыватнасці напісаць карціну «Таёмная вячэра». Але і ў тым, што паспеў зрабіць за час свайго жыцця, ён спаўна раскрыў і рэалізаваў свой талент. Творца прайшоў шлях ад найўнага аптымізму першых вопытаў да трагічных палотнаў сталага перыяду, а ўсе працы арганічна складаюць незвычайны і шматстайны свет аўтарскіх вобразаў.

Пераклад з рускай мовы.

Спіс літаратуры

1. **Костина, О.** Савицкий Михаил Андреевич / О. Костина // Давно.ру [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.davno.ru/posters/artists/savitsky/>. – Дата доступа : 09.03.2012.
2. **Казакова, А.** Королевская эпоха Михаила Савицкого / А. Казакова // Минский курьер. – 2007. – 16 февр. – С. 18.
3. **Климентенко, С.** Значит убить смерть / С. Климентенко // Сельская газета. – 1975. – 26 февр. – С. 4.
4. **Белоус, И.** Поле нашей битвы / И. Белоус // Русский вестник [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rv.ru/content.php3?id=252>. – Дата доступа : 06.05.2002.
5. **Мдивани, Т. Г.** Мысль. Творчество. Созидание / Т. Г. Мдивани, Г. П. Цмыг, Н. А. Ювченко. – Минск : Змицер Колас, 2009. – С. 17 – 29.

Кірыл МЕЛЬНИК,

аспірант

Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
культуры і мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 29.03.2012 г.

Галіна ГОРАВА

НОЧ І ЦЕМРА

СЕМАНТЫКА ЧОРНАГА КОЛЕРУ Ў ТВОРАХ БЕЛАРУСКАГА СТАНКОВАГА ЖЫВАПІСУ XX ст.

Чорны колер у карцінах беларускіх жывапісцаў XX ст. часта выклікае псіхалагічнае непрыманне і негатыўную эмацыйную рэакцыю гледачоў. У асноўнай групе рэспандэнтаў чорны колер часцей за ўсё называўся: колерам цяжару (у 5,5% выпадкаў), смерці (4,6%), спакою (2,4%), пустаты (2,4%), ночы (2,3%), цемры (2,3%), глыбіні (2,2%) і трагізму (2,2%). У кантрольнай групе чорны колер устойліва асацыяваўся з цяжарам (7,9%), трагізмам (7,9%), холадам (5,7%), трывогай (3,6%), бядой (2,9%), смерцю і пахаваннем (2,9%). У дадзеным выпадку гаворка ідзе пра цёмныя, маланасычаныя, блізкія да ахраматыкі колеравыя станковыя палотны, бо чыста чорнага колеру не існуе ні ў прыродзе, ні ў жывапісе.

Вербальны партрэт чорнага сапраўды змрочны: ён асацыіруецца з пустатой, смерцю, канцом, пагрозай, варожасцю, ненавязлівасцю, чужароднасцю і няўдачай. Ён складае самую жорсткую сэнсавую дыхатамію з белым колерам у беларускім жывапісным мастацтве XX ст. Калі “пустата і ненавязлівасць” белага злучаны з пачаткам жыццёвага шляху і верай у будучае выратаванне, то “пустата і бясконцасць” чорнага колеру асацыіруецца з заканчэннем жыцця і непазбежнасцю кары. Ён звязаны таксама з глыбінёй, што нагадвае падзенне ў бездань. Адчуванне бяды, спусташэння, беспаветранай прасторы, якая засмоктвае, выклікае чорны колер у творы “Полле” (1974) Міхаіла Савіцкага. Чорны – гэта яма, пастка, гэта чорнае “нішто”. Непраходная дарога, рэквіем па страчаных надзеях. Так, з трагедыяй, горам, непапраўнай стратай, жменькай попелу асацыіруецца чорны колер на карціне “Малітва” (1990) Уладзіміра Тоўсціка.

Чорны колер звязаны таксама са смерцю і пасмертнымі пакутамі грэшнікаў, сусветным злом, насілле, уварваннем цёмных сіл. На-

прыклад, смерць, варожасць д’ябла, агрэсію, прыгнятальны холад і адчай сімвалізуе чорны колер у творы “Распяцце” (1990) Уладзіміра Ганчарука.

У гэты колер афарбаваны ўяўленні людзей пра вобраз ворага, сусветную вайну. Менавіта з вайной, трагічнай гібеллю, бодем і цяжарам непапраўнай страты асацыіруецца чорны колер карціны “Партызанская Мадонна” (1967) М. Савіцкага. У творы “Ганча – зямля партызанская” (1967) Віталія Цвіркi, што выяўляе пасляваенны беларускі пейзаж, чорны звязваецца з цішынёй і спакоем дагарэлага папялішча, сімвалізуе трагедыю беларускай зямлі, што павольна раствараецца ў акіяне сусветнай тугі.

Часам паказваецца халоднае ўспрымання таямнічага і загадкавага чорнага колеру, містычнасці, якая хаваецца ў ім. Бясконцасць і прасторавасць чорнага робяцца “дзвярыма ў іншае вымярэнне” ў кампазіцыі “Знак-II” (1994) Валерыя Шчаснага, цёплыя чорныя адценні “Пейзажа з інтэр’ерам” (1989) Андрэя Задорына ствараюць атмасферу загадканасці, старажытнасці і архаічнасці. Аднак пры адзначэнні гэтых якасцей чорнага ў названых карцінах гледачы не перастаюць звязваць яго са смерцю.

Чорны колер “не любіць” змяняць свае значэнні ў залежнасці ад зместу твора і кантэксту яго выкарыстання на палатне. Так, у “Выкраданні Еўропы” (1992) Аляксандра Ксяндзова, напісаным на аснове міфалагічнага сюжэта, чорны называюць колерам д’ябла, а ў жыццярэдасным пейзажы “Дарога ў Артэк” (1965) Альгерда Малішэўскага плямы чорнага выклікаюць насьцярожанасць і падазрэнне, асацыіруецца з цемрай.

З ноччу, змрокам і холадам звязваецца чорны колер у творы “Трывога” (1971) Мая Данцыга, ён эмацыйна завастрае працу, выклікае пачуццё трывогі і напружанага чакання. Адчуванне ночы не заўсёды злучана з застылай пякельнай безданню, яно, як ужо адзначалася, можа прывабліваць, нібы далячынь бясконцага космасу [“Нацюрморт з цюльпанамі” (1974) Леаніда Шчамялёва]. Магчымы таксама асацыяцыі з зямлёй, чарназёмам [“Дарога ў Артэк” А. Малішэўскага], поўсцю жывёл [“Лёс Рагнеды, або Сцяна Памяці” (1986) Фелікса Януш-

Артыкул завяршае цыкл публікацый Галіны Горавай, прысвечаных успрымання колераў беларускага станковага жывапісу. У матэрыялах “Колер як фактар прыроды і культуры” (2006, № 11), “Святло і свежасць” (2007, № 1), “Энергія і цяпло” (2007, № 8), “Радасць і дабрабыт” (2007, № 12), “Расліннасць і прахалода” (2008, № 6), “Зямля і цяпло” (2008, № 11), “Неба і холад” (2009, № 1), “Мяккасць і спакой” (2009, № 12), “Холад і спакой” (2010, № 1) разглядалася семантыка белага, чырвонага, жоўтага, зялёнага, карычневага, сіняга, шэрага, аранжавага, фіялетавага колераў, а таксама колеру вохры.

кевіча], з металам, графітам, мазутам, нафтай, сажай, попелам.

Глядач часцей бачыць чорны колер беларускіх палотнаў як штосьці шчыльнае, цвёрдае і гладкае, адчуванне мяккасці і фактурнасці ад паказаных ім аб'ектаў узнікае рэдка. Так, на карціне “Поле” М. Савіцкага чорны здаецца шчыльным, цвёрдым, жорсткім і гладкім, а ў працы “Выкраданне Еўропы” А. Ксяндзова – аксамітным і шматслойным.

Чорны колер шырока звязваецца з абрадамі і рытуаламі пахавання памерлых, што існуюць у беларускім грамадстве. З жалобай, адметным адзеннем святароў асацыіруецца чорны колер на карціне “Тата, я запаліў святло” (1984) Ф. Янушкевіча, з горам, бодем і безнадзейнасцю – цёмныя тоны працы “Прысвячэнне маці” (1992) Л. Шчамялёва, з магільнай плітой – колер твора “Мадонна Бікернаў” (1978) М. Савіцкага, з помнікам – адзенне на “Партрэце артыста Чарнабаева” (1968) Міхаіла Чэпіка. Магчымы невыразныя, шматзначныя асацыяцыі з вакзалам, друкарняй, вырабамі з металу, асфальтам, гарадскім смогам. Чорны колер часта звязваецца з рознымі відамі тканін: аксамітам, сукном, шоўкам, карункамі і лямцам. З карункамі, кручанай паверхняй, гладкім слізкім шоўкам знітавана адчуванне чорных фактур і плям у лірычным творы “Белы, белы дзень” (1996) У. Тоўсціка.

Чорны колер беларускага станковага жывапісу XX ст. можа здавацца глядачам як цёплым, так і халодным, але пры гэтым яны адназначна заўважаюць яго цяжкасць у працах. Мноства чорнага ў каларыце твора “Малітва” У. Тоўсціка правакуе ў глядача пачуццё прыгнечанасці і цяжару.

У працах беларускіх мастакоў чорны колер асацыіруецца пераважна з цішынёй, глухасцю і бязгучнасцю, можа выклікаць адчуванне глухіх насцярожаных гукаў: стуку, трэску, шэпту, рыпу дзвярэй, тупату ботаў, скрыпу засаўкі. Радзей ён “гучыць” звонка: напрыклад, як воплеск, удар аб кавадла і інш. Глядачы адзначаюць горыч пры ўспрыманні чорнага колеру на карцінах, дзе, хутчэй за ўсё, маецца на ўвазе горыч уласных пачуццяў.

Пэралік негатыўных адчуванняў і эмоцый, выкліканых чорным колерам твораў беларускага станковага жывапісу XX ст., здзіўляе сваёй разнастайнасцю: глядачы фіксавалі трывогу, жах, страх, прыгнечанасць, неспакой, пачуццё безвыходнасці, гора, тугі, напружанасці, агрэсіі, варожасці, адчаю, безнадзейнасці, страты, жалобы, насцярожанасці, падазронасці, болю, раздражнення, адарванасці, смутку, спустошанасці. Так, на карціне “Дарога” (1976) А. Марачкіна чор-

Галіна Валер’еўна Горава – мастак-жывапісец, кандыдат мастацтвазнаўства. Закончыла жывапіснае аддзяленне Беларускай акадэміі мастацтваў (1999) і аспірантуру пры кафедры гісторыі і культуры мастацтваў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў (2007). Старшы выкладчык кафедры мастацтваў Дзяржаўнага інстытута кіравання і сацыяльных тэхналогій БДУ.

ны колер асацыіраваўся з цемрай, невядомасцю, нязручнасцю, холадам, цяжарам, горыччу, дэпрэсіяй, безвыходнасцю і страхам. У гэтым творы колер атрымаў толькі адно нейтральнае вызначэнне: “бас”.

Чорны колер сапраўды можа выклікаць і нейтральныя эмоцыі людзей: спакой, абыхавасць, цікаўнасць, чаканне, няпэўныя пачуцці. Напрыклад, спакоем прасякнуты чорны колер карціны “Успамін” (1968) Ізраіля Басава, спалучаны з агульным бэзавым каларытам гэтай працы. Выключна рэдка сузіранне чорнага прыносіць глядачам задавальненне і бадзёрасць. Аднак гульня складанай чорнай фактуры ў “Белым, белым дні” У. Тоўсціка пакідае прыемныя ўражанні.

Выразныя духоўныя значэнні, якія бачаць глядачы за чорным колерам твораў беларускага станковага жывапісу XX ст., безумоўна звязаны з сімволікай гэтага колеру ў рэлігійнай і абрадавай культуры нашага народа. Тут таксама значны фактар псіхалагічнага ўспрымання чорнага колеру ўвогуле, бо «чорны – самы цёмны колер, і насамрэч ён з’яўляецца адмаўленнем колеру. Гэта абсалютная мяжа, за якой жыццё спыняецца. Чорны выражае ідэю небыцця, згасання. Чорны – гэта “не” ў супрацьлегласць белама “так”. Белы – некрануты аркуш, на якім павінна быць напісана апавяданне, чорны – канец, за якім нічога болей няма»*. Мы свядома падкрэсліваем негатыўнае ўспрыманне чорнага колеру беларускімі глядачамі, хоць гэты колер імпануе многім айчынным жывапісцам, пра што нам вядома з асабістых гутарак.

Такім чынам, па выніках аўтарскага эксперыментальнага даследавання, чорны колер твораў беларускага станковага жывапісу XX ст. можа быць названы колерам смерці, пустаты, цемры, ночы, жалобы, цяжару, адмоўных або нейтральных чалавечых эмоцый.

Пераклад з рускай мовы.

* Люшер, М. Цветовой тест Люшера / М. Люшер. – М. : Эксмо, 2004. – С. 73.

ФІЛАЛОГІЯ Ў СІСТЭМЕ ТЭХНІЧНАЙ АДУКАЦЫІ: ПРЫКЛАД ГАРМАНІЧНАГА СУІСНАВАННЯ

Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт – адна са старэйшых вышэйшых навучальных устаноў нашай рэспублікі, якая займае вядучыя пазіцыі ў адукацыйнай і навуковай сферах. Сёння гэта прызнаны на міжнародным узроўні навукова-даследчы цэнтр у галіне хімічнай і біялагічнай тэхналогій, менеджменту і маркетынгу, паліграфічнай вытворчасці і аўтаматызацыі. БДТУ – базавая арганізацыя дзяржаў-удзельніц СНД у галіне лясной гаспадаркі і лясной прамысловасці.

Сёлетняя навукова-практычная канферэнцыя, што праходзіла ў БДТУ 4 – 9 лютага, была 77-й па ліку. Высокі форум навуковай думкі і інавацыйных тэхналогій чарговы раз засведчыў трываласць традыцый універсітэта, а таксама адпаведнасць навуковых пошукаў і здзяйсненняў рэспубліканскім і міжнародным стандартам.

Як і належыць профілю ўстановы, рэй вялі прызнання аўтарытэты ў дакладных навуках і тэхнічнай адукацыі. Гэта магістральны шлях працы канферэнцыі, ён варты асобнай ўвагі спецыялістаў.

Зусім не на водшыбе і навуковай перыферыі пачуваліся тут філолагі, што паказальна і ў многім сімптаматычна – як адно са сведчанняў гуманізацыі сучаснай навукі ўвогуле. Так, у філалагічнай падсекцыі (секцыя “Грамадскія і гуманітарныя навукі”) было заяўлена 49 дакладаў.

Сёлета істотна пашырылася “геаграфія” гасцей канферэнцыі. Неаднаразова гучалі на філалагічнай падсекцыі Каталіцкі ўніверсітэт у Ружамберку (Славакія), Уральскі дзяржаўны лесатэхнічны ўніверсітэт (Расія), Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка, Беларускі дзяржаўны эканамічны ўніверсітэт. БДТУ прадстаўлялі выкладчыкі кафедраў беларускай філалогіі, замежных моў, рэдакцыйных і выдавецкіх тэхналогій, бяспекі жыцця-дзейнасці.

Даклады ахоплівалі некалькі тэматычных блокаў: літаратуразнаўства, мовазнаўства, кнігавыдавецкая справа, метадыка выкладання замежных моў, спецыфіка працы з замежнымі студэнтамі, арганізацыя вучэбна-выхаваўчай дзейнасці ў ВНУ. Выступоўцы разглядалі актуальныя пытанні метадыкі выкарыстання сучасных інавацыйных тэхналогій, новыя мадэлі навучання розным відам прафесійна-ка-

Удзельнікі канферэнцыі (злева направа):
Мікола Трус, Алена Багдановіч, Дзмітрый Дзятко,
Ірына Гоўзіч, Надзея Савіцкая, Уладзімір Куліковіч.

мунікатыўнай дзейнасці студэнтаў, магчымасці ўдасканалення і аптымізацыі адукацыйнай парадэгмы, забеспячэння яе цэласнасці і пераемнасці.

Закраналіся асобныя перспектывы аспекты асвятлення гісторыі нацыянальнай і замежнай літаратуры, мастацка-вобразны свет сучаснага прыгожага пісьменства.

У полі даследчыцкай увагі былі пытанні лексікаграфіі, даследавання народных гаворак, прынцыпаў сучаснай арфаграфіі, асаблівасцей перакладу і працы з тэкстамі спецыяльнай літаратуры.

Амаль паўсотні дакладаў прадэманстравалі размаітую карціну даследчыцкай увагі, адрозу ахапіць якую, ахарактарызаваць у дэталю, даць ацэнку немагчыма. Многае зроблена ў рабочых і справаздачных матэрыялах канферэнцыі, змешчаных на сайце БДТУ. Але ў гэтых дакументах адсутнічае адзін з важных вынікаў канферэнцыі, адсутнічае, паколькі знаходзіцца ў эмацыйнай сферы, а не ў плоскасці фактаграфіі і сілагізму, – філалогіі ў суседстве з тэхнічнай адукацыяй камфортна. Гэта яркавае сведчанне зладжанай працы, міжнароднага супрацоўніцтва, стварэння належных умоў для рэалізацыі вучонага, а значыць, выхавання гарманічна развітой асобы студэнта ў ВНУ тэхнічнага профілю.

Мікола ТРУС,
загадчык кафедры беларускай філалогіі
Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта.

“БЕЗ ВЫВУЧЭННЯ МІНУЛАГА МЫ НІКОЛІ НЕ ЗРАЗУМЕЕМ БУДУЧЫНІЮ”

6 лютага 2013 г. адбылося ўрачыстае адкрыццё XX Мінскай міжнароднай кніжнай выставы-кірмашу, праграма якой была багатай на многія цікавыя сустрэчы, круглыя сталы, прэзентацыі.

Прапануем увазе чытачоў “Роднага слова” матэрыял на выніках творчай сустрэчы, арганізаванай выдавецкім домам “Звязда” сумесна з Міжнародным дабрачынным фондам “Сям’я – Адзінства – Айчына”, з пісьменнікам, гісторыкам, лаўрэатам спецыяльнай прэміі Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь Анатолям Статкевічам-Чабаганавым.

На сустрэчу з беларускім пісьменнікам і даследчыкам Анатолям Статкевічам-Чабаганавым прыйшлі пісьменнікі, вучоныя, журналісты, настаўнікі і іншыя прыхільнікі творчасці аўтара.

Вядучы мерапрыемства Алесь Карлюкевіч выказаў падзяку прысутным за цікавасць да праекта “Я – сын Ваш” Анатоля Статкевіча-Чабаганавы, якога сёння ўжо добра ведаюць не толькі ў Беларусі і Расіі, але і ў далёкім замежжы, бо нашчадкі беларускіх дваран жывуць і ў Амерыцы, і ў Аўстраліі, і ў іншых краінах. Канечне ж, ім цікавы гэты змястоўны праект як гістарычная скарбніца, што распаўядае пра іх продкаў з розных стагоддзяў.

На пачатку размовы вядучы адзначыў, што пісьменнік А. Статкевіч-Чабаганаву толькі за апошнія два гады быў удзельнікам шматлікіх міжнародных навукова-практычных канферэнцый, якія праводзіліся ў Беларусі: Полацку, Жыровічах, Магілёве, Мінску; Расіі: Маскве і Санкт-Пецярбургу. І не проста ўдзельнікам, а дакладчыкам па многіх старажытных беларускіх родах, і паўсюль гучала самая высокая ацэнка не толькі яго дзейнасці як пісьменніка, гісторыка, даследчыка, але і ацэнка самога кірунку яго гістарычнага пошуку.

Творчая сустрэча з пісьменнікам праходзіла пад назвай “Гісторыя роду, сям’і – гісторыя Айчыны”. Чалавек актыўнай грамадзянскай пазіцыі, А. Статкевіч-Чабаганаву паказаў пэўны гістарычны пласт на фоне сямейных гісторый, якія складаюць у цэлым летапіс нашай краіны.

На пытанне, з чаго пачаўся шматгадовы пошук даследчыка, А. Статкевіч-Чабаганаву распавядаў наступнае: «Я нарадзіўся ў вёсцы Засмужжа Любанскага раёна. З маленства чуў шматлікія расказы сваіх родзічаў пра мінулае. Напрыклад, пра тое, што вёска некалі была маёнткам майго дзеда Міхаіла Іванавіча Сацкевіча-Статкевіча і яго родзічаў, якія ў 1893 г. купілі гэты маёнтак у княгіні Марыі Гагенлоэ з Вітгенштэйнаў.

У расповедах было шмат трагічнага. Расстрэл дзеда, якому было ўсяго 46 гадоў. Засталіся ма-

лыя дзеці, у тым ліку і мая мама, і ўсе яны былі сасланы ў Комі-Пярмяцкую акругу... Гэтыя расповеды мяне надзвычай хвалявалі. Яшчэ ў школьным узросце я пачаў збіраць фотаздымкі і пісьмы маіх родзічаў.

Калі я вучыўся ў Ленінградзе, выйшла кніга “Адзін дзень Івана Дзянісавіча” Аляксандра Салжаніцына. Прачытаўшы яе, я зразумеў, што мне абавязкова трэба заняцца вывучэннем мінулага, разабрацца ў тым, што адбылося з маёй сям’ёй. Больш усвядомлена пачаў шукаць дакументы. Архівы былі напаўзачыненыя, а ў архівы КДБ увогуле немагчыма было трапіць.

Ішоў час. З прыходам перабудовы родзічы мае былі рэабілітаваны. Адкрыўся доступ да архіваў. Знайшоў справу свайго дзеда, пра лёс якога мы нічога не ведалі. Толькі ў 1990-я стала вядома, што 6 сакавіка 1930 г. у бабруйскім выпраўдоме дзед быў расстраляны...

Пошук дакументаў па гісторыі роду працягваўся ў архівах многіх краін: Беларусі, Польшчы, Расіі, Літвы, Украіны... Першыя крокі былі вельмі складаныя. Цяпер працаваць намнога прасцей: я атрымліваю адсканаваныя матэрыялы, аналізую і пішу.

З часам я ўсвядоміў, што гэтае даследаванне можа быць надзвычай карысным для грамадства. Праз гісторыю роду, праз гісторыю жыцця “маленькага чалавека”, калі вярнуць іх у нашу памяць, можна ўбачыць вельмі многае».

На думку А. Статкевіча-Чабаганавы, вывучаючы радавод, мы зможам скласці гісторыю Айчыны, расказаць пра невядомыя старонкі гісторыі Беларусі праз прызму жыцця і дзейнасці прадстаўнікоў не толькі дваранскага, але і іншых саслоўяў.

Алесь Карлюкевіч адзначыў, што акадэмік Уладзімір Гніламедаў, які рэцэнзаваў творчасць А. Статкевіча-Чабаганавы, таксама выказваў думку, што гісторыя сям’і, роду – гэта гісторыя Айчыны. Увогуле шлях краіны больш глыбока ўспрымаецца праз падзеі, звязаныя з жыццём пэўнага роду. І сапраўды, чытаючы творы

Георгій Марчук, Аляксандр Марціновіч, Анатоль Статкевіч-Чабагану і Мікола Мятліцкі на XX Мінскай міжнароднай кніжнай выставе-кірмашы. 6 лютага 2013 г. НВЦ "БелЭкспа".

У. Гніламёдава, напрыклад раман "Расія", думаеш пра яго вёску, яе жыхароў, іх няпростыя лёсы, праз якія разумееш па-іншаму падзеі мінулага. Яшчэ адзін беларускі вучоны і пісьменнік, доктар філалагічных навук Іван Саверчанка даследуе старажытную беларускую літаратуру, і жыццёвыя працэсы ўспрымаюцца праз лёсы яго герояў, непасрэдных удзельнікаў тых падзей. І зусім не важна, ці гэтыя жыхары вёсачкі на Брэстчыне, ці асобы, якія належалі да эліты Вялікага Княства Літоўскага і пакінулі адметны след у гісторыі. А чытаючы кнігу Уладзіміра Ліпскага пра род Ліпскіх, зноў і зноў прапускаеш праз уласную душу жыццёвыя клопаты яго прадстаўнікоў.

Падчас творчай сустрэчы А. Карлюкевіч распавесці пра задуму стварыць Фонд падтрымкі даследаванняў па гісторыі старажытных беларускіх родаў.

Анатоль Статкевіч-Чабагану, які вывучыў больш за 40 дваранскіх родаў, адзначыў, што аднаму чалавеку фізічна немагчыма даследаваць усе беларускія роды, патрэбны паслядоўнікі гэтай цікавай і складанай працы.

Па некаторых рэгіёнах, дзе жылі яго продкі, напрыклад на Полаччыне, Нясвіжчыне, Капыльшчыне, Слуцчыне, ён даследаваў гісторыю родаў углыб на 500 – 600 гадоў. За час працы аўтар заўважыў вялікую цікавасць у грамадстве да гэтай тэмы. Асабліва тады, калі кнігі пачалі выходзіць у свет і з'явіліся ў інтэрнэце. Напрыклад, не паспела выйсці кніга пра роды Некрашэвічаў, Татураў, Кернажыцкіх, як знайшлася родзічка Кернажыцкіх з Калінінграда, якая паходзіць з Балотчыц, з-пад Слуцка. Жанчына паведаміла, што таксама каля 20 гадоў займаецца вывучэннем гісторыі сваіх продкаў. На яе сайце аб'ядналіся ўжо 164 прадстаўнікі роду. І хоць у старажытныя часы

ім па розных прычынах не ўдалося зазірнуць, але XX стагоддзе даследавана вельмі добра.

Сапраўды, сёння ў грамадстве ўзмацняецца цікавасць да мінулага, людзі пачалі вывучаць свае карані. Несумненна, гэтаму паспрыялі і даследаванні А. Статкевіча-Чабагану, і самыя розныя конкурсы на веданне сваіх каранёў. Напрыклад, у Любанскім раёне ў мінулым годзе ў рамках акцыі "Чытаем разам. Чытаем па-беларуску" праходзіў конкурс сярод школьнікаў на веданне ўласнага радаводу. Вучні і бацькі праявілі вялікую цікавасць да гэтай тэмы, узгадвалі розныя гісторыі, распытвалі родзічаў, адшуквалі старажытныя дакументы. Так,

адна ўдзельніца конкурсу адшукала дома важныя дакументы з царскімі пячаткамі на куплю зямлі, якімі ўжо зацікавіліся музеі.

"Людзі хочуць вывучаць сваё мінулае, болей даведацца пра свой род, але часта нават не ведаюць, з чаго пачынаць, – лічыць А. Статкевіч-Чабагану. – Гэтая тэма павінна развівацца па некалькіх кірунках. Найперш праз школу. Вельмі добра, напрыклад, што творы Уладзіміра Ліпскага вывучаюцца ў сярэдніх класах агульнаадукацыйнай школы, але трэба далучаць да гэтага і вучняў старшых класаў, якія больш усвядомлена маглі б займацца даследаваннем сваіх радаводаў. Другі кірунак – цеснае супрацоўніцтва вучоных, пісьменнікаў і архівістаў. Справа ў тым, што сёння ўсё даследаванае ў прыватным парадку абагульніць і выдаць могуць толькі адзінкі. У асноўным знойдзеныя матэрыялы застаюцца ў сям'і, а то і знікаюць праз пэўны час. А гэта значыць, што даследаванне страчваецца для грамадства і культуры. Трэба імкнуцца, каб адшуканыя звесткі рабіліся здабыткам усяго грамадства.

Дапамагчы ў гэтым гатовы Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук, Нацыянальны архіў Беларусі, Саюз пісьменнікаў Беларусі".

Анатоль Статкевіч-Чабагану выказаў намер у хуткім часе заснаваць Фонд падтрымкі вывучэння старажытных беларускіх родаў, які зможа аб'яднаць намаганні ўсіх жадаючых даследаваць свой род, у тым ліку вучоных, пісьменнікаў, архівістаў і інш. Пры фондзе плануецца стварыць кансультацыйны савет, які будзе дапамагаць не толькі парадамі па вывучэнні радаводаў, але і тэхнічна.

Як лічыць А. Статкевіч-Чабагану, прадстаўнікі будучага фонду змогуць не толькі кансультаваць паслядоўнікаў гэтай справы, але

і садзейнічаць выхаду ў свет цікавых даследаванняў. Гэта павінна быць некамерцыйная арганізацыя, якая будзе спрыяць вывучэнню гісторыі праз жыццё продкаў. А. Статкевіч-Чабаганаў зазначыў, што многія выбітныя вучоныя Расіі ўжо гатовы ўзяць удзел у працы такога фонду. “Я мару пра тое, каб мая праца не спынілася. Неабавязкова вывучаць толькі шляху. Цікавыя роды ёсць і сярод іншых саслоўяў. Увогуле, кожны чалавек цікавы сам па сабе, бо чалавек – гэта сусвет. Думаю, што ў кожнай сям’і ёсць гісторыі, якія пралівалі б святло на наша мінулае. Асабліва гэта датычыць тэмы Вялікай Айчыннай вайны. Сёння я падтрымліваю стасункі з сотнямі людзей і ведаю пра ўнікальныя гісторыі ваеннага перыяду. Калі бачыш гісторыю вачыма канкрэтнага чалавека – гэта іншае”.

Напрыканцы сустрэчы дырэктар выдавецкага дома “Звязда” А. Карлюкевіч папрасіў аўтара раскажаць пра новую кнігу «Казановічы герба “Тржымала”». З незвычайнай цікавасцю слухалі прысутныя аповед А. Статкевіча-Чабаганава пра тое, як аднойчы яму ў рукі, дзякуючы родзіцям і беларускай пісьменніцы Наталлі Татур, трапілі дзённікі дачкі белагвардзейскага генерала Казановіча, аднаго з герояў Ледзянога паходу Белай арміі на Поўдні Расіі, Алены Барысаўны Казановіч.

«Генералу Казановічу, сябру Карнілава, Аляксея Талстой прысвяціў найлепшыя старонкі рамана “Блуканне па пакутах”, – адзначыў аўтар кнігі пра род Казановічаў. – Гэта мяне моцна зацікавіла. Пяць гадоў я даследаваў гэты старажытны магілёўскі род. Унікальныя дзённікі Алены Казановіч казалі пра яе лёс, добрае валоданне французскай і сербскай мовамі, пра жыццё ў эміграцыі, вучобу ў Сарбоне, працу на сербскім радыё».

Алена Казановіч разам з мужам вярнулася на радзіму ў 1956 г. А яшчэ – прывезла на радзіму ікону Магілёўска-Брацкай Божай Маці, напісаную ў XIX ст., якую захоўвала доўгі час. Сёння ікона знаходзіцца ў Магілёве ў Свята-Нікольскім жаночым манастыры. Муж Алены Сяргей Карповіч – белагвардзейскі афіцэр, кавалер шасці баявых ордэнаў за Першую сусветную вайну. Муж і жонка пахаваны ў Мінску на Чыжоўскіх могілках...

Цікава, што пасля ваенных падзей 1812 г. праезд Алены Казановіч прывёз з Парыжа жонку, будучую прабабулю Алены. А. Статкевіч-Чабаганаў вырашыў спраўдзіць, ці было такое. І ён знайшоў патрэбныя дакументы ў Ваенна-гістарычным архіве ў Маскве. Высветлілася, што

Алесь Карлюкевіч і Анатоль Статкевіч-Чабаганаў у час творчай сустрэчы. 6 лютага 2013 г.

Васіль Гаўрылавіч Казановіч быў удзельнікам той вайны, атрымаў медаль “За ўзяцце Парыжа” і што яго жонка – дваранка, французжанка Тэрэзія Колен. Адшукалася і інфармацыя пра шасцярых братоў Казановічаў – удзельнікаў вайны 1812 г. Двое з іх – героі Барадзінскай бітвы, атрымалі залатую зброю. А прозвішча яшчэ аднаго брата як “кроў праліўшага” значыцца на 15-й сцяне храма Хрыста Збаўцы ў Маскве. «І такія выбітныя асобы зніклі з нашай памяці, – хвалюецца пісьменнік. – Нават у храме не ведалі імя, толькі прозвішча. Шмат намаганняў мне каштавала высветліць, які ж з братоў – Гілярый ці Аляксей – занесены на сцяну храма. На сёння з дакументаў Ахтырскага гусарскага палка я дакладна ведаю, што гэта Гілярый Гаўрылавіч Казановіч. Вось так праз гісторыю людзей паўстае гісторыя Айчыны. Сапраўды, старажытны магілёўскі род Казановічаў – унікальны. Падкрэслію, усе мы з часам робімся “маленькімі людзьмі”, пра нас забываюць, але праз гісторыю роду памяць вяртаецца...»

Напрыканцы творчай сустрэчы А. Статкевіч-Чабаганаў падкрэсліў, што без вывучэння мінулага мы ніколі не зразумеем будучыню.

У рамках кніжнай выставы-кірмашу адбылася ўрачыстая цырымонія ўручэння ўзнагарод пераможцам 52-га Нацыянальнага конкурсу “Мастацтва кнігі – 2013”, дзе А. Статкевіч-Чабаганаў атрымаў Дыплом I ступені ў намінацыі “За духоўнасць”.

Нягледзячы на імклівы наступ новых тэхналогій, XX Мінская міжнародная кніжная выстава-кірмаш яшчэ раз засведчыла ролю кнігі ў развіцці інтэлектуальнага патэнцыялу краіны, ва ўмацаванні маральных і духоўных асноў грамадства і дзяржавы.

Падрыхтавала
Кацярына КАРАНЕВІЧ.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ВЫНІКІ ІІ РЭСПУБЛІКАНСКАГА КОНКУРСУ НАВУКОВА-ДАСЛЕДЧЫХ І ТВОРЧЫХ РАБОТ ВУЧНЯЎ

**Першы сакратар Саюза пісьменнікаў Беларусі Генадзь Пашкоў
узгадароджвае галоўнага рэдактара часопіса “Роднае слова” Зою Падліпскую
нагрудным знакам “Выдатнік друку Беларусі”.**
25 лютага 2013 г. Дом літаратара, г. Мінск.

Рэдакцыяй часопіса “Роднае слова” сумесна з Саюзам пісьменнікаў Беларусі былі падведзены вынікі ІІ Рэспубліканскага конкурсу навукова-даследчых і творчых работ вучняў.

Конкурс быў аб’яўлены ў мінулым годзе. Цэлы год мы атрымлівалі работы вучняў і нават некаторых настаўнікаў. Вельмі прыемна, што адгукнуліся ўсе рэгіёны нашай Беларусі. А гэта сведчыць пра ўвагу вучняў да роднай мовы і літаратуры, увогуле да чытання кніг, цікавасць да творчасці як пісьменнікаў класікаў, так і да сучасных творцаў, занепакоенасць праблемаю зберажэння духоўнай беларускай спадчыны. А яшчэ пра тое, што ў часопіса “Роднае слова” шмат прыхільнікаў і сяброў.

Паколькі мы, стараючыся не абмяжоўваць творчасць вучняў, прапанавалі некалькі кірункаў даследаванняў, што і было адзначана ў Палажэнні аб конкурсе, то і работы атрымалі на самыя розныя тэмы. Сярод іх “Як нашы словы прапіску мяняюць, або Лексіка сучасных літаратурных казак паводле паходжання і ўжывання” (Полацкая дзяржаўная гімназія № 1 імя Францыска Скарыны), “Антонімы ў паэзіі сучасных аўтараў Генадзя Пашкова і Аксаны Спрычан” (Мікашэвіцкая гімназія імя У. І. Нядзведскага Лунінецкага раёна Брэсцкай вобласці), «Класічных формаў вечная краса”: Сугучнае і адметнае ў санетах М. Багдановіча і Н. Мацяш» (гім-

назія г. Белаазёрска), “Творчая індывідуальнасць сучаснага лагойскага паэта Міколы Лешчуна: асноўныя матывы, мастацкія сродкі, стыль” (на прыкладзе зборніка вершаў “Палескія сны”; гімназія г. Лагойска), «Люстэрка беларускай душы ў рамане Уладзіміра Гніламёдава “Уліс з Прускі”», “Слуцкія паясы – скарб сусветнага мастацтва” (сярэдняя школа № 17 г. Мінска), “Абрэвіятуры як адлюстраванне гістарычна-палітычных, сацыяльна-эканамічных, навукова-тэхнічных і культурных этапаў развіцця грамадства” (Клімавіцкая раённая дзяржаўная гімназія імя І. С. Нікалаева), “Беларускі нацыянальны касцюм у вуснай народнай творчасці” (гімназія № 10 г. Мінска), «Вывучэнне культурнай спадчыны праз тэматычную разнастайнасць і стылёвыя асаблівасці тэкстаў практыкаванняў падручніка “Беларуская мова: 9 клас»» (сярэдняя школа № 59 г. Гомеля), “Сугучнасць маральна-этычных нормаў у Бібліі і ў беларускіх народных прыказках і прымаўках” (сярэдняя школа № 59 г. Гомеля), “Ці па сілах сельскім школьнікам мастацкі пераклад французскай паэзіі” (Нёманская сярэдняя школа імя І. Д. Гурскага Уздзенскага раёна Мінскай вобласці), “Жодзіна і жодзінцы ў кантэксце сучаснай беларускай літаратуры” (сярэдняя школа № 4 г. Жодзіна) і многія іншыя.

Прадстаўлены навукова-даследчыя работы па творчасці Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Максіма Танка, Андрэя Мрыя, Ніла Гілевіча, Рыгора Барадуліна, Івана Мележа, Міколы Арахоўскага, Генадзя Пашкова, Ніны Мацяш, Георгія Марчука, Міхася Пазнякова, Анатоля Зэкава, Аляксандра Зайкі, Валерыя Гапеева.

А колькі надзеі на тое, што падростае маладое пакаленне творцаў, мы ўбачылі ў зборніках паэзіі вучняў “Жывінка” (Нёманская сярэдняя школа імя І. Д. Гурскага Уздзенскага раёна Мінскай вобласці), “Белы леў” навучэнкі Ліцэя БДУ Глухоўскай Кацярыны; у зборніку “Пралеска” (сярэдняя школа № 1 г. Скідзеля Гродзенскай вобласці), у кнізе “Мой добры дзівосны свет”

(Вілейская гімназія № 2), “Чароўныя струны душы” (Гімназія г. Добруша), “Раскажу аб Беларусі” (Вялічкавіцкая сярэдняя школа Салігорскага раёна).

Многія ўдзельнікі даслалі праекты, а таксама нізкі вершаў, мініяцюры, апавяданні, эсэ.

Усе матэрыялы былі размеркаваны па наступных намінацыях: “Да 130-годдзя з дня нараджэння Якуба Коласа”, “Да 130-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы”, “Да 130-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы і Якуба Коласа”, “Да 100-годдзя з дня нараджэння Максіма Танка”, “Творчасць сучаснага пісьменніка”, “2012 год – Год кнігі”, “Духоўная спадчына”.

Прапануем увазе чытачоў вынікі конкурсу.

Узнагароды пераможцам у намінацыі “Да 130-годдзя з дня нараджэння Якуба Коласа” ўручыў першы сакратар Саюза пісьменнікаў Беларусі Генадзь Пашкоў.

На пачатку святочнага мерапрыемства пераможцы конкурсу, пісьменнікі і настаўнікі шчыра павіншавалі галоўнага рэдактара часопіса “Роднае слова” Зою Падліпскую, якая атрымала дзяржаўную ўзнагароду – нагрудны знак “Выдатнік друку Беларусі”.

Граматай за актыўны ўдзел у Рэспубліканскім конкурсе творчых і навукова-даследчых работ вучняў Саюз пісьменнікаў Беларусі ўганараваў аддзел адукацыі Асіповіцкага раёна Магілёўскай вобласці.

Дыпламамі I ступені ў намінацыі “Да 130-годдзя з дня нараджэння Якуба Коласа” ўзнагароджаны:

Лазарава Кацярына – вучаніца ДУА “Сярэдняя школа № 3 г. Вілейкі” Мінскай вобласці (кіраўнік – **Томкавіч Тамара Аляксандраўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Ганаровай граматай);

Храноўская Ніна – вучаніца ДУА “Нёманская сярэдняя школа імя І. Д. Гурскага” Уздзенскага раёна Мінскай вобласці (кіраўнік – **Каладзінская Алена Іванаўна**, настаўнік пачатковых класаў, узнагароджана Ганаровай граматай).

Дыпламамі II ступені ў намінацыі “Да 130-годдзя з дня нараджэння Якуба Коласа” ўзнагароджаны:

Харлан Аліна – вучаніца ДУА “Гарочыцкая сярэдняя школа” Калінкавіцкага раёна Гомельскай вобласці (кіраўнік – **Кошчыц Святлана Аляксееўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай);

Смалякова Кацярына – вучаніца ДУА “Сярэдняя школа № 6 г. Полацка” Віцебскай вобласці (кіраўнік – **Баўстуноўская Валянціна**

Мікалаеўна, настаўнік беларускай мовы і літаратуры).

Дыпламамі III ступені ў намінацыі “Да 130-годдзя з дня нараджэння Якуба Коласа” ўзнагароджаны:

Каешка Яна, Клімовіч Анастасія, Файдзен Антаніна – вучаніцы ДУА “Сярэдняя школа № 4 г. Асіповічы” Магілёўскай вобласці (кіраўнік – **Музычына Наталля Георгіеўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Ганаровай граматай).

Дыпламам узнагароджана:

Лісоўская Алена – вучаніца ДУА “Сярэдняя школа № 17 г. Мінска” (кіраўнік – **Суша Наталля Міхайлаўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры).

Узнагароды пераможцам у намінацыі “Да 130-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы” ўручыў доктар філалагічных навук Іван Саверчанка.

Дыпламамі I ступені ў намінацыі “Да 130-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы” ўзнагароджаны:

Каратычына Марына, Худая Ганна – вучаніцы ДУА “Конкавіцкі дзіцячы сад – сярэдняя школа” Петрыкаўскага раёна Гомельскай вобласці (кіраўнік – **Міцура Алена Віктараўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Ганаровай граматай), **Грабоўская Аляксандра** – вучаніца ДУА “Вілейская гімназія № 2” (кіраўнік – **Кажура Віктар Віктаравіч**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджаны Ганаровай граматай).

Дыпламам II ступені ў намінацыі “Да 130-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы” ўзнагароджана **Окішава Наталля – вучаніца ДУА “Гімназія № 8 імя В. І. Казлова г. Жлобіна” Гомельскай вобласці (кіраўнік – **Буднікава Святлана Мікалаеўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай).**

Дыпламамі III ступені ў намінацыі “Да 130-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы” ўзнагароджаны:

Дзюбчанка Карына – вучаніца ДУА “Камунараўская сярэдняя школа Буда-Кашалёўскага раёна” Гомельскай вобласці (кіраўнік – **Жгарава Валянціна Мікалаеўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай);

Барадаўка Кацярына – вучаніца ДУА “Жорнаўская сярэдняя школа імя М. П. Каралёва” (кіраўнік – **Быц Наталля Афанасьеўна**, на-

стаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай).

Дыпломамі ў намінацыі “Да 130-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы” ўзнагароджаны:

Чабатарова Маргарыта – вучаніца ДУА “Сярэдняя школа № 3 г. Асіповічы” Магілёўскай вобласці (кіраўнік – **Тарноўская Алена Уладзіміраўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, адзначана Падзякай);

Ермачэнка Іван – вучань ДУА “Сярэдняя школа № 2 г. Асіповічы” Магілёўскай вобласці (кіраўнік – **Рысевец Ніна Леанідаўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, адзначана Падзякай);

Бушкевіч Валерыя – вучаніца ДУА “Сярэдняя школа № 10 г. Жлобіна” Гомельскай вобласці (кіраўнік – **Давыдзенка Алена Рыгораўна** – настаўнік беларускай мовы і літаратуры, адзначана Падзякай);

Джалалава Сабіна, Гусева Марыя – вучаніцы ДУА “Гімназія № 1 г. Жлобіна” Гомельскай вобласці (кіраўнік – **Аўласцова Наталля Міхайлаўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, адзначана Падзякай).

Узнагароды пераможцам у намінацыі “Да 130-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы і Якуба Коласа” ўручыў дырэктар Беларускага літаратурнага фонду Славамір Антановіч.

Дыпломамі I ступені ў намінацыі “Да 130-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы і Якуба Коласа” ўзнагароджаны:

Скарабагатая Анастасія, Цішкевіч Ульяна, Зайцава Дана – вучаніцы ДУА “Гімназія № 1 г. Лагойска” за праект “Заўсёды з намі Колас і Купала” (кіраўнік – **Абрамовіч Святлана Генадзьеўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Ганаровай граматай).

Дыпломамі II ступені ў намінацыі “Да 130-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы і Якуба Коласа” ўзнагароджаны:

Власавец Анастасія – вучаніца ДУА “Сярэдняя школа № 9 г. Слуцка” (кіраўнік – **Шаціленя Кацярына Мікалаеўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай);

калектыў вучняў гісторыка-патрыятычнага клуба “Спадчына” ДУА “Дварэцкая сярэдняя школа” Дзятлаўскага раёна Гродзенскай вобласці за нізку вершаў “Наша слова – у гонар вялікіх паэтаў” (кіраўнік – **Воўкава Вікторыя Анатольеўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай);

Краўцова Анастасія – вучаніца ДУА “Палянiнавіцкі вучэбна-педагагічны комплекс

дзіцячы сад – сярэдняя школа” Быхаўскага раёна Магілёўскай вобласці (кіраўнік – **Андрэйчыкава Ала Іванаўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай).

Дыпломамі III ступені ў намінацыі “Да 130-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы і Якуба Коласа” ўзнагароджаны:

калектыў вучняў ДУА “Гімназія г. Асіповічы” Магілёўскай вобласці за нізку вершаў “Юбілярам прысвячаецца” (кіраўнікі – **Падвойская Ларыса Анатольеўна, Саковіч Галіна Паўлаўна**, настаўнікі беларускай мовы і літаратуры, узнагароджаны граматамі);

Бушкоў Павел, Мялешка Таццяна – вучні ДУА “Ялізаўская сярэдняя школа” Асіповіцкага раёна Магілёўскай вобласці (кіраўнікі – **Быкава Галіна Вячаславаўна, Мурог Алена Віктараўна**, настаўнікі беларускай мовы і літаратуры, узнагароджаны граматамі);

Злобіч Марыя – вучаніца ДУА “Ясенскі ВПК дзіцячы сад – сярэдняя школа” Асіповіцкага раёна Магілёўскай вобласці (кіраўнік – **Трухан Ганна Аляксееўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай);

Кірык Марыя – вучаніца ДУА “Жорнаўская сярэдняя школа імя М. П. Каралёва” Асіповіцкага раёна (кіраўнік – **Жук Алена Уладзіміраўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай);

Кадзет Ганна – вучаніца ДУА “Дрычынскі вучэбна-педагагічны комплекс дзіцячы сад – сярэдняя школа імя С. М. Каданчыка” Асіповіцкага раёна Магілёўскай вобласці (кіраўнік – **Мельнік Зоя Фёдораўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай);

Вшола Настасся – вучаніца ДУА “Дзёрбіцкая сярэдняя школа” Буда-Кашалёўскага раёна Гомельскай вобласці (кіраўнік – **Лапачкова Надзея Сяргееўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай);

Смятанка Аліна – вучаніца ДУА “Гімназія № 2 г. Слуцка” (кіраўнік – **Зубовіч Таццяна Антонаўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай).

Дыпломам у намінацыі “Да 130-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы і Якуба Коласа” ўзнагароджана:

Камісарова Ганна – вучаніца ДУА “Сярэдняя школа № 5 г. Жлобіна” Гомельскай вобласці (кіраўнік – **Клініцкая Віалета Арнольдаўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, адзначана Падзякай).

Узнагароды пераможцам у намінацыі “Да 100-годдзя з дня нараджэння Максіма Танка”

ўручыла намеснік галоўнага рэдактара часопіса “Роднае слова” **Марыя Кныш**.

Дыпламам I ступені ў намінацыі “Да 100-годдзя з дня нараджэння **Максіма Танка**” ўзнагароджана **Агароднік Дар’я** – вучаніца УА “Сярэдняя школа № 13 г. Жлобіна” (кіраўнік – **Гірнік Таццяна Васільеўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Ганаровай граматай).

Дыпламам II ступені ў намінацыі “Да 100-годдзя з дня нараджэння **Максіма Танка**” ўзнагароджана **Леўкавец Вольга** – вучаніца ДУ “Тонежскі дзіцячы сад – сярэдняя школа” Лельчыцкага раёна Гомельскай вобласці (кіраўнік – **Сакалоўская Валянціна Міхайлаўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай).

Дыпламамі III ступені ў намінацыі “Да 100-годдзя з дня нараджэння **Максіма Танка**” ўзнагароджаны:

Лук’яновіч Паліна – вучаніца ДУА “Гімназія № 1 імя Ф. Скарыны г. Мінска” (кіраўнік – **Сцяшко Любоў Уладзіміраўна** – настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай);

Хількевіч Юліяна – вучаніца ДУА “Капаткевіцкая сярэдняя школа” Петрыкаўскага раёна Гомельскай вобласці (кіраўнік – **Асіпчык Наталля Аляксееўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай).

Дыпламамі ў намінацыі “Да 100-годдзя з дня нараджэння **Максіма Танка**” ўзнагароджана **Бялько Ганна** – вучаніца ДУА “Колкаўская сярэдняя школа” Петрыкаўскага раёна Гомельскай вобласці (кіраўнік – **Кісель Людміла Міхайлаўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, адзначана Падзякай);

Маёрчык Валерыя – вучаніца ДУА “Капаткевіцкая сярэдняя школа” Петрыкаўскага раёна Гомельскай вобласці (кіраўнік – **Асіпчык Наталля Аляксееўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры).

Узнагароды пераможцам у намінацыі “Творчасць сучаснага пісьменніка” ўручыў доктар філалагічных навук Іван Саверчанка.

Дыпламамі I ступені ў намінацыі “Творчасць сучаснага пісьменніка” ўзнагароджаны:

Якушава Іна – вучаніца ДУА “Мікашэвіцкая гімназія імя У. І. Нядзведскага” Лунінецкага раёна Брэсцкай вобласці (кіраўнік – **Войткус Вольга Аляксандраўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Ганаровай граматай);

Кункевіч Ксенія – вучаніца ДУА “Сярэдняя школа № 43 г. Мінска” (кіраўнікі – **Зяневіч Аляся Мікалаеўна**, **Апацкая Таццяна Мікалаеўна**, настаўнікі беларускай мовы і літаратуры, узнагароджаны ганаровымі граматамі);

Няхайчык Яна – вучаніца ДУА “Гімназія г. Лагойска” (кіраўнік – **Абрамовіч Святлана Генадзьеўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Ганаровай граматай);

Герасімовіч Анастасія – вучаніца ДУА “Сярэдняя школа № 17 г. Мінска” (кіраўнік – **Суша Наталля Міхайлаўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Ганаровай граматай);

Гутырчык Дар’я – вучаніца ДУА “Сярэдняя школа № 1 г. Івацэвічы” Брэсцкай вобласці (кіраўнік – **Дайлід Вольга Васільеўна**, настаўнік гісторыі, узнагароджана Ганаровай граматай).

Дыпламамі II ступені ў намінацыі “Творчасць сучаснага пісьменніка” ўзнагароджаны:

Зяц Таццяна – вучаніца УА “Дзяржаўная агульнаадукацыйная сярэдняя школа № 1 г. Глыбокае” Віцебскай вобласці (кіраўнік – **Літвін Марыя Яфімаўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай);

Экава Валерыя – вучаніца ДУА “Сярэдняя школа № 1 г. Буда-Кашалёва” Гомельскай вобласці (кіраўнік – **Мініна Таццяна Паўлаўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай);

Наважылаў Міхаіл – вучань ДУА “Сярэдняя школа № 12 г. Магілёва” (кіраўнік – **Лахадыва Вольга Уладзіміраўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай);

Грыцук Сяргей, Залеўская Юлія, Лойкуц Кацярына – вучні ДУА “Сярэдняя школа № 1 імя В. Х. Галаўко г. Бярозы” Брэсцкай вобласці (кіраўнік – **Жуковіч Мікалай Васільевіч**, дырэктар установы, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджаны Граматай).

Дыпламамі III ступені ў намінацыі “Творчасць сучаснага пісьменніка” ўзнагароджаны:

Філіпёнак Захар – вучань ДУА “Пліская дзіцячы сад – сярэдняя школа Глыбоцкага раёна” Віцебскай вобласці (кіраўнік – **Зубко Аліна Станіславаўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай);

Гаўрыленка Надзея – вучаніца ДУА “Сярэдняя школа № 6 г. Жлобіна” (кіраўнік – **Кот Вікторыя Уладзіміраўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай);

Дзенісенка Наталля – вучаніца ДУА “Гімназія г. Хойнікі” Гомельскай вобласці (кіраўнік – **Сямёнава Святлана Мікалаеўна** – настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай).

Узнагароды пераможцам у намінацыі “2012 год – Год кнігі” ўручыла рэдактар аддзела – член рэдкалегіі часопіса “Роднае слова” Ларыса Сагановіч.

Дыпломам I ступені ў намінацыі “2012 год – Год кнігі” ўзнагароджаны:

Талочка Дар’я – вучаніца ДУА “Сярэдняя школа № 6 г. Полацка” Віцебскай вобласці (кіраўнік – **Баўстуноўская Валянціна Мікалаеўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Ганаровай граматай);

Чуйко Наталля – вучаніца ДУА “Гімназія № 1 г. Дзяржынска” Мінскай вобласці (кіраўнік – **Сяліцкая Алена Чаславаўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Ганаровай граматай).

Дыпломам II ступені ў намінацыі “2012 год – Год кнігі” ўзнагароджана **Башнева Ганна** – вучаніца ДУА “Сярэдняя школа № 13 г. Жлобіна” (кіраўнік – **Гірнік Таццяна Васільеўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры).

Дыпломам III ступені ў намінацыі “2012 год – Год кнігі” ўзнагароджаны:

Чарткова Дар’я – вучаніца ДУА “Сярэдняя школа № 1 г. Наваполацка” Віцебскай вобласці (кіраўнік – **Кагалёнак Галіна Мікалаеўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай);

Катульская Анастасія – вучаніца ДУА “Сярэдняя школа № 7 г. Жлобіна” Гомельскай вобласці (кіраўнік – **Шаўчэнка Таццяна Мікалаеўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай).

Дыпломам I ступені ў намінацыі “2012 год – Год кнігі” ўзнагароджаны:

Федасенка Анастасія – вучаніца ДУА “Навамаркавіцкі дзіцячы сад – сярэдняя школа Жлобінскага раёна” (кіраўнік – **Балюкова Вікторыя Віктараўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, адзначана Падзякай);

Ульянава Кацярына – вучаніца ДУА “Прадзвіцкая сярэдняя школа” Асіповіцкага раёна Магілёўскай вобласці (кіраўнік – **Лісічкіна Марына Іванаўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, адзначана Падзякай);

Тычыніна Уладзіслава – вучаніца ДУА “Сярэдняя школа № 1 г. п. Акцябрскі імя А. Р. Салаўя” Гомельскай вобласці (кіраўнік – **Віціна Любоў Мікалаеўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, адзначана Падзякай);

Прышчэп Ілона – вучаніца ДУА “Казалужская сярэдняя школа” Хойніцкага раёна Гомельскай вобласці (кіраўнік – **Валенчыц Наталля**

Фёдараўна, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, адзначана Падзякай);

Аўраменка Марыя – вучаніца ДУА “Сярэдняя школа № 2 г. Ельска” Гомельскай вобласці (кіраўнік – **Шыкун Алена Іванаўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, адзначана Падзякай);

Клаус Марыя – вучаніца ДУА “Сярэдняя школа № 2 г. Турава” Жыткавіцкага раёна Гомельскай вобласці (кіраўнік – **Зямляннік Таццяна Мікалаеўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, адзначана Падзякай);

Багатаў Даніла – вучань ДУА “Пірэвіцкая сярэдняя школа Жлобінскага раёна” Гомельскай вобласці (кіраўнік – **Церашкова Ала Васільеўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, адзначана Падзякай);

Слівіна Вікторыя – вучаніца ДУА “Гімназія № 1 г. Жлобіна” Гомельскай вобласці (кіраўнік – **Смарцэлава Наталія Дзмітрыеўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай);

Атарык Кастусь – вучань ДУА “Узоўская сярэдняя школа Буда-Кашалёўскага раёна” Гомельскай вобласці (кіраўнік – **Іванешка Жанна Васільеўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, адзначана Падзякай).

Узнагароды пераможцам у намінацыі “Духоўная спадчына” ўручыла рэдактар аддзела – член рэдкалегіі часопіса “Роднае слова” Наталля Шапран.

Дыпломам I ступені ў намінацыі “Духоўная спадчына” ўзнагароджаны:

Атрашкевіч Аляксандра – вучаніца ДУА “Гімназія № 10 г. Мінска” (кіраўнік – **Раманькова Юлія Мікалаеўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Ганаровай граматай);

Баханькова Лізавета – вучаніца УА “Полацкая дзяржаўная гімназія № 1 імя Францыска Скарыны” (кіраўнік – **Казлова Алена Уладзіміраўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Ганаровай граматай);

Казак Аляксандр, Спірыдонава Алеся, Маркоўская Дар’я, Гіль Анастасія – вучні ДУА “Сярэдняя школа № 17 г. Мінска” (кіраўнік – **Суша Наталля Міхайлаўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Ганаровай граматай);

Дзявочка Вераніка – вучаніца ДУА “Сярэдняя школа № 4 г. Дзяржынска” Мінскай вобласці (кіраўнік – **Кандратовіч Алена Пятроўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Ганаровай граматай);

Таран Елізавета – вучаніца ДУА “Гімназія № 10 г. Мінска” (кіраўнік – **Карпік Ірына Міка-**

лаеўна, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Ганаровай граматай);

Дубадзелава Ірына – вучаніца ДУА “Сярэдняя школа № 59 г. Гомеля” (кіраўнік – **Кароткая Ларыса Васільеўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Ганаровай граматай);

Чуйко Таццяна – вучаніца ДУА “Нёманская сярэдняя школа імя І. Д. Гурскага” Уздзенскага раёна Мінскай вобласці (кіраўнік – **Армонік Сяргей Алегавіч**, намеснік дырэктара па вучэбнай рабоце, настаўнік французскай мовы, узнагароджаны Ганаровай граматай);

Смятаніна Дар’я – вучаніца ДУА “Сярэдняя школа № 141 г. Мінска” (кіраўнік – **Лягчылава Ала Уладзіміраўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Ганаровай граматай);

калектыў вучняў літаратурнай гасцёўні “На Парнасе” ДУА “Вілейская гімназія № 2” (кіраўнік – **Кажура Віктар Віктаравіч**);

Бык Анастасія – вучаніца ДУА “Нёманская сярэдняя школа імя І. Д. Гурскага” Уздзенскага раёна Мінскай вобласці (кіраўнік – **Собаль Любоў Анатольеўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Ганаровай граматай);

міжшкольны творчы клуб “Пралеска” ДУА “Сярэдняя школа № 1 г. Скідзеля” Гродзенскай вобласці (кіраўнік – **Лісай Марыя Юльянаўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Ганаровай граматай);

калектыў вучняў ДУА “Гімназія г. Добруша” за зборнік вершаў “Чароўныя струны душы” (кіраўнік – **Мухіна Таццяна Віктараўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Ганаровай граматай);

Глухоўская Кацярына, Строцаў Андрэй – навучэнцы Ліцэя БДУ за зборнік вершаў “Белы леў” (кіраўнік – **Рубашная Лера Мікітаўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Ганаровай граматай);

Расінская Святлана, Загалоўская Настася – вучаніцы ДУА “Сярэдняя школа № 4 г. Жодзіна” (кіраўнік – **Згрундо Ірына Генадзьеўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Ганаровай граматай);

калектыў вучняў ДУА “Сярэдняя школа № 13 г. Жлобіна” за зборнік вершаў “Фірмовы пірог” (кіраўнік – **Гірнік Таццяна Васільеўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры).

Дыпламамі II ступені ў намінацыі “Духоўная спадчына” ўзнагароджаны:

Кузьма Ульяна – вучаніца ДУА “Гімназія № 10 г. Мінска” (кіраўнік – **Дрэмухава Наталля Мікалаеўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай);

калектыў вучняў літаратурнага гуртка “Залатыя зярняtkі” ДУА “Вялічкавіцкая сярэдняя школа Салігорскага раёна” (кіраўнік – **Аляхновіч Галіна Уладзіміраўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай);

Казачэнка Крысціна – вучаніца УА “Мазырскі дзяржаўны абласны ліцэй” (кіраўнік – **Казачэнка Ірына Рыгораўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры ДУА “Лельчыцкая раённая гімназія”, узнагароджана Граматай);

Дземянок Дар’я – вучаніца ДУА “Пліская сярэдняя школа імя У. А. Мікуліча” Смалявіцкага раёна Мінскай вобласці (кіраўнік – **Чакур Яўгенія Паўлаўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай);

Аршаўская Валерыя – вучаніца УА “Клімавіцкая раённая дзяржаўная гімназія імя І. С. Нікалаева” (кіраўнік – **Красналобава Ганна Уладзіміраўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай);

Бабарыка Кацярына, Халязнікава Яніна – вучаніцы ДУА “Сярэдняя школа № 59 г. Гомеля” (кіраўнік – **Галькіна Надзея Васільеўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай);

Цэгалка Наталля – вучаніца ДУА “Сярэдняя школа № 199 г. Мінска” (кіраўнік – **Лепунова Таццяна Іванаўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай).

Дыпламамі III ступені ў намінацыі “Духоўная спадчына” ўзнагароджаны:

Гарбейка Дар’я, Мартысевіч Наталля – вучаніцы ДУА “Гімназія г. Белаазёрска” Брэсцкай вобласці (кіраўнік – **Горбава Галіна Іванаўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай).

Дыпламамі ў намінацыі “Духоўная спадчына” ўзнагароджаны:

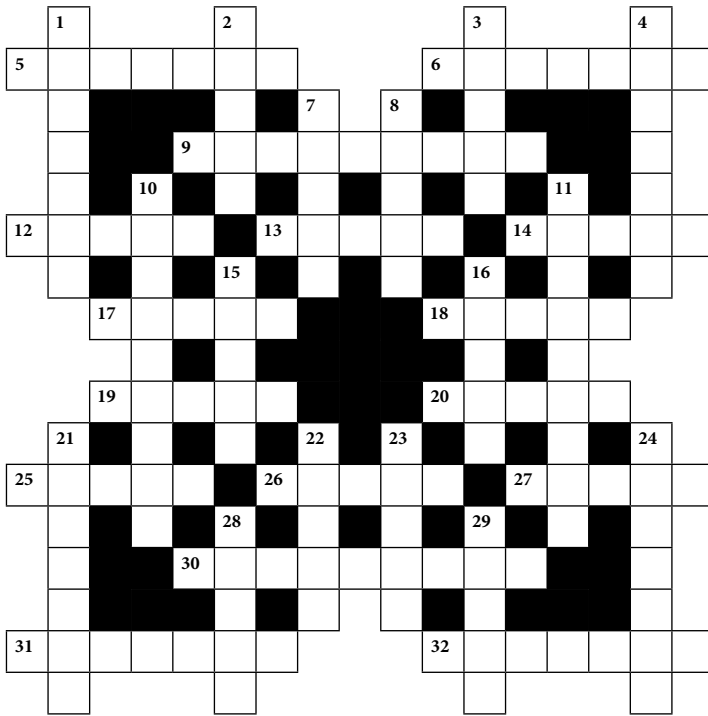
Кірушчанка Вікторыя, Прыходзька Аляксандра – вучаніцы ДУА “Гімназія г. п. Карма” Гомельскай вобласці (кіраўнік – **Чакалава Святлана Васільеўна**, настаўнік беларускай мовы і літаратуры, узнагароджана Граматай).

Арганізатары конкурсу – рэдакцыя часопіса “Роднае слова” і Саюз пісьменнікаў Беларусі – выказваюць словы шчырай удзячнасці настаўнікам за падрыхтоўку сваіх вучняў, а пераможцам і ўдзельнікам конкурсу жадаюць заўсёды з пашанай ставіцца да роднай мовы і нацыянальнай спадчыны, а таксама новых творчых адкрыццяў!

Аргкамітэт конкурсу.

ПОЛАЦК ЛІТАРАТУРНЫ

КРЫЖАВАНКА

Па гарызанталі: 5. Псеўданім полацкага пісьменніка Уладзіміра Стральцова. 6. Сімяон ... – паэт, драматург, педагог, царкоўны дзеяч XVII ст. 9. Найстарэйшае літаратурнае аб'яднанне Полацка. 12. "А ... земскі" – назва зборніка вершаў Сяргея Панізьніка. 13. Імя фалькларыста, выдаўца, кампазітара Грыневіча, які нарадзіўся ў в. Шпакоўшчына Полацкага раёна. 14. "Полоцкая ..." (рус.) – літаратурнае аб'яднанне рускамоўных літаратараў. 17. Вядомы беларускі літаратуразнаўца і крытык, выкладала ў Ветрынскай сярэдняй школе Полацкага раёна, аўтар манаграфіі "Крылы рамантыкі: Рамантычная тэндэнцыя ў беларускай сучаснай паэзіі", кнігі "Сучасная паэзія і фальклор". 18. Імя пісьменніка Хадкевіча, які працаваў у газеце "Чырвоная Полаччына" ў 1929 – 1931 гг. 19. "... Паўночнае Беларусі" – праца Яна Баршчэўскага, які вучыўся ў Полацкай езуіцкай калегіі і збіраў паданні, легенды, казкі. 20. Імя паэта Гальпяровіча, ураджэнца Полацка. 25. Паэт, крытык, перакладчык, працаваў

у газеце "Чырвоная Полаччына", а гораду прысвяціў верш "Полацк" (1927). 26. "Вера, надзея і ..." – верш Петруся Броўкі, які ў 1927 – 1928 гг. працаваў адказным сакратаром газеты "Чырвоная Полаччына". 27. Спосаб жыцця, норавы, побыт. 30. Галоўны герой аповесці-казкі ўраджэнца Полацка Леаніда Прокшы. 31. Пісьменнік, які ў пачатку 1980-х гг. працаваў у газеце "Сцяг камунізму", кіраваў літаратурным аб'яднаннем "Наддзвінне" (аўтар кнігі "Крыніца – чыстая вадзіца"). 32. Від літаратурнай дзейнасці, якім займаецца пісьменнік, навукоўца, педагог, ураджэнец Полацка Пятро Васючэнка.

Па вертыкалі: 1. Сапраўднае прозвішча народнага паэта Беларусі, які ў 1916 г. служыў у дарожна-будавнічым атрадзе ў Полацку. 2. Паэтка, былы навуковы супрацоўнік гісторыка-археалагічнага запаведніка ў Полацку, карэспандэнт газеты "Сцяг камунізму" ў Полацку (аўтар зборнікаў "Цвінтар", "Віно з Каліфорніі"). 3. Назва верша Іны Снарскай, ураджэнкі Полацка. 4. Паэтка, былы карэспандэнт газеты "Знамя новостройкі" трэста № 16 "Нафтабуд" (аўтар зборнікаў "Вяртанне ў заўтра", "За тым лугам зеляненькім"). 7. "І адчуваю, што магчыма / У свеце ёсць яшчэ ... / Няхай ...! – чалавеча, / З якім найду паразуменне" – з верша "У Менску, у пустой кватэры" полацкай паэтыкі Леры Сом. 8. "Вуголле з печы ўранні скача, / Кот мыцца на вакне пачне, – / І верыцца, што ты ка мне / Паспееш на ... гарачы" – з верша Рыгора Барадуліна "Ліст з дому". 10. Паэт, празаік, член Саюза пісьменнікаў Беларусі з 1934 г., аўтар зборніка "Ненадуманья расказы". 11. Назва верша Ларысы Геніюш пра суайчынніцу. 15. ... Баравік – паэтка з Глыбоччыны. 16. Жанр твораў "След Ваўкалака", "Меч князя Вячкі", "Жалезныя жалуды" Леаніда Дайнекі. 21. Драматург, аўтар п'есы "Палачанка" пра полацкую князёўну Рагнеду. 22. Назва зборніка вершаў палачаніна Аляксандра Раткевіча (рус.). 23. Сапраўднае прозвішча паэта, крытыка палачаніна Алеся Аркуша. 24. Пісьменнік, ганаровы грамадзянін Полацка, удзельнік Вялікай Айчыннай вайны на Полаччыне, аўтар раманаў "Верасы", "Верай і праўдай", "Зямля не раскажа", "Літасці не чакай", "Пісьмо ў рай". 28. Паэт і журналіст, дзіцячы пісьменнік, ураджэнец Полацка (аўтар вершаў "У Полацкім музеі кнігадруку", "Фрэскі святой Ефрасінні", паэмы "Белыя берагі"). 29. "Закляты ..." – паданне, запісанае ў в. Экімань Полацкага раёна.

Адказы

16. Раман. 21. Дударэў. 22. Ілюшэвіч. 23. Козік. 24. Савіцкі. 28. Лукша. 29. Скарб. 11. Марыя. 15. Марыя. 10. Шпакоўшчына. 8. Дзядзька. 7. Аляксандрава. 4. Аляксандрава. 3. Вокны. 2. Аляксандрава. 1. Дударэў. 11. Дударэў. 26. Любоў. 27. Уладзімір. 30. Бульбінін. 31. Барышча. 32. Крытык. 19. Антон. 13. Антон. 12. Пісар. 14. Ветвь. 17. Чабан. 18. Тарас. 19. Нарыс. 20. Нарыс. 25. Нарыс.

Склала **Валянціна СОПКАВА**.

Заўвага. У гэтай крыжаванцы дыграфы *дз* і *дж* пішуцца ў адной клетцы.

Установа «Рэдакцыя часопіса "Роднае слова"». Заснавальнікі: Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, грамадскае аб'яднанне "Саюз пісьменнікаў Беларусі". Рэгістрацыйны нумар часопіса 561.

220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад'езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + званок). Р/р № 3015702170012 у аддзяленні № 527 ААТ "Белінвестбанк" г. Мінска, код 739, УНН 190241571, ОКПО 37551965.

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 203-35-17, намесніка галоўнага рэдактара (017) 203-24-69, рэдактараў і галоўнага бухгалтара (017) 203-34-79, адказнага сакратара (017) 203-07-40, факс (017) 203-07-40.
E-mail: rodnaje_slova@tut.by
www.rs.unibel.by

Падп. да друку 07.03.2013. Фармат 60x84 1/8. Папера газетная. Гарнітура "Minion Pro". Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,1. Ум.-фарб. адбіт. 11,07. Ул.-выд. арк. 11,5. Тыраж 2515 экз. Зак. 741.
Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва "Беларускі Дом друку"».

220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП 02330/0494179 ад 03.04.2009.

© "Роднае слова", 2013